

TC.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Muhammed KARASU

**TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE YANSILAMALI
FİLLER**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Ümit EKER

Yozgat - 2013

TC.
BOZOK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABULÜ

Enstitümüzün Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı 80110510026 numaralı öğrencisi Muhammed Karasu'nun hazırladığı “**Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller**” başlıklı YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca ...../...../..... günü saat .....’te yapılmış, tezin kabulüne OY ÇOKLUĞU/OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Başkan_____

Üye_____

Üye_____

ONAY

Bu tezin Kabulü, Enstitü Yönetim Kurulu'nun.....tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../2013

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../2013

Muhammed KARASU

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller

Muhammed KARASU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ümit EKER

2013-Sayfa: XIX + 124

Jüri: Doç. Dr. Seyfullah TÜRKMEN

Yrd. Doç. Dr. İbrahim YILDIRIM

Yrd. Doç. Dr. Ümit EKER

Bir Türk için dünyadaki bütün kediler “miyav”lar, bütün köpekler “hav”lar, bütün ırmaklar “çağıl”dar ve gök her zaman “gür”ler. Türk dilinde yer alan gargara ve kahkaha gibi sayısı çok az olan farklı dillerden ödünç alınmış yansılmalı kelimeler dâhil edilmezse, Türk dilindeki yansılmalı kelimeler, en eski Türk lehçesinin ses olayları ile değişmiş ürünleridir.

Bu çalışmada tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden bilim kurallarına uygun olarak derlenen yansılmalı fiillerin köken bilgisi özellikleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Taklidî Fiiller, Ses Yansılmalı Fiiller, Yansılmalı Fiiller, Tarihî Türk Lehçeleri.

ABSTRACT

Master Thesis

Onomatopoeic Verbs in Historical Turkish Dialects

Muhammed KARASU

Supervisor: Assist. Prof. Ph. D. Ümit EKER

2013-Page: XIX + 124

Jury: Assoc. Prof. Ph. D. Seyfullah TÜRKMEN

Assist. Prof. Ph. D. İbrahim YILDIRIM

Assist. Prof. Ph. D. Ümit EKER

For a Turk, all cats in the world “meow”, all dogs “woof”, all rivers “babble” and the sky always “grumbles”. If the loanwords from other languages such as gargle and laughter, which are so few in Turkish language, aren’t included, echo words in Turkish language are evolved words by sound events of the oldest Turkish dialect.

In this study, etymology features of echo verbs that were collected appropriately to the scientific rules from historical and contemporary Turkish dialects are exhibited.

Keywords: Mimetic Verbs, Echo Verbs, Onomatopoeic Verbs, Historical Turkish Dialects.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
İÇİNDEKİLER	V
İŞARETLER VE KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ	XI
GİRİŞ	XIII
0.1. Tanım.....	XIII
0.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı	XIV
0.3. Araştırmanın Sınırlandırılması	XIV
0.4. Araştırmanın Yöntemi	XV
0.5. Yansılmalı Kelimelerle İlgili Yapılan Çalışmalar	XVI
0.5.1. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar.....	XVII
0.5.2. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar	XVIII
BİRİNCİ BÖLÜM	1
TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİ	1
1.1. Eski Türkçe Dönemi.....	1
1.1.1. Köktürk Türkçesi	2
1.1.2. Eski Uygur Türkçesi	2
1.2. Orta Türkçe Dönemi.....	2
1.2.1. Karahanlı Türkçesi.....	3
1.2.2. Harezmi Türkçesi.....	3
1.2.3. Eski Kıpçak Türkçesi.....	3
1.2.4. Eski Oğuz Türkçesi.....	4
1.2.5. Çağatay Türkçesi	4
İKİNCİ BÖLÜM	5
TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE YANSILAMALI FİLLER	5
2.1. Birincil Tabandan Türeyen Yansılmalı Fiiller.....	5
2.1.1. Yalın Durumda Bulunanlar.....	5

2.1.2. + A Eki ile Türeyenler.....	13
2.1.3. + <i>Al</i> Eki ile Türeyenler.....	15
2.1.4. + (<i>I/U</i>) <i>r</i> Eki ile Türeyenler	15
2.1.5. + <i>KI/KU</i> Eki ile Türeyenler	19
2.1.6. + <i>KIr/KUr</i> Eki ile Türeyenler	22
2.1.7. + <i>lA</i> Eki ile Türeyenler.....	41
2.1.8. + ° <i>rA</i> Eki ile Türeyenler	66
2.1.8.1. + <i>grA</i> Biçiminde Türeyenler	66
2.1.8.2. + <i>krA</i> Biçiminde Türeyenler	67
2.1.8.3. $\widehat{ngrA}$ Biçiminde Türeyenler	72
2.1.8.4. + (<i>X</i>) <i>rA</i> Biçiminde Türeyenler	79
2.1.9. + <i>sIr/sUr</i> Eki ile Türeyenler	87
2.2. İkincil Tabandan Türeyen Yansılmalı Fiiller	89
2.2.1. + A Eki ile Türeyenler.....	89
2.2.1.1. + (<i>I/U</i>) ξ + A Biçiminde Türeyenler	89
2.2.2. + <i>dA</i> Eki ile Türeyenler.....	92
2.2.2.1. + (<i>I/U</i>) <i>l</i> + <i>dA</i> Biçiminde Türeyenler	93
2.2.2.2. + (<i>I/U</i>) <i>r</i> + <i>dA</i> Biçiminde Türeyenler	100
2.2.3. + <i>lA</i> Eki ile Türeyenler.....	106
2.2.3.1. + (<i>I/U</i>) <i>k</i> + <i>lA</i> Biçiminde Türeyenler.....	107
SONUÇ	108
MADDE BAŞLARI DİZİNİ	110
KAYNAKÇA	117
ÖZGEÇMİŞ	124

İŞARETLER VE KISALTMALAR

*: Bir fiilin muhtemel kökünü işaret eder.

-: Mastar ekini gösterir.

/.../: Ses değişimlerini gösterir.

>: ... biçiminden ...biçimine gider.

<: ... biçiminden ...biçimine gelir.

~: benzeri anlamına gelir.

(?): Emin olunmayan kelimeleri, ekleri, sesleri gösterir.

Aç Bars: *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü.*

ADD: *Ahmed-i Dâ'î Divânı.*

ADL: *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lugâti.*

AL: *Abuşka Lugâti.*

AMT: *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l- Mahlûkat Tercümesi.*

AY: *Uygurca Altun Yaruk.*

AY III: *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm).*

AYS V: *Altun Yaruk Sudur V. Kitap.*

AYS VI: *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap.*

Az: Azerbaycan Türkçesi.

Baş: Başkurt Türkçesi.

BD: *Bâbü'r Divânı.*

Bk.: Bakınız.

BL: *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lugâti.*

BN: *Battalnâme.*

Çağ: Çağatay Türkçesi.

ÇBH: Çaştani Bey Hikâyesi.

Çev.: Çeviren/çevirenler.

DKK: *Dede Korkut Kitabı.*

DLT: *Divânü Lugâti't-Türk.*

DM: *Ed-Dürretü'l- Mudîyye Fi'l-Lugâti't-Türkiyye.*

DN: *Dânişmendnâme.*

Ed.: Editör.

EDM: *Ed-Dürretü 'l-Mudîyye Fi 'l-Lugâti 't-Türkiyye.*

EDPT: *An Etimological Dictionary Of Pre-Thirteen-Century Turkish.*

ETY: *Eski Türk Yazıtları.*

EUTS: *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü.*

FN: *Ferahnâme.*

GT Çağ.: *Gülistân Tercümesi (Çağatay Türkçesi).*

GT Kıp.: *Gülistân Tercümesi (Kıpçak Türkçesi).*

GT Oğ.: *Gülistân Tercümesi (Oğuz Türkçesi).*

Har: Harezmi Türkçesi.

Haz.: Hazırlayan/hazırlayanlar.

HN: *Hâlîlnâme.*

Hul.: Hulasa Okçuluk ve Atçılık (*Kitâb fi-İlmi 'n-Nüşşâb, Kitâb fi-Riyâzâti 'l-Hayl, Kitâb fi-İlmi 'l-Musâbaka*).

IB: *Irk Bitig.*

İH: *El-İdrâk Haşiyesi.*

İM: *İrşâdü 'l-Mülûk Ve 's-Selâtîn.*

İML: *İbni-Mühennâ Lugâti.*

KP: *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası (Kalyanamkara ve Papamkara).*

Kar: Karahanlı Türkçesi.

Kaz: Kazak Türkçesi.

KB: *Kutadgu Bilig.*

KBS: *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü.*

KE: *Kitâbü 'l-Ef'âl.*

KE Rab.: *Kıyasü 'l-Enbiyâ.*

KFT: *Kitâb Fi 'l-Fıkh Bi-Lisâni 't-Türkî.*

KG: *Kitab-ı Gunya.*

Kıp: Eski Kıpçak Türkçesi.

Kır: Kırgız Türkçesi.

KK: *El-Kavanînü 'l-Küllîyye Li-Zabti 'l-Lugâti 't-Türkiyye.*

Kök: Köktürk (Orhon) Türkçesi.

KS: Kırgız Sözlüğü.

KT Ryl.: *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası).*

KTLS: *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü.*

KTS: *Kazak Türkçesi Sözlüğü.*

KTSV: *Orta Asya 'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar).*

KY: *Ali, Kıssâ-i Yûsuf.*

LD: *Lutfî Divânı.*

ME: *Mukaddimetü 'l-Edeb.*

MG: *Münyetü 'l-Guzât.*

MK: *Mahbûbü 'l-Kulûb.*

ML: *Muhâkemetü 'l-Lugâteyn.*

MM: *Mu 'înü 'l-Mürîd.*

MN: *Memû 'atü 'n-Nezâ 'ir.*

MS: *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu 'l-Leysi 's-Semerkindî.*

MSD: *Mevlâna Sekkâkî Divânı.*

MT: *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî.*

MZN: *Müzekki 'n-Nüfûs.*

NF: *Nehcü 'l-Ferâdis.*

NHT: *Nazmü 'l-Hilâfıyyat Tercümesi.*

Oğ: *Eski Oğuz (Eski Anadolu) Türkçesi.*

OTWF: *Old Turkic Word Formation.*

Öz: *Özbek Türkçesi.*

RRH: *Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi.*

SH: *Sıfâtu 'l-Haremeyn.*

SN: *Süheyl ü Nevbahâr.*

ŞHD: *Şiban Han Divânı.*

Tkm: *Türkmen Türkçesi.*

TN: *Muhammed İbni Hasan İbni Aliyyi 'l-Hüseyn 'in Tabirnâmesi.*

TSYK: *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler.*

TS: *Türkçe Sözlük.*

TTS: *Türkmence-Türkçe Sözlük.*

TTL: *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugâtı.*

TTM: *Talat Tekin Makaleler 1 Altayistik.*

Tür: *Türkiye Türkçesi.*

UD: *Uygurca Dışastvustık.*

Uy: *Yeni Uygur Türkçesi.*

Uyg: Eski Uygur Türkçesi.

vb.: Ve benzeri.

vd.: Ve diğerleri

YUTS: *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü.*

yy.: Yüzyıl.

YZ: *Yûsuf ve Zelihâ.*

ÖNSÖZ

Tarih boyunca büyük devletler kuran Türk milleti, fethettikleri yerlere kendi dil ve kültürünü de götürmüştür. Bunun sonucu olarak bugün Türk dili dünyanın hemen her yerinde küçük ya da büyük çeşitli kitleler tarafından kullanılmaktadır. Aydınlanma döneminden beri Avrupa’da Osmanlı Devletinin gücüyle bağlantılı olarak gelişen Türklük Bilimi çalışmaları, bir yönüyle dil incelemelerini konu almaktadır.

Dünyada çok geniş bir coğrafyada konuşulan ve yazılan Türk dili, en yakınında bulunan dillerden birçok kelimeyi de bünyesine dâhil etmiştir. Ancak yansılmalı kelimeler bu biçimde alıntılanan kelime türleri arasında yer almaz. Bunlar diğer dillerin etkisinden uzak bir biçimde gelişimini devam ettirmektedir.

Yansılmalı sesler bir dil için o kadar önemlidir ki, dillerin doğuşunun bazı dilbilimciler tarafından yansılmalı seslerden teşekkül ettiği öne sürülmüştür. Ferdinand de Saussure’e göre yansılmalı kelimeler, nedensizlik ilkesine ters düşen kelimelerdir. Nedensizlik ilkesi ile açıklanamayan bu kelimeler için yeryüzünün en eski dillerinden birisi olan Türk dili üzerine çok fazla çalışma yapılmamıştır. Yapılan çalışmalar ise çağdaş Türk dilleri üzerine olup ses bilgisi ve anlam bilgisi alanları ile sınırlı kalmıştır. Bu çalışma, yansılmalı fiiller üzerine yapılmış bir köken bilgisi çalışmasıdır. Yansılmalı olup olmadığı tartışma konusu olan bazı fiiller için belirtilen görüşlerin bir araya getirilerek değerlendirilmesi, görüş bildirilmemiş olan bazı tarihî fiiller hakkında ihtimallerin belirtilmesi bu çalışmanın ana amacıdır. Aynı zamanda, başka dillerin etkisinden uzak bir biçimde, yalnızca kendi kuralları içinde gelişimini tamamlayan bu kelime öbeği, tarihî Türk lehçeleri arasındaki ses ve biçim yapılarını da anlamak ve incelemek için en güvenli kaynaklardandır.

“Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller” adlı bu çalışma sadece Muhammed KARASU’nun emekleri sonucunda ortaya çıkmış bir çalışma değildir. Tez konusunu belirlemede bana yardımcı olan sayın hocam Doç Dr. Seyfullah TÜRKMEN’in, değerli görüşlerine her zaman ihtiyaç duyduğum ve duyacağım Sayın Doç. Dr. Emin EMİNOĞLU’nun, tez süreci boyunca kitaplığından çokça yararlandığım Sayın Yrd. Doç. Dr. Hatice EMİNOĞLU’nun ve Yrd. Doç. Dr. Özkan

AYDOĞDU'nun, yanlışlarımı düzelterek, rotamı belirleyen tez danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Ümit EKER'in ortak çalışmasıdır. Tez sürecinde sürekli yanımda olan sevgili aileme ve Neslihan hanıma da teşekkürü bir borç bilirim.

“Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller” adını taşıyan bu çalışmada gözden kaçan eksiklikler için hoşgörünüze sığınırım.

Muhammed KARASU

Yozgat - 2013

GİRİŞ

0.1. Tanım

Doğada o kadar çok ses vardır ki, bunları öykünerek anlamlandırmak insanoğlunun çağlar boyunca uğraştığı bir iş olmuştur. Hatta dilin doğuşunu da bu öykünelere bağlayan dilbilimciler çıkmıştır (Başkan, 1989: 144; Aksan, 2007: 96). Doğadaki seslerin kaynağı insanlar, hayvanlar ve canlı varlıklar dışındaki nesnelere. Bu canlılık içinde, farklı seslerin meydana gelmesi de çok doğaldır. H. Zülfikar, yansılmalı kelimeler ile ilgili olarak şunları söylemektedir:

“Tabiatta canlı ve cansız bütün varlıklar, dolaylı veya doğrudan birtakım hareketlerin, gürültülerin kaynağı durumundadır. Tabiatın bu hareketliliği ve canlılığı karşısında onu sürekli gözleyen, onun bir üyesi olan insanın, tatma, koklama, duyma, görme ve dokunma duyularının yardımıyla tabiattaki bu canlılığı ve hareketliliği tarih boyunca adlandırmaya, söz biçimine getirmeye çalışmıştır. Bu sözler, ihtiva ettikleri uyumlu ve özellikle seslerden, kurallı yapılarından dolayı insanların daima ilgisini çekmiştir.” (Zülfikar, 1995: 1).

Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü'nde yansılmalı kelimeler

“dış gerçeklik düzleminde var olan ses ya da gürültüleri, işitimsel izlenimi yansıtacak biçimde aktaran, adlandırılan gerçeği ses öykünmesi yoluyla belirten dilsel öge” (Vardar vd., 2007: 216)

biçiminde tanımlanmıştır. “Yansılmalı” teriminin Almancada onomatopöie, lautmalerei, schallnachahmung; Fransızcada onomatopée; İngilizcede onomatopoeia kelimeleriyle ifade edildiği yine aynı kaynakta görülmektedir.¹

“Türkiye’de bu konu onomatope terimi dışında yansıma, yansılama, yansıtan kelime, yankı kelime, yankılık, ses ad,

---

¹ Bk. Vardar vd. ss. 216, 217.

taklidi nida, taklit sesi, ses taklidi terimleriyle ele alınmaktadır. Bunların arasında yansıma terimi daha yaygın olarak kullanılmaktadır.” (Yoen, 1995: 5, 6).

Bu çalışmada ise “yansılmalı” terimi tercih edilmiştir. “Yansılmalı” terimi, Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde geçen, “taklit etmek” anlamına gelen “yañsılamak” kelimesinden türetilmiştir (Aksoy ve Dilçin, 2009: VI, 4291).

Her dilde yansılmalı kelimeler vardır. Çünkü doğaya öykünme insanın yapısında vardır. Bu öykünmeler yani doğadaki sesleri taklit etme yoluyla birçok kelime ortaya çıkmıştır. Bu kelimelerin çoğu aynı kavramı anlatmasına karşın farklı seslerle ifade edilirler. Türkçede horoz “ü-ü-rü-ü” (Uygur, 1994: 15) diye öterken Almandada “ki-ki-ri-ki” diye öter (Uygur, 1994: 13). Bu farklılıklar da her dilin kendine has özelliklerinden kaynaklanır.

0.2. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmaya konu edilen tarihî Türk lehçelerindeki yansılmalı fiiller, insan, hayvan ve doğa kaynaklı olarak ortaya çıkan ve insanoğlu tarafından öykünülerek oluşturulan kelimelerdir. Bu çalışmanın amacı, tarihî Türk lehçeleriyle bazı çağdaş Türk lehçelerinde yansılmalı fiilleri bulmak, tasnif etmek ve köken bilgisi özelliklerini göstermektir. Ayrıca çalışmada önceki eserlerde yansılmalı olarak işaretlenmeyen bazı fiillerin de yansılmalı olduğu belirtilmiştir. Çalışma boyunca, önceki çalışmalarda yansılmalı olarak işaretlenmeyen bazı fiillerin de yansılmalı olduğu belirtilmiştir.

0.3. Araştırmanın Sınırlandırılması

“Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller” adını taşıyan çalışmada konuyu dağıtmamak amacıyla çalışma alanı sadece fiillerle sınırlandırılmıştır. Belirlenen yansılmalı fiiller, Ferdinand de Saussure’in nedensizlik ilkesinin dışında kalan yansılmalı fiillerden seçilmiştir. Adlandırma ile adlandırma işlemi arasındaki ilişkinin açıkça görüldüğü yansılmalı kelimeler, göstergelerin en ilkel biçimleri olması muhtemeldir (Demircan, 1997: 193). Saussure, nedensizlik ilkesi dışında kalan yansılmalı kelimeler için şu yorumu yapmaktadır:

“Gösteren seçiminin her zaman nedensiz olmadığını belirtmek için yansımalara başvurulabilir. Ne var ki

bunlar hiçbir zaman bir dil dizgesinin örgensel öğeleri değildir.” (Saussure, 1998: 111).

H. Zülfikar, Saussure’in yansılmalı kelimeler hakkında yaptığı bu yargıya karşı çıkararak şu yorumu yapmıştır:

“Ünlü bilginin, bu konudaki sözlerini dile getirdikten sonra, öteki kelimeler gibi ses ve biçimce birtakım gelişmeler göstermeye sürüklendiği tarzındaki yargısı da bir ölçüde Türkçenin ses yansımalarındaki gelişme çizgisine uygun düşer. Gerçekten birincil ve ikincil biçimler aşıldıktan sonra kurulan yeni türevler, dilin ses ve yapı bilgisine bağlı olarak bir gelişmeye sürüklenirler. Ancak, bu gelişme, dilin öteki kelimelerine göre yine de oldukça sınırlı ve düzenlidir. Türevler, düzenli olarak sayılı eklerle kurulur. Ekleri oluşturan sesler, tabii seslerdeki şiddet, yoğunluk anlatılmaya çalışılır.”
(Zülfikar, 1995: 22).

Bunun yanı sıra, insan kaynaklı seslerle türetilen yansılmalı fiiller içinden, insanın istem dışı çıkardığı seslerle türetilen fiiller de konuya dâhil edilmiştir. Buna, “aksır-” ve “öksür-” gibi insan kaynaklı istem dışı seslerle türetilmiş fiiller örnek olarak verilebilir. “Sinek kovmak, kovalamak” anlamına gelen “üşkir-” ve “üşle-” gibi fiiller çalışmanın dışında bırakılmıştır. Genel anlamda, ses yansılmalı ve biçim yansılmalı olmak üzere ikiye ayrılan yansılmalı kelimelerden, ses yansılmalı öbeği içinde kelen ve ünlem kökenli olmayan fiiller bu çalışmanın konusu olmuştur.

0.4. Araştırmanın Yöntemi

Tarihî Türk lehçelerinden derlenen ve Saussure’in nedensizlik ilkesine ters düşen fiillerin tasnifi ile ortaya çıkan malzeme, köken bilgisi açısından incelenmiştir. İncelemede yansılmalı fiilin tarihî lehçelerdeki biçimi, hangi kaynaktan/kaynaklarda geçtiği bildirilmiştir. Bulunan fiil ilk olarak hangi kaynaktan geçiyorsa o biçim esas alınmış ve diğer lehçelerdeki biçimleri gösterilmiştir. Eğer bir fiilin aynı lehçede birden fazla değişik biçimine rastlanılmış ise bu durum “~” işareti ile gösterilmiştir. Eğer kelime farklı lehçelerde farklı biçimlere dönüşmüş ise bu “>” işareti ile gösterilmiştir. Örnek olarak Eski Uygur Türkçesinde tesbit edilen “ağla-“ fiilinin

aynı lehçede “ağıla-” biçimine de rastlanmıştır. Bu aynılık “ağla-” (~ ağıla-...) biçiminde verilmiştir. Aynı fiilin “ıglā-“ biçimi de Karahanlı Türkçesinde tesbit edilmiştir. Bu değişim ağla- (> ıglā-) biçiminde gösterilmiştir. İncelenen metinlerdeki transkripsiyona ve yazıma bağlı kalınarak kelimeler üzerinde bir değişiklik yapılmamıştır. Ancak esas alınan biçimler, bu çalışmada kullanılan çevriyazı işaretleri ile gösterilmiştir. Aynı fiilin ince ve kalın ünlüler ile meydana gelmiş farklı sesletimleri farklı başlıklar altında verilmiştir. Tesbit edilen fiillerin /-l-/, /-n-/, /-r-/, /-ş-/, /-t-/ (-d-), /-tur-/ (-dır-, -dur-, -tur-) çatıve diğer ekler ile genişletilmiş biçimlerine metindeki biçimleri ile yer verilmiştir. Ancak köken bilgisi incelemesi, incelenen fiilin kök biçimi esas alınarak yapılmıştır.

“Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri” yan başlığı altında verilen fiiller, tarihî kaynaklardan derlenen fiillerdir. “Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri” yan başlığı altında verilen fiiller ise çağdaş Türk lehçelerinde tesbit edilen biçimlerdir. Her kavramın farklı lehçelerde bir karşılığı bulunabilir. Fakat bunları belirlemek bu çalışmanın amacı olmadığı için benzer biçimler göz önünde bulundurulurak “Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri” adlı yan başlık oluşturulmuştur. Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri verilen yansılmalı fiiller hakkındaki köken bilgisi ile ilgili açıklamalar ise fiilin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimleri verildikten sonra yapılmıştır. Köken bilgisi ile ilgili açıklamalar yapılırken bunlarla ilgili herhangi bir yorum yapılmamıştır. Bazı fiillerin köken bilgisi ile ilgili açıklamalarına, incelenen kaynaklarda rastlanmamıştır. Bazı fiillerin ise incelenen kaynaklarda yer almasına rağmen, köken bilgisine ilişkin bir bilgi bulunamamıştır.

0.5. Yansılmalı Kelimelerle İlgili Yapılan Çalışmalar

Tarih boyunca ilgi çeken yansılmalı kelimeler, birçok bilim çalışmasına da konu olmuşlardır. Türk dilindeki yansılmalı kelimelerle ilgili yapılan çalışmaları burada vermek, bu tezin yerini ve amacını belirlemede faydalı olacaktır.

Yansılmalı kelimeler üzerine yapılan birçok çalışma, dilbilgisi eserlerinde bulunabilir. Ancak burada sadece yansılmalı kelimeler üzerine yapılmış müstakil çalışmalar verilmiştir.

0.5.1. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

Yansılmalı kelimelerle ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümü yurt dışında yapılmıştır (Zülfikar, 1995: 9). Özellikle SSCB Rusyası'ndaki Türklük bilimciler tarafından konu edinilen yansılmalı kelimeler hakkında yurt dışında yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır:

1918 yılında Çuvaş asıllı bilgin Aşmarin'in *Çuvaş Mimolojisinin Esasları* adlı bildiri, Çuvaş Türkçesindeki yansılmalı kelimelerin biçim bilgisi üzerinedir. Aynı zamanda Aşmarin'in 1925 ve 1928 yıllarında hazırladığı çalışmalar da yansılmalı kelimelerle ilgili yapılan ilk araştırmalardandır (Zülfikar, 1995: 10).

1953 yılında Marchand tarafından yazılan bir makalede Türkçedeki yansılmalı kelimeler, dilbilim açısından incelenmiştir. Yansılmalı kelimelerin kuruluşu ve karakteri üzerinde durulmuştur (Zülfikar, 1995: 11, 12).

1962 yılında Householder tarafından yapılan çalışmada, Azerbaycan Türkçesindeki yansılmalı kelimeler morfofonemik açıdan incelenmiştir (Zülfikar, 1995: 12).

1962 yılında Rus bilgin Hudaykuliev, Türkmencedeki yansılmalı kelimelerle ilgili bir çalışma yapmıştır. Bu çalışmada yansılmalı kelimeler farklı bir kelime öbeği olarak ele alınıp işlenmiştir (Zülfikar, 1995: 9, 10).

1973 ve 1975 yıllarında Caferova'nın yaptığı çalışmalar, yansılmalı kelimelerin biçim bilgisine ve karakterine yönelik bir incelemedir (Zülfikar, 1995: 11).

İskakov tarafından Kazak Türkçesindeki yansılmalı kelimeler üzerine yapılan çalışmada bu kelimelerin ses özellikleri ve kelime öbeklerindeki durumları üzerinde durulmuştur (Zülfikar, 1995: 10).

Sarıbayev tarafından yansılmalı kelimelerin ünlemlerle olan ilişkileri ve ünlemlerden ayrılan yanları üzerine yapılan çalışmada, ses bilgisi, yapı bilgisi ve anlam bilgisi açısından yansılmalı kelimeler ele alınmıştır (Zülfikar, 1995: 10).

Kudaybergenov tarafından yapılan çalışmada, Kırgız Türkçesindeki yansılmalı kelimeler ses bilgisi, anlam bilgisi ve yapı bilgisi bakımından incelenmiştir (Zülfikar, 1995: 10, 11).

Altıyev tarafından yansılmalı kelimeler üzerine yapılan bir eleştiri yazısında ise, bu kelimelerin karakteristik özellikleri üzerinde durulmuştur (Zülfikar, 1995: 11).

0.5.2. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar

Yansılmalı kelimeler ile ilgili Türkiye’de birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu makale ve bildiri olarak yayımlanmıştır. Yansılmalı kelimeleri konu alan en kapsamlı, müstakil çalışma Hamza Zülfikar tarafından yapılmıştır. Türkiye’de yansılmalı kelimeler ile ilgili yapılan belli başlı çalışmalar şunlardır:

Hamza Zülfikar’ın 1995 yılında hazırladığı *Türkçede Ses Yansılmalı Kelimeler* adlı çalışma, Türkiye’de yansılmalı kelimeler ile ilgili yapılan en kapsamlı araştırmadır.

Kyoo Seok Yeon’un 1995 yılında hazırladığı *Türkçede ve Korecede Yansımaların Karşılaştırılması* adlı yüksek lisans tezi, Türkiye’de yansılmalı kelimelerle ilgili yapılan ikinci müstakil çalışmadır.

Dursun Balkaya’nın 1996 yılında hazırladığı *Yansılama ve Almanca-Türkçe Ses Yansılmalı Sözcükler* adlı yüksek lisans tezinde Almandaki ve Türkçedeki yansılmalı kelimeler arasında bir karşılaştırma yapılmıştır.

Duygu Kut Janjua’nın 2000 yılında hazırladığı *Japoncada Yansılmalı Sözcükler* adlı yüksek lisans tezi, Türk dili ile doğrudan ilgili olmasa da Altaycadan türediği varsayılan Japonca ve Türkçe arasındaki benzerlikler dolayısıyla önemlidir.

Fettah Karahan tarafından 2011 yılında hazırlanan *Çağdaş Türk Lehçelerinde Yansıma Kelimeler* adlı yüksek lisans tezi, yansılmalı kelimeler üzerine yapılan biçimbilim çalışmasıdır.

Türkçe yansılmalı kelimeler hakkında yapılan müstakil çalışmalar dışında, konuyla ilgili hazırlanan makaleler ve bildiriler ise şunlardır:

Ömer Demircan tarafından 1997 yılında, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Kongresi’nde sunulan “Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlama” adlı bildiri yansılmalı kelimeler üzerine hazırlanmış bir dilbilim çalışmasıdır.

Akartürk Karahan, 2006 yılında *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*’nde “Memlûk-Kıpçak Türkçesi Sözcükleri: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme” adıyla yayımladığı makalede, Memlûk Kıpçak Türkçesindeki yansılmalı kelimeleri yapıbilim açısından incelemiştir.

Abdurrahman Özkan tarafından 2006 yılında *İnsan Bilimleri Araştırmaları Dergisi*’nde yayımlanan “Ses Yansılmalı Kelimelerin Yer Adı Olarak Kullanılması” adlı makale, yansılmalı kelimelerle ortaya çıkmış yer adlarını inceleyen bir adbilim çalışmasıdır.

Nesrin Sis ve Bekir Gökçe tarafından 2009 yılında Turkish Studies'ta yayımlanan “Gülten Dayıoğlu'nun Çocuk Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler” adlı makale, çocuk dilindeki yansılmalı kelimeler üzerine yapılan bir çalışmadır.

Ergün Koca'nın 2012 yılında Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi'nde yayımladığı “Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Sözlerin Leksiko-Semantik Analizi” adlı makale, Dede Korkut Kitabı'ndaki yansılmalı kelimeler üzerine hazırlanmış sesbilim ve yapıbilim çalışmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARİHİ TÜRK LEHÇELERİ

Uzun bir geçmişe sahip olan Türk dili, siyasî ve coğrafi değişikliklerin etkisiyle farklı özellikleri bünyesinde barındırmaktadır. Ses bilim ve biçim bilim başta olmak üzere birçok disiplinin kuralları ile incelenerek bu farklılıklar ortaya konulmuştur. Bu değişimler ve değişiklikler yüzünden Türk dili dönemlere ayrılarak araştırılmaktadır. Bu çalışma ise Türk dilinin Eski ve Orta Türkçe dönemlerine ait bir incelemedir. Eski Türkçe döneminin alt dönemlerinden Köktürk ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerine ait eserler araştırmaya konu edilmiştir. Orta Türkçe dönemine ait eserler ise Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Oğuz ve Çağatay Türkçeleri dönemlerinden seçilmiştir. Ancak, Orta Türkçe dönemine ait eserler, Eski Oğuz Türkçesinde XV. yy. başı, Çağatay Türkçesinde XVI. yy. ortası olarak sınırlandırılmıştır.

1.1. Eski Türkçe Dönemi

Eski Türkçe olarak adlandırılan dönem, bugünkü Moğolistan'ın batı kısmında büyük bir devlet kuran Göktürk Kağanlığının yazı dili ile başlar. Orhon Yazıtları başta olmak üzere birçok eser bırakan Göktürk Kağanlığını müteakip kurulan Uygur Kağanlığının yazı dili de aynıdır. Kırgızların saldırısıyla yıkılan Uygur Kağanlığına mensup boyların bugünkü Doğu Türkistan'da kurdukları Maniheizm ve Budist Uygur devletinin yazı dili olarak XIII. yy.'a kadar devam etmiştir. Ancak, Budist ve Maniheizm kaynaklarından Türkçeye sürekli çeviriler yapıldığı için Doğu Türkistan'daki Uygur Kağanlığının X., XI., XII. ve XIII. yüzyıllardaki yazı dilinde yabancı unsur çok fazladır.

A. Akar, Eski Türkçe dönemini Eski Batı Türkçesi ve Eski Doğu Türkçesi olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Akar, 2012: 70, 78). Eski Batı Türkçesinde Tuna Bulgarcası, Eski Doğu Türkçesinde Köktürkçe ve Eski Uygurca lehçeleri yer almaktadır. Bu çalışmaya konu edilen eserler, Köktürk ve Eski Uygur lehçelerinden seçilmiş kaynaklardır.

1.1.1. Köktürk Türkçesi

Orhon Türkçesi adıyla da anılan Köktürk Türkçesi, en eski Türk lehçesidir (Tekin, 2003b: 17). Birinci Türk Kağanlığı (550-630), İkinci Türk Kağanlığı (682-744), Uygur Kağanlığı (744-840) dönemlerinin yazı dili olan bu lehçe, aynı zamanda “9.-10. yüzyıllardan kaldığı sanılan Yenisey yazıtlarının ve Doğu Türkistan’da bulunan runik yazılı metinlerin dili”dir (Tekin, 2003b: 17).

1.1.2. Eski Uygur Türkçesi

Moğolistan’daki Uygur Kağanlığının yıkılmasından sonra (840), bu devlete tabii olan boyların bir kısmı bugünkü Doğu Türkistan bölgesine göçerek orada başka bir devlet kurmuşlardır. IX. yy.’dan itibaren bu bölgede farklı dinler ile tanışan Uygurlar, Soğdca, Çince, Toharca, Sanskritçe ve Tibetçeden Türkçeye çeviriler yapmışlardır (Tekin ve Ölmez, 2003: 23). Farklı dinlerle ve kültürlerle karışan Türk dili, bu çeşitlilikten kazançla çıkmıştır. “*Uygur Türkçesi Köktürkçeye göre daha gelişmiş bir yazı dili olarak Türkçenin inkişafında önemli bir yer tutar.*” (Eraslan, 2012: 52).

1.2. Orta Türkçe Dönemi

Büyük devletlerin etkisi ile tek bir yazı dili ile gelişen Türk dili, siyasî ve kültürel değişmelerden dolayı, X. yy.’dan itibaren farklı yazı dilleri ile gelişimini sürdürmüştür (Akar, 2012: 134). Kabaca XI. ve XVI. yüzyıllar arasını kapsayan Orta Türkçe döneminde (Tekin ve Ölmez, 2003: 31), batıda Oğuzca, kuzeyde Kıpçakça, doğuda da Çağatayca olmak üzere üç farklı coğrafyada üç yazı dili oluşturmuştur. (Akar, 2012: 134). Karahanlı ve Harezmi Türkçeleri, bu üç yazı dili ile Eski Türkçe arasındaki geçiş dönemidir. Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinden başka Eski Oğuz, Eski Kıpçak, Çağatay ve Volga (İdil) Bulgar Türkçesi de Orta Türkçe dönemi içerisinde ele alınmaktadır. Orta Türkçe dönemindeki lehçelerden Volga (İdil) Bulgarcası dışındaki bütün lehçelerle yazılmış kaynaklara bu çalışmada yer verilmiştir.

1.2.1. Karahanlı Türkçesi

Eski Uygur Türkçesi ile aynı ortamda doğan Karahanlı Türkçesi, Eski Türkçe ile Orta Türkçe dönemi arasındaki bir geçiş dönemidir (Akar, 2012: 140). XIII. yy.'dan sonra ortaya çıkan yazı dillerinin tamamı Karahanlı Türkçesinin doğal devamı olarak düşünülür (Hacıeminoğlu, 2008: 1). *Divânu Lügâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig* bu dönemin en önemli eserlerinden iki tanesidir. Hakaniye Türkçesi adı da verilen bu lehçe, Karahanlı devletinin zayıflaması sonucunda yerini Harezmi Türkçesine bırakmıştır (Mansuroğlu, 1979: 141).

1.2.2. Harezmi Türkçesi

XIII. yy.'dan itibaren Harezmi bölgesindeki Oğuz ve Kıpçak boyları tarafından konuşulan yerel ağızların yazı diline girmesiyle ortaya çıkan Harezmi Türkçesi, Karahanlı Türkçesinin doğal devamıdır (Eckmann, 1979: 183). Harezmi Türkçesi XIII. yy.'da gelişmesine rağmen XIV. yy.'da da bu yazı dili ile yazılmış eserler görülmektedir (Akar, 2012: 165). Moğol saldırılarından kaçan bilim insanlarının ve ediplerin başka coğrafyalarda eser vermesinden dolayı bu yazı dili Harezmi devletinin yıkılmasından sonra da devam etmiştir. Kıpçak ve Oğuz Türkçeleri de bu yazı dilinin devamı olarak gelişmiştir.

1.2.3. Eski Kıpçak Türkçesi

Orta Asya'nın kuzey kesimindeki Türk halklarının konuşma dili olan Kıpçak Türkçesi (Akar, 2012: 218), XIII. ve XVI. yüzyıllar arasında yazı dili olarak kullanılmıştır. Bu yazı dili üç kısımda incelenebilir: 1. Bozkır (Deşt-i Kıpçak) Kıpçak Türkçesi, 2. Memlûk Kıpçak Türkçesi, 3. Ermeni Kıpçak Türkçesi.

Kıpçak Türkçesinin yazı dili olmadığını iddia eden bilim insanları da vardır. A. B. Ercilasun bu konuda

“Kıpçak Türklerinin konuşma dili, Ermeni Kıpçakçasıyla ilgili metinler hariç, yazı dili olarak kullanılmamıştır. Türkoloji literatüründe Kıpçakça ve Kıpçak Türkçesi olarak adlandırılan eserlerden Codex Cumanicus yazı diline ait değildir; Kıpçak ağzından yapılan derlemelerden ibarettir. Mısır'daki Memlûk döneminde yazılan edebiyat,

din, siyaset, atçılık, okçuluk gibi alanlardaki eserler ise Kıpçak ağzına değil, dönemin standart yazı diline ait eserlerdir.” görüşünü belirtmektedir (Ercilasun, 2007: 382).

Çağdaş Türk lehçelerinden Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Tatar Türkçesi vb. yazı dilleri “Çağdaş Kıpçak Türkçesi” diye adlandırıldığı için bu çalışmada “Eski Kıpçak Türkçesi” deyimini kullanılmıştır.

1.2.4. Eski Oğuz Türkçesi

Divânü Lügâti’t-Türk’ten Oğuz Türklerinin konuşma dili olduğu anlaşılan Oğuz Türkçesi, XIII. yy.’dan itibaren Anadolu’da gelişen bir yazı dili olmuştur (Akar, 2012: 231). Bu lehçe, “*Oğuzcaya dayalı ilk yazı dili olması sebebiyle Türk dili tarihinde önemli bir yer tutar.*” (Şahin, 2011: 13).

Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Gagavuz Türkçesi vb. lehçelerin Çağdaş Oğuz Türkçesi diye adlandırılmasından dolayı, bu çalışmada Eski Oğuzca deyimini kullanılmıştır.

1.2.5. Çağatay Türkçesi

Çağatay Türkçesi, Altınordu devletini oluşturan Türk halklarının ortak yazı dilidir (Tekin ve Ölmez, 2003: 39). Harezmi Türkçesinin doğal bir devamı sayılan bu lehçe, Timur devleti zamanında Orta Asya’da yaşayan bütün Türk boylarının yazı dili olmuştur.

Çağatayca üzerinde çalışan bilim insanları, bu lehçenin tarihî gelişimini çeşitli aşamalarla tasnif etmişlerdir. M. F. Köprülü bu gelişimi beş aşamada ele almıştır:

Erken Devir Çağataycası (XIII.-XIV. yy.)

Klasik öncesi Çağatayca (XV. yüzyılın ilk yarısı)

Klasik Çağatayca (XV. yüzyılın ikinci yarısı)

Klasik Çağataycanın devamı (XVI. yy.)

Çöküş Devri (XVII.-XIX. yy.) (Eckmann, 1988: XI, XII).

János Eckmann ise Çağatay Türkçesini üç aşamada ele almıştır: 1. Klasik Öncesi Devir (15. yy. başları - 1465), 2. Klasik Devir (1465-1600), 3. Klasik Sonrası Devir (1600-1921) (1988: XIII, XIV).

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE YANSILAMALI FİLLER

2.1. Birincil Tabandan Türeyen Yansılmalı Fiiller

Birincil tabandaki yansılmalı kökler esasen ad durumunda bulunurlar. Bunlar + A, + Al, + (I/U)r, + KI/KU, + KIr/KUr, + lA, + °rA, + sIr/sUr ekleri ile addan fiile dönüşürler. Bunun yanı sıra, birincil tabandaki bazı adlar, fiil olarak da kullanılmaktadırlar.²

2.1.1. Yalın Durumda Bulunanlar

“Yalın Durumda Bulunanlar” başlığı altında sınıflandırılan yansılmalı fiiller, hem kök hem de gövde biçimindeki fiillerdir. Bunların çoğunlukla tarihî Türk lehçelerinde bulunduğu görülmektedir. Çalışmada bunların yansılmalı karaktere sahip oldukları köken bilgisi çalışmasıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır.

çağ- (~ çağ-) “çakmak, vurmak, parçalamak; (çalğı) çalmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çağ-, çağ- (EUTS), **Kar:** çağ-, çağıl-, çağın-, çağış-, çağtur- (DLT), **Har:** çağ- (ME), çağ- (MM), **Kıp:** çağ- (KE), çağ-, çağıl- (KFT), **Oğ:** çağ- (DKK), çağ- (DN), çağ- (SN), **Çağ:** çağıl- (LD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çakmak (KTLS I 112), **Az:** çağmag (KTLS I 112), **Tkm:** çakmak (KTLS I 113), **Uy:** çakmak (KTLS I 113).

---

²Bu fiiller, “Yalın Durumda Bulunanlar” başlığı altında verilmiştir.

EDPT’de “çağ-” fiilinin yansılmalı bir karakterde olabileceği belirtilmektedir (Clauson, 1972: 405). TTL’de ve KBS’de de geçen “çağ-” fiilinin kökeni hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır. “çağ-” biçimi /-k-/ > /-ğ-/ yumuşaması sonucunda ortaya çıkmış farklı bir sesletim olabilir.

çal- “(çalğı) çalmak; (yıldırım) çarpmak; vurmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çal- (EUTS), **Kar:** çal-, çalın-, çaltur- (DLT), çal- (KTSV), **Har:** çal- (KE Rab.), çal-, çalış- (ME), **Kıp:** çal- (GT Kıp.), çal- (İM), çal-, çalış- (MT), **Oğ:** çal-, çalın- (AMT), çal-, çaldır-, çalın- (BN), çal-, çalış- (DKK), çal-, çalın-, çalış- (DN), çal- (EDM), çal- (FN), çal- (GT Oğ.), çal- (HN), çal- (KG), çal-, çalın- (KY), çal- (MN), çal-, çalın- (SN), çal-, çalın (TN), **Çağ:** çal- (BD), çal- (LD), çal- (MK), çal- (MSD), çal- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çalmak (KTLS I 114), **Az:** çalmag (KTLS I 114), **Kır:** çalū (KTLS I 114), **Öz:** çalmák (KTLS I 115), **Tkm:** çalmak (KTLS I 115), **Uy:** çalmak (KTLS I 115).

EDPT’de ve TTL’de geçen “çal-” fiilinin kökeni hakkında KBS’de *çā + l biçiminde ortaya çıkmış yansılmalı bir fiil olabileceği görüşü belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 213).

çap- (> çap-, çalp-, çarp-, şap-) “yüzmek, çamurla duvar sıvamak; vurmak, parçalamak, yün çırpmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çap-, çapıl-, çapın-, çapıt-, çaptur- (DLT), çap- (KB), çap- (KTSV), **Har:** çap- (KE Rab.), çap- (ME), **Kıp:** şap- (DM), çap- (Hul.), çap-, çalıpış-, çarp- (İH), çap-, çapul- (İM), çap-, çapıt-, çapun-(KE), **Oğ:** çap- (DKK), çap- (MZN), **Çağ:** çap- (MK), çap- (MSD), çap- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çarpmak (KTLS I 118), **Az:** çarpmag (KTLS I 118), **Tkm:** çarp- (TTS 111), **Uy:** çapmak (YUTS 71).

EDPT’de yansılmalı olarak görülen “çarp-” fiili (Clauson, 1972: 394), TTL’de de Clauson’a atıf yapılarak yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Tietze, 2002: I, 474). Sadece Eski Oğuz Türkçesinde görülen “çarp-” fiili (Tietze, 2002: I, 478) ise KBS’de yansılmalı olarak geçmektedir (Gülensoy, 2007: I, 221). “çalp-” sesletimi muhtemelen “çarp-” sesletiminin /-l-/ > /-r-/ değişimiyle ortaya çıkmış biçimdir. Muhtemelen “şap-” biçimindeki fiil, ise /ç-/ > /ş-/ değişimi sonucunda ortaya çıkmıştır. “çarp-” fiili, kert- < *ket-, sark- < *sak-, serp- < *sep-, kırp- < *kıp- (Gülensoy, 2007: II, 221) biçimlerinde olduğu gibi son sesteki sert ünsüzden /-p/ önce /-r-/ türemesiyle meydana gelmiş olabilir.

kağ- “vurmak, kakmak; (kanat) vurmak; (kapı) çalmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: qaç-, qaçıl-, qaçış-, qaçtur- (DLT), **Har:** kağ-, kaçtur- (KE Rab.), kağ- (NF), **Kıp:** kağ- (GT Kıp.), kaçıd- (KE), kağ- (MT), **Oğ:** kağ- (AMT), kağ- (BN), kağ- (DKK), kağ- (DN), kak- (FN), kağ- (GT Oğ.), kak- (HN), kağ- (KY), kağ- (TN), kak- (YZ), **Çağ:** kağ- (LD), kağ- (MK), kağ- (MSD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: kakmak (TS II 1161), **Baş:** kağıv (KTLS I 112), **Kaz:** kağuv (KTLS I 112), **Kır:** kağu (KTLS I 112), **Öz:** kağmáğ (KTLS I 113), **Tat:** kağu (KTLS I 113), **Tkm:** kakmak (KTLS I 113), **Uy:** kakmak (KTLS I 113).

EDPT’de yansılmalı olarak verilen “kağ-” fiili (Clauson, 1972: 609), KBS’de yansılmalı olarak kabul edilmemiştir (Gülensoy, 2007: I, 452).

ğars- “iki eli veya iki kanadı birbirine çarpmaq, çibik çalmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ğars- (ME).

EDPT’de “kars” kelimesi yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Clauson, 1972: 663). *Divânu Lügâti’t-Türk*’teki “ol ğars ğars aya yaptı” (Dankoff ve Kelly, 2005: 407) cümlesindeki “ğars” kelimesi, Harezmi Türkçesine ait *Mukaddimetü’l-Edeb*’te “ğars-” biçiminde, fiil olarak yer almıştır (Yüce, 1993: 51). Biçim ve anlamca aynı işi belirten kelimeler, *Divânu Lügâti’t-Türk*’te zarf fiil, *Mukaddimetü’l-Edeb*’te fiil olarak kullanılmıştır.

öp- “öpmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: öpiş-, öpöğsâ- (EUTS), öpiş- (KP), **Kar:** öp-, öpsê-, öptür-, öpüş- (DLT), öp- (KB), **Har:** öp- (KE Rab.), öp- (MM), öp- (NF), **Kıp:** öp- (DM), öp-, öpüş- (GT Kıp.), öp- (İM), öp- (KE), öp- (KFT), öp- (MT), **Oğ:** öp- (ADD), öp-, öpüş- (AMT), öp- (BN), öp- (DKK), öp- (DN), öp- (FN), öp- (GT Oğ.), öp- (KG), öp- (KY), öp- (MN), öp- (NHT), öp- (SN), öp- (TN), öp- (YZ), **Çağ:** öp- (BD), öp- (GT Çağ.), öp- (İML), öp- (LD), öp- (MK), öp- (MSD), öp- (RRH), öp- (SH), öp- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: öpmek (KTSL I 680), **Az:** öpmäk (KTSL I 680), **Baş:** übiv (KTSL I 680), **Kaz:** öbüv (KTSL I 680), **Kır:** öbü (KTSL I 680), **Öz:** öpmäk (KTSL I 681), **Tat:** übü (KTSL I 681), **Tkm:** öpmek (KTSL I 681), **Uy:** öpmäk (KTSL I 681).

Dudakların çıkardığı sesin taklidiyle oluşan öp- eylemi... (Hamilton, 1998: 211) KBS’de *öp- biçiminde, yansılmalı olarak bulunmaktadır (Gülensoy, 2007: II, 665). EDPT’de geçen “öp-” fiilinin köken bilgisine ilişkin herhangi bir bilgi verilmemiştir (Clauson, 1972: 5).

öt- “(kuş, horoz) ötmek; gök gürlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: ötrül-, öttür- (DLT), **öt-** (KB), **Har:** öt- (KE Rab.), öt- (ME), **Kıp:** öt- (Hul.), öt- (KE), **Oğ:** öt- (DKK), öt- (SN), öt- (TN), **Çağ:** öt- (GT Çağ.), öt- (SH), öt- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ötmek (KTSL I 682), **Az:** ötmäk (KTSL I 682).

EDPT’de iki yerde geçen “öt-” fiili (Clason, 1972: 68, 69), KBS’de yansılmalı olarak alınmış ve *ö: + t biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 674).

pırt- “delmek, delip geçmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: pırt- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: pırtlamak (TS II 1801), **Az:** pırtlamaq (ADL III 601).

KBS’de yansılmalı bir fiil olarak işaretlenmiştir (Gülensoy, 2007: II, 695). Muhtemelen “pırt-” fiili, kert- < *ket-, sark- < *sak-, serp- < *sep-, kırp- < *kıp- (Gülensoy, 2007: II, 221) biçimlerinde olduğu gibi son sesteki sert ünsüz /-p/’den önce /-r-/ türemesiyle meydana gelmiştir.

sıt- “patlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: sıt- (DKK).

*sıt-, yansılmalı bir fiil olabilir. Fiil muhtemelen “tükürmek, dışarı atmak” anlamına gelen “sut-” fiili ile ilgilidir (Dankoff ve Kelly, 2005: 511).

täp- (~ tep- > dep-, tip-) “tepmek, çifte atmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: tep- (AY), täp-, täpit- (EUTS), **Kar**: tep-, tepil-, tepin-, tepiş- (DLT), tep- (KB), tep- (KT Ryl.), **Har**: tep- (KE Rab.), deþnüþ- (ME), **Kıp**: tep- (Hul.), tep- (İM), tep-, tepün-(KE), tep- (KK), tip- (MG), tep- (MT), **Oğ**: dep- (AMT), dep- (BL), dep- (BN), dep-, depil-, depit- (DKK), dep-, depin- (DN), dep- (EDM), dep- (GT Oğ.), dep-, depin- (HN), dep- (NHT), dep-, depin-, deþiş- (SN), dep-, tep- (TN), tep- (YZ), **Çağ**: tip- (AL), tip- (BD), tep-(İML), tepit- (SH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tepmek (KTSL I 874), **Az**: täpmäk (KTSL I 874), **Baş**: tibiv (KTSL I 874), **Kaz**: tebüv (KTSL I 874), **Kır**: tebü (KTSL I 874), **Öz**: tepmāk (KTSL I 875), **Tat**: tibü (KTSL I 875), **Tkm**: depmek (KTSL I 875), **Uy**: täpmäk (KTSL I 875).

EDPT’de geçen “tep-” fiilinin (Clauson, 1972: 435); “dep-” biçimi TTL’de, “tep-” biçimi de KBS’de geçmektedir (Tietze, 2002: I, 589; Gülensoy, 2007: II, 880). *Kalyanamkara Papamkara*’da “täprä-” kelimesi için yapılan açıklamada “täp” kökü *tekme sesi taklidi* (?) olarak belirtilmektedir (Hamilton, 1998: 221). Muhtemelen “tip-” ve “dep-” biçimleri, “täp-” veya “tep-” biçimlerinin, ön sesteki (t- > d-) ve orta sesteki (-ä/e- > -i-) değişimleri sonucunda ortaya çıkmış sesletimleridir.

up- (> op-, oþ-, õp-, õp-) “yutmak, içmek, hõpürdetmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: up- (ETY-Toyok Vadisi Elyazmaları), **Kar:** õp-, õp-, õprül-, õprüş-, õpül-, õpün-, õpür-, õpürt- (DLT), op- (KB), **Har:** oþ- (ME), **Kıp:** õp- (KE).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Az: hopmaq (ADL II 392).

KBS’de yansılmalı olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 665). “up-”, “op-” ve “õp-” kelimenin muhtemelen değişik sesletimleridir.

ür- (I) (> hür-) “üflemek, üfürmek, üfürüp şişirmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: ür- (AY), ür- (AY III), ür- (AYS VI), ür-, ürül- (EUTS), **Kar:** ür-, ürül-, ürüş- (DLT), ür- (KB), ür-, ürül- (KT Ryl.), ür-, ürül- (KTSV), **Har:** ür- (KE Rab.), **Kıp:** ür- (İM), ür- (KK), ür- (MT), **Oğ:** ürül- (FN), ür- (GT Oğ.), ür- (MN), ür- (SN), **Çağ:** hür-(AL), hür- (BD), hür-, ür- (MK), hür- (RRH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: öröv (KTLS I 926), **Kaz:** üröv (KTS 298), **Kır:** üylõ (KTLS I 926), **Tat:** örü (KTLS I 927).

TTM’de “ür-” fiili hakkında ür- < *hü:r- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 211, 313). Kelimenin yansılmalı olduğuna ilişkin bir açıklama yoktur. Çağatay Türkçesinde tesbit edilen “hür-” sesletimi muhtemelen ön seste /h-/ türemesi ile oluşmuştur ya da T. Tekin’in “hü:r-” olarak işaretlediği biçim ön seste bir bozulma olmadan gelmiş bir sesletim de olabilir (2003a: 313).

ür- (II) “(köpek) ürümek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: ür- (DLT), ür- (KB), ür- (KTSV), **Kıp:** ür- (GT Kıp.), **Oğ:** ür- (DKK), ür- (GT Oğ.), ür- (MN), ür- (SN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ürümek (KTLS I 928), **Az:** hürmək (KTLS I 928), **Baş:** öröv (KTLS I 928), **Kaz:** üröv (KTLS I 928), **Kır:** ürü (KTLS I 928), **Öz:** hürmək (KTLS I 929), **Tat:** örü (KTLS I 929), **Tkm:** üymek (KTLS I 929).

ür- (II)³

yırt- (> yırtı-, yırtı-, yırt-) “yırtmak, parçalamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: yırt- (AY), yırt- (EUTS), **Kar:** yırt-, yırtıl-, yırtın-, yırtış- (DLT), yırt- (KB), yırtıl- (KTSV), **Har:** yırt-, yırtıl- (KE Rab.), yırt-, yırtıl- (ME), yırt-, yırtıl- (NF), **Kıp:** yırt-, yırtıl- (GT Kıp.), yırtıl- (Hul.), yırt- (İM), yırt-, yırtıl- (KE), yırt-, yırt-, yırtı-, yırtıl- (KFT), yırtıl- (MS), yırt- (MT), **Oğ:** yırt- (ADD), yırt- (AMT), yırt- (BL), yırt- (BN), yırt-, yırtıl- (DKK), yırt- (DN), yırt- (EDM), yırt- (FN), yırt- (GT Oğ.), yırt-, yırtıl- (KG), yırt-, yırtıl-, yırtul-, yırt- (KY), yırt- (MN), yırt- (NHT), yırt- (SN), yırt-, yırtıl- (TN), yırtıl- (YZ), **Çağ:** yırt-, yırtıl- (GT Çağ.), yırt- (İML), yırt- (SH).

---

³ Bk. ür- (I), s. 11.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: yırtmak (KTLS I 990), **Az:** yırtmag (KTLS I 990), **Baş:** yırtiv (KTLS I 990), **Kaz:** jirtuv (KTLS I 990), **Kır:** cırtū (KTLS I 990), **Öz:** yırtmák (KTLS I 991), **Tat:** yırtu (KTLS I 991), **Tkm:** yırtmak (KTLS I 991), **Uy:** jitmak (KTLS I 991).

KBS’de “yırt-” fiili hakkında *y(> c,j)ī + r + t biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir ve kelime yansılmalı kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 1143). Kelimenin “yırtı-”, “yırtı-” ve “yurt-” biçimleri, “yırt-” biçiminin ses değişmesi ve ses düşmesi sonucunda ortaya çıkmış farklı sesletimleri olabilir.

2.1.2. + A Eki ile Türeyenler

Tek heceli ad köklerine gelen bu ek (Korkmaz, 2007: 111), Z. Korkmaz’a göre, H. Zülfikar’a atıfta bulunarak ikincil tabanlara da gelmektedir (2007: 112). H. Zülfikar bu eki hem birincil tabanlara hem de ikincil tabanlara gelen bir ek olarak değerlendirilmiştir (1995: 116, 126).

çalğa- (> çayğa-) “çalkamak, dalgalandırmak, sallamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: çalkan- (DN), **Çağ:** çayçal-, çaykat- (AL), çayçal- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çalkalamak, çalkamak (KTLS I 114), **Az:** çalhalamag (KTLS I 114), **Kaz:** şaykav (KTLS I 114), **Kır:** çaykō (KTLS I 114), **Öz:** çayçamák (KTLS I 115), **Tkm:** çaykalamak, çaykamak (KTLS I 115), **Uy:** çaykimak (KTLS I 115).

TTL’de “çal-” ile “çayka-” fiillerinin birleşiminden ortaya çıktığı belirtilen “çalğa-” fiili için (Tietze, 2002: I, 470), KBS’de *çā + l kökünden > çal + ka + la türemesi önerilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 215). *Divānu Lügâti’t-Türk*’te geçen “çalq çulq” ikilemesindeki (Dankoff ve Kelly, 2005: 219) “çalq” kelimesinin EDPT’de

yansılmalı olduğu belirtilmiştir (Clauson, 1972: 419). Bu durumda kelimenin *Divânu Lügâti't-Türk*'teki “çalq” kelimesinden yola çıkılarak *çalk + A biçiminde türemiş bir yansılmalı fiil olduğu düşünülebilir. Muhtemelen “çayka-” biçimi /-l/ > /-y-/ değişimi sonucunda ortaya çıkmış farklı bir sesletimdir.

çoğa- (> çoğu-) “bağırıp çağırmak, gürültü yapmak; toplanmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: çoğaş- (ME), **Oğ:** çoğuş- (KY).

“*çoğa-” fiili muhtemelen *çoğ (Clauson, 1972: 407) + A - biçiminde türemiştir. Kelimenin “çoğu-“ biçimi ünlü daralması sonucunda yani /-a-/ > /-u-/ ses değişimi ile ortaya çıkmıştır ya da + U eki ile türemiştir. Ayrıca *çoğ + KU biçimindeki türeme de kuvvetli ihtimaller arasındadır. Türeme sırasında /-ğ/ sesi düşmüş olabilir. Anlamı aynı, biçimi benzer olan “çoğu-” ve “çoğa-” fiilleri ihtiyatlı bir tutumla tek bölüm içerisinde incelenmiştir. TTL’de geçen “çoğuldaş-” fiilinin “curcuna, ses gürültüsü yapmak (kalabalık hakkında)” anlamına gelen yansılmalı bir fiil olduğu görülmektedir (Tietze, 2002: I, 526). Aynı zamanda bu fiilin *çoğ + (U)l + dA + ş veya *çoğu + l + dA + ş biçiminde türediğini söylemek mümkündür. Bu durumda “çoğ” ya da “çoğu” kelimelerinin yansılmalı kelimeler olduğu düşünülebilir.

sığta- (> sığda-, sığtā-, sıhta-, sıkda-, sıkta-) “ağlamak, ağıt yakmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: sıyta- (ETY-Kül Tegin Yazıtı, Bilge Han Yazıtı), **Uyg:** sıgta-, sıgtaş- (Aç Bars), sıgta-, sıgtaş- (AY), sıgta-, sıgtaş-, sıkda-, sıkta- (EUTS), sıkta-, sıktaş- (KP), **Kar:** sıgdad-, sıgtā-, sıgtaş-, sıxtaş-, sıxtat- (DLT), sıgta-, sıgtat- (KB), **Çağ:** sıgta-, sıhta-, sıkta- (İML), sıkta- (ML).

EDPT’de geçen “sığta:-” fiilinin (Clauson, 1972: 807), OTWF’de ve *Kalyanamkara Papamkara*’da sıg(ı)t + A biçiminde türediği kabul edilmektedir

(Erdal, 1991: II, 423; KP 214). “sıgda-” biçimi /-t-/ > /-d-/ ses değişimi sonucunda, “sıhta-” ve “sıkta-” (sıkda-) biçimleri ise /-ğ-/ > /-h-/ veya /-ğ-/ > /-k-/ ses değişimi sonucunda türemiş sesletimler olabilir. Ancak “sıgta-” fiilinin yansılmalı olup olmadığı hususunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı dönem eserlerine bakıldığı “sıgta-”, “ağla-”, “ıgla-”, “yığla-” fiillerinin aynı kavramı karşıladığı ve böylece bu fiilin de “ağla-”, “ıgla-”, “yığla-” fiilleri gibi yansılmalı olabileceği düşüncesini kuvvetlendirmektedir (Erdal, 1991: II, 474).

2.1.3. + *Al* Eki ile Türeyenler

Z. Korkmaz’a göre, + *A* - eki ile edilgenlik bildiren - *l* - ekinin birleşmesinden meydana gelmiştir (2007: 112). Bu ekin yansılmalı ad tabanlarına geldiğine ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır.

çapal- “çalkanmak, karışmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çapala- (KTSV).

Orta Asya’da Bulunmuş Kur’an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüzyıllar)’nda Borovkov’un “çapalu-” biçiminde okuduğu fiil için (2002: 94) Halil İbrahim Usta ve Ebülfez Amanoğlu “çapal-” biçimini önermişlerdir (2002: 348). Usta ve Amanoğlu’nun bazı kaynaklarda geçtiğini ileri sürdüğü bu fiilin *çap + *Al* biçiminde türediği düşünülebilir.

2.1.4. + (*I/U*)*r* Eki ile Türeyenler

T. Banguoğlu, + (*I/U*)*r* ekinin kökeninin belirlenmesinin zor bir konu olduğunu vurgulayarak, Türkçede işlek olan bu ekten yansılmalı fiiller türediğini belirtmektedir (2007: 212, 213). Sevortyan, + (*A*)*r* ekini yansılmalı fiiller türeten bir ek olarak kabul etmiştir (Tekin, 2003a: 151, 152).

asur- “aksırmak, hapşırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: asur- (EUTS), **Kar:** asur-, asruş- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: aksırmak (KTLS I 12), **Az:** asgırmag (KTLS I 12), **Öz:** äksirmák (KTLS I 13),
Tkm: asğırmak (KTLS I 13).

Kelime muhtemelen *as + (U)r biçiminde türemiştir. Ayrıca as + sUr türemesi de göz ardı edilmemelidir. Bu kabul üzere muhtemelen /-s-/ sesi düşmüştür.⁴

ıķur- “tıkanmak, tıkanıklık hissetmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: ıķur- (EUTS).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ıklamak (TS I 1018), **Kaz:** ıkılıktav (KTLS I 336), **Kır:** ıktıtü (KTLS I 336).

Kelime muhtemelen *ıķ (Clouston, 1972: 75) + (U)r biçiminde türemiş yansılmalı bir fiildir. Ancak *ıķ + KUr türemesi de ihtimal dâhilindedir. Türeme sırasında muhtemelen /-ķ-/ sesi düşmüştür.

KBS’de “1. yükün altında güçlükle solumak; 2. ağlarken bunalır ve soluğu kesilir gibi iç çekmek” anlamına gelen “ıkla-” fiili için < ĩk + la biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiş ve bu fiil yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Gülensoy,

---

⁴ Bk. aħsur-, s. 87.

2007: II, 415). Fiil, TTL’de de yansılmalı olarak yer almaktadır (Tietze, 2009: II, 346).

ıyın- “ıkınmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: ıyın- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ıkınmak (KTLS I 356), **Kır:** ıyınū (KTLS I 356).

TTL’de “ıgın-/ıın-” fiili için “bir iş yaparken ses çıkarmak” anlamı verilmiştir (Tietze, 2009: II, 344). KBS’de ise “ıkın-” fiilinin *ık (~ih) + ın biçiminde türemiş olabileceği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 415). Kelime muhtemelen *ī (> ıy) + (I)r biçiminde bir türeme ve son seste /-r/ > /-n/ ses değişimi ile ortaya çıkmıştır.

osur- (> oşır-, oşur-) “osurmak, yellenmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: osruş-, osur- (DLT), **Kıp:** osur- (KE), oşır- (MT), **Oğ:** oşur- (EDM), **Çağ:** osur- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: osurmak (TS II 1702), **Kır:** oosur- (KS II 596), **Uy:** osurmağ (YUTS 299).

KBS’de “osur-” fiili için *ō(> yo)s + ur biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmektedir ancak kelime yansılmalı olarak kabul edilmemiştir (Gülensoy, 2007: II, 633, 634). Kelimenin TTM’de, Ana Türkçedeki biçiminin “*hōs-ur-” olduğu ifade edilmiştir (Tekin, 2003a: 316). TSYK’de yansılmalı olarak geçen “osur-” fiili, bu kaynağa göre + *sIr* eki ile türemiştir (Zülfikar, 1995: 113,

580). Ayrıca “oşır-” biçimi de /-u-/ > /-ı-/ ünlü daralması sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

ötür- “öksürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: ötür- (DLT), **Kıp:** ötür- (MK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: öksürmek (KTSL I 674), **Az:** öksürmək (KTSL I 674), **Baş:** yütkiriv, yütälläv (KTSL I 674), **Kaz:** jötelüv (KTSL I 674), **Kır:** cötölü (KTSL I 674), **Öz:** yötälmäk (KTSL I 675), **Tat:** yötkirü, yütälläv (KTSL I 675), **Tkm:** üsgürmek (KTSL I 675), **Uy:** yötälmäk (KTSL I 675).

“ötür-” fiili muhtemelen *öt + (U)r biçiminde türemiştir. Ancak *öt + *KUr* türemesi de kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir. Bu kabul doğrultusunda addan fiil yapan ek türeme sırasında /k-/ sesi yumuşayarak süreç içerisinde düşmüştür.⁵

üfür- “üfürmek, üflemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: üfür-, üfürül- (BN), üfür- (DN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: üflemek, üfürmek (KTLS I 926), **Az:** üflemäk, üfürmæk (KTLS I 926), **Öz:** üflämäk (KTLS I 927), **Tkm:** üflemek (KTLS I 927).

---

⁵ Bk. ötür-, s. 36.

KBS’de “üfür-” fiili, ü: + f + [K]Ir türemesi ile gösterilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 987). *üf + (U)r biçimi de ihtimal dâhilindedir. Eski Oğuz Türkçesindeki “üfür-” fiili, Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemi eserlerinde “ür-” biçiminde geçmektedir. “ür-” fiili, üf < *üv- < *ü- < *ür- ses değişimi ile süreç içerisinde “üf-” fiil köküne dönüşmüş olabilir.

2.1.5. + *KI/KU* Eki ile Türeyenler

Ön Türkçede yansılmalı köklere gelen + *KIrA/KUrA* ekinden türediği belirtilen + *KI/KU* ekinin (Erdal, 1991: II, 467, 468), ilk olarak, Moğol-Türk dil birliği döneminde kullanıldığı görülmektedir (Tekin, 2003a: 155).

bülgü- “fişkirmek, kaynamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: bülgü- (ME).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: bilt bilt itiv, bülkildäv (KTLS I 244), **Kaz:** burkıldav (KTLS I 244), **Kır:** burkuldap (KTLS I 244), **Tat:** bilt-bilt itü, bülkidäv (KTLS I 245).

H. Zülfikar’a göre *bülğ(k) + *U* biçiminde türediği kabul edilen (1995: 116) kelime, M. Erdal’a göre *bül + *KU* biçiminde türemiştir (1991: II, 467, 468).

TSYK’de anlam bakımından “bülgü-” kelimesi ile aynı “büngü-” fiili bulunmaktadır (Zülfikar, 1995: 117). Bu fiil hakkında TSYK’de büng + *U* biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (1995: 116). “büngü-” kelimesi /-l-/ > /-n-/ ses değişimi sonucunda ortaya çıkmış farklı bir sesletim olabilir.

oķı- (> oķĩ-, oķu-) “çağırmaq, bağırmak, davet etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: oqĩ- (ETY-Bilge Han Yazıtı), **Uyg:** oķı- (AY III), oķı- (AYS VI), oķı-, oķış- (EUTS), oķı- (KP), oķı- (UD), **Kar:** oqĩ-, oqış- (DLT), oķı- (KB), oķı- (KT Ryl.), oķı-, oķu- (KTSTV), **Har:** oķı- (KE Rab.), **Kıp:** oķı-, oķın- (KE), **Oğ:** oķıt-, oķut- (AMT), oķı- (BL), oķı- (BN), oķı- (DKK), oķu- (DN), oķı-, oķu- (GT Oğ.), oķı- (HN), oķıt- (KG), oķı-, oķu- (KY), oķı- (MN), oķı-, oķu- (YZ), **Çağ:** oķı-, oķıt- (GT Çağ.), oķı-, oķu- (LD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: okumak (TS II 1676), **Az:** oxumaq (ADL III 518).

EDPT’de geçen “oķı:-” fiili (Clauson, 1972: 79), OTWF’de + *KI* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenmiştir (Erdal, 1991: II, 468). H. Zülfikar’a göre *ok + *U* biçiminde türemiştir (1995: 116). + *KI/KU* eki ile türediğı kabul edilirse, “oķķı-” kelimesindeki /-ķ-/ sesi, /-ķ-/ > /-ğ-/ ses değışimi ile yumuşayarak süreç içerisinde düşmüştür.

oķĩ- “kusmak, öğürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: oqĩ- (ogĩdı) (DLT).

oķĩ-⁶

---

⁶ Bk. oķı-, s. 20.

şakı- “ötmek, şakımak; (şimşek, yıldırım) çakmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: şakı- (İH), **Oğ:** şakı- (AMT), şakı- (BN), şakı-, şakıt- (DKK), şakı- (DN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: şakımak (KTLS I 810), **Kaz:** şaqırlav (KTS 305).

TSYK’de, Türkiye Türkçesinde “neşeli konuşmak” anlamına gelen “şakı-” fiilinin şak + *I* biçiminde türediği ileri sürülmüştür (Zülfikar, 1995: 117). Kelime için KBS’de *şā + k + ı biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 834). + *KI* eki ile türemiştir (1991: II, 467, 468). “şakı-” fiili muhtemelen *şak + *KI* biçiminde türemiştir. Bu kabul doğrultusunda kelime muhtemelen şakı- > şakı- tabanından gelişerek /-ğ-/ sesinin erimesi sonucunda “şakı-” biçimini almıştır.

tokı- (> dokı-, doķu-, toķı-, toķa-, toķı-, toķu-, toķu-, toķu-) “vurmak, dövmeκ, dokumak, örmek, ezmek, tokmaklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: toqı- (ETY-Kül Tegin Yazıtı, Bilge Han Yazıtı, Şine Usu Yazıtı), toqıt- (ETY-Kül Tegin Yazıtı, Ongin Yazıtı, Şine Usu Yazıtı), **Uyg:** tokı-, tokıtıl- (Aç Bars), tokı-, tokıt-, tokıtıl-, toku- (AY), toķı- (AY III), tokı- (AYS V), toķı- (AYS VI), toķı-, toķa-, toķı-, toķıt-, toķu- (EUTS), toķı-, toķıt- (KP), **Kar:** toqı-, toqıl-, toqın-, toqıt- (DLT), toķı-, toķıt- (KB), toķı- (KT Ryl.), toķı-, toķın- (KTSV), **Har:** toķı-, toķın-, toķu- (KE Rab.), toķu- (ME), toķı-, toķıl-, toķıt-, toķu-, toķun- (NF), **Kıp:** toķı- (GT Kıp.), doku- (İH), toķı-, toķın-, toķıt- (KE), doķı-, doķıd-, doķın-, doķu-, doķud-, doķun- (KFT), doķı- (MT), **Oğ:** doķı-, doķın-, doķıt-, doķu-, doķun- (AMT), doķı- (BL), doķın-, toķın- (DN), dokı-, toķı- (FN), toķı- (GT Oğ.), doķı-, doķıt- (KG), toķun- (KY), doķın- (MN), toķı- (SN), toķu- (TN), tokı- (YZ), **Çağ:** toķı- (GT Çağ.), toku- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: dokumak (KTLS I 182), **Az:** tohumag (KTLS I 182), **Baş:** tukıv (KTLS I 182), **Kaz:** tokuv (KTLS I 182), **Kır:** tokū (KTLS I 182), **Öz:** tokımak (KTLS I 183), **Tat:** tuku (KTLS I 183), **Tkm:** dokamak (KTLS I 183), **Uy:** tokumak (KTLS I 183).

EDPT’de geçen “tokı:-” fiili (Clauson, 1972: 467), Erdal’a göre + *KI* eki ile türemiş bir yansılmalı fiildir (1991: II, 468). Ayrıca bazı Türk lehçelerinde “tokkı-” biçiminde geçtiği yine bu kaynakta belirtilmektedir (1991: II, 468). TTL’de ise “dokı-” fiili hakkında yapılan açıklamada “tok” kelimesinin yansılmalı bir kelime olacağı ihtimali üzerinde durulmuştur (Tietze, 2002: I, 638). H. Zülfikar ise “doku-” fiilinin + *I/U* eki ile türediğini belirtmiştir (1995: 117). “tokı-” ve “toķu-” sesletimleri tesbit edilen kelimenin *Kalyanamkara Papamkara*’da “toķu-” şeklinin daha doğru olduğu ileri sürülmüştür (Hamilton, 1998: 225). Berbercan ise, tokı- > toķu biçiminde bir ses değişimini mümkün görmektedir (2011: 245).

Kelime muhtemelen toķ + *KI* türemesi ile meydana gelmiştir. toķkı- > toķğı- tabanından gelişerek süreç içerisinde /-ğ-/ sesinin düşmesi ile toķı-/toķu- biçimini almıştır. “toķı-” biçimi /-k-/ > /-h-/ ses değişimi sonucunda ortaya çıkmış olabilir. “toķa-” biçimi ise muhtemelen /-ı/u-/ > /-a-/ genişlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır. “dokı-” ve “doku-” biçimlerini ise /t-/ > /d-/ yumuşaması sonucunda ortaya çıkmış sesletimler olarak düşünmek mümkündür.

2.1.6. + *KIr/KUr* Eki ile Türeyenler

+ *KIr/KUr* eki T. Banguoğlu’na göre *-ir-* ekinin /-k/ ile biten kelimelere gelmesinden türemiştir (sümük + ür > sümükür-) (2007: 213). Z. Korkmaz, Banguoğlu’na atıfta bulunarak + *Ir* ekinden türeyebileceği ihtimali üzerinde durmuştur (2007: 115). +*KIr/KUr* ekinin türeyişi ile ilgili herhangi bir görüş bildirmeyen H. Zülfikar sadece, ekin yansılmalı köklerden fiil türettiğini belirtmiştir (1995: 110). M. Erdal ve T. Tekin bu ekin Ön Türkçedeki + *KIrA/KUrA* ekinden türediği görüşü üzerinde durmuşlardır (1991: II, 465; 2003a: 150, 154).

Moğolcada yansılmalı fiillerin oluşmasında kullanılan + *KIrA/KUrA* eki, sonu /-r/ ile biten yansılmalı adlara geldiğinde /-rk-/ sesi, Türkçede /-k-/ sesine dönüşmektedir (Tekin, 2003a: 100). Ayrıca, Moğolca yansılmalı fiillerdeki /(-)ar-/

ve /(-)or-/ sesleri Türkçede /(-)ā-/ ve /(-)ō-/ seslerine dönüşmektedir (2003a: 62). Yansılmalı köklerden fiil türeten + *KIrA/KUrA* eki sonu /-g/ğ/ ile biten adlara geldiğinde + *grA* biçimine, sonu /-k/ķ/ ile biten adlara geldiğinde + *krA* biçimine, sonu /-ŋ/ ile biten adlara geldiğinde + *ngrA* biçimine gelmektedir.

aħır- “aksırmak, hapşırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: aħır- (KG).

“aħır-” fiili muhtemelen *a + *KIr* biçiminde türemiş ve /-ķ-/ > /-ħ-/ ses değişimi ile “aħır-” biçimini almıştır. Başka bir ihtimal ise *aħ + (*I*)r biçiminde türemiş olmasıdır.⁷

aķır- “(eşek) anırmak; haykırmak, kükremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: aķır- (KE), **Çağ:** akır- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: aqıruv (KTS 11), **Tat:** akır- (Ta. TS 25).

T. Tekin’e göre *ākır- < *arkır- < *arkıra- biçiminde türemiştir (2003a: 100, 156, 362).

---

⁷ Bk. aħsur-, s. 87.

alakır- “bağırarak, çağırarak, ateşli konuşmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: alakırış- (ÇBH), alakır-, alakırış- (EUTS).

OTWF’de yansılmalı olarak işaretlenen “alakır-” fiili (Erdal, 1991: 466), EDPT’de, Osmanlı Türkçesindeki “lakırdı” kelimesiyle ilişkilendirilmiştir (Clauson, 1972: 140). KBS’de “lakırdı” kelimesi için yapılan açıklamada EDPT’deki “alakır-” ve “alakırış-” fiillerine atıf yapılarak “lakırdı” kelimesinin *alakırtı > lakırtı > lakırdı biçiminde türemiş olabileceği görüşü ileri sürülmüştür (Gülensoy, 2007: I, 595).

angur- “(eşek) anırmak; haykırmak, kükremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: anur- (FN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: anırmak (TS I 110), **Az:** anırmaq (ADL I 118), **Kır:** anğıra- (KS I 34), **Uy:** hañrimağ (YUTS 148).

TTM’de anır- < *anğır- < *anğıra- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 160).⁸

---

⁸ Bk. anra-, s. 72.

aykır- (> haķır-, haykır-, ħaykır-) “haykırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: aykır- (EUTS), **Har:** üykür- (ME), **Kıp:** haykır- (İH), **Oğ:** haykır- (BN), haykır- (DKK), ħaykır- (DN), haykır- (FN), haķır-, ħaykır- (KY), haykır- (SN), haykır- (YZ).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: haykırmak (KTLS I 326), **Az:** haygırmag (KTLS I 326), **Kaz:** aykaylav (KTLS I 326), **Kır:** aykır- (KS I 67), **Öz:** häykirmäk (KTLS I 327), **Tkm:** haykırmak (KTLS I 327), **Uy:** ħekirimäk (KTLS I 527).

EDPT’de geçen “aykır-” fiili (Clauson, 1972: 271), OTWF’de yansımaları olarak işaretlenmiştir (Erdal, 1991: II, 466). T. Gülensoy bu fiilin EDPT: 140’daki “alakır-” fiilinin /-l/-l-/ > /-y/-y-/ değişmesiyle alakır- > ayakır- > aykır- biçimine gelebileceğini, “haykır-” fiilinin açıklamasında belirtmiş ve *ay + KIr biçimindeki köken bilgisi açıklamasını vermiştir (2007: I, 407). TTL’de ise “haykır-” fiili için yapılan açıklamada “ha/hay” kökünden + *KIr* ile türediği ileri sürülmüştür (Tietze, 2002: II, 282). Muhtemelen “haykır-” fiili ön seste /h-/ sesi alarak “aykır-” tabanından gelişmiştir. Bu kabul doğrultusunda “aykır-” kelimesi + *KIr* ile türemiş bir fiildir.

bāķır- (> bağır-, baķır-) “(deve) böğürmek; (koyun) melemek; bağırmaq, böğürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: bāqır- (DLT), **Kıp:** bağır-, baķır-, banır- (İH), **Oğ:** bağır- (DKK), bağır- (DN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: bağırmak (KTLS I 44), **Az:** bağırmag (KTLS I 44), **Baş:** bakırıv (KTLS I 44), **Kaz:** bakırıv (KTLS I 44), **Kır:** bakırū (KTLS I 44), **Öz:** baqırmák (KTLS I 45), **Tkm:** bāğırmag (KTLS I 45), **Uy:** vakırmak (KTLS I 45).

Karahanlı Türkçesinde devenin bağırışını anlatmak için kullanılan “bāqır-” fiili (Dankoff ve Kelly, 2005: 170), koyun melemesini (bakır-) ve insan haykırışını (bağır-) ifade etmek için de kullanılmıştır. EDPT’de “ba.kır-” fiilinin Batı Türkçesinde yaşadığı belirtilmiştir (Clauson, 1972: 318). TTL’de ise Batı Türkçesindeki “bağır-” fiilinin + *KIr* ekinden türediği belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 261). M. Erdal bu fiilin Moğolca “barkira-” fiili ile akraba olabileceğini de işaretlemiştir (1991: II, 46). T. Tekin de M. Erdal’ın görüşünü destekler bir köken bilgisi açıklaması vermiştir: bāyır- < *bāqır- < *barqır- (2003a: 62, 100, 157, 333). T. Gülensoy ise “bağır-” fiilinin *bā + kır biçiminde türemiş bir yansılmalı fiil olduğunu kabul etmiştir (Gülensoy, 2007: I, 103).

begir- “(koyun) melemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: begir- (KE).

Bu kelime muhtemelen koyun melemesini anlatan “be”ye (Dankoff ve Kelly, 2005: 179) + *KIr* ekinin gelmesiyle ortaya çıkmıştır.

bırqır- “(at) homurdanmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: bırqır- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: pısqıruv (KTS 225).

EDPT’de “bırkır-” fiili için yapılan açıklamada “bırkığ” kelimesi ile akraba olduğu belirtilerek “bırk-” veya “bırkı-” kök biçiminden türeyebileceği kabul edilmiştir (Clauson, 1972: 360, 361). OTWF’de + *KIr* eki ile türemiş bir fiil olduğu belirtilmiştir (Erdal, 1991: 466). Bu durumda fiil kökünün “bır” olması gerekir. Ancak yine Erdal’a göre, + (*I/U*)r ekinin ettirgenlik eki olabileceği göz önünde bulundurularak kök biçimin “*bırk-” veya “*bırkı-” olabileceği de işaretlenmiştir (1991: II, 467). TTM’de ise bu kelime “bırqı-” biçiminde alınarak + *KI* eki ile türemiş olabileceği görüşü üzerinde durulmuştur (2003a: 155, 333). Aynı zamanda birkir- < birkir-ar < *birkira-r biçiminde türediği yine aynı kaynaktan kabul edilmiştir (2003a: 333).

bısqır- (~ bısgır-) “gülümsemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: bısgır-, bısqır- (ME), bısqır- (NF), **Kıp:** bısqır- (KE).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: pıñkır- (TTS 529).

TTM’de “üflemek, püskürmek” anlamındaki “biski-r-” fiili ile “bısqır-/bısgır-” fiili arasında bir yakınlık olabilir (Tekin, 2003a: 155). Ayrıca, Türkiye Türkçesindeki “pısgır-”, “pışır-” ve “pıskır-” (Zülfikar, 1995: 598) fiilleri de biçim olarak “bısqır-/bısgır-” fiiline benzemektedir; ancak anlam olarak “aksırmak, hapşırma” anlamına gelmektedir. TTM ve TSYK’de geçen biçimler, “bısqır-/bısgır-” fiilinin farklı sesletimleri olabilir. Bu kabul doğrultusunda “bısqır-/bısgır-” kelimesinin *bıs + *KIr* biçiminde türediği görüşü kuvvetlenmektedir.

bögür- “böğürmek, çağırmaq”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: böğürt- (AMT), bögrüş-, böğür-, böğürt- (DKK), böğür- (SN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: böğürmek (KTLS I 80), **Az:** böyürmək (KTLS I 80), **Öz:** bökürmək (KTLS I 81), **Tkm:** böğürmek (KTLS I 81), **Uy:** bökürimek (YUTS 50).

TTL’de “böğür-” fiilinin + *KUr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olduğu kabul edilmiştir (Tietze, 2002: I, 380). TTM’de ise bö:gür- < *bö:kir- < *bö:-kir- biçiminde türediği belirtilmiştir (Tekin, 2003a: 63). KBS’de de bu görüşü destekler biçimde, “böğür-” fiili için *bö: + kür açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 172). Eski Oğuz Türkçesinde tesbit edilen bu fiilin ön seste /m-/ > /b-/ değişimi sonucunda, “mönğre-/münğre-” fiilinden ortaya çıkmış olması da ihtimal dâhilindedir.⁹

bükür- (~ bögür-, pükür- > bürkir-, bürkür-, büvkir-) “püskürmek, fıçkırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: bükür- (Aç Bars), bögür- (AY), bükür-, pükür- (EUTS), **Kar:** bürkür- (DLT), bürkir-, büvkir- (KB).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: püskürmek (KTSL I 714), **Az:** püskürmək (KTSL I 714), **Baş:** börköv (KTSL I 714), **Kaz:** bürküv (KTSL I 714), **Kır:** büşküürü (KTSL I 714), **Öz:** pürkämäk (KTSL I 715), **Tat:** börkü (KTSL I 715), **Tkm:** pürkmek (KTSL I 715), **Uy:** pürkimak (KTSL I 715).

---

⁹ Bk. münğrä-, s. 77.

EDPT’de “bürkür-” fiilinin kökü için olası bir “burk (p-)” kelimesi önerilmiştir (Clauson, 1972: 363). OTWF’de ise “bükür-”, “bürkür-”, “bürkir-” ve “büvkir-” fiillerinin + *KIr* eki türemiş aynı fiilin değişik sesletimleri olduğu belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 466). TTM’de “bürki-” tabanından gelişmiş olabileceği işaretlenmiştir (Tekin, 2003a: 155, 333). KBS’de “bükür-” fiili ile biçim bakımından benzer olan “püskür-” ve “pükür-” fiillerinin + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı fiiller olduğu kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 707). Farklı sesletimleri olan “bükür-” kelimesinin “büvkir-” sesletimi muhtemelen, *büvkir- < *bükir- < *bürkir- biçiminde bir gelişim göstermiştir. “bürkür-” fiilinin kök biçimindeki (*bür) /-r/ sesi zetasizm sonucu /-z/ sesine dönüşmüş olabilir. Sonraki süreçte bu sesin ötümsüzleşerek /-s/ sesine dönüşmesi mümkündür. Türkiye Türkçesindeki “püskür-” fiili de bu gelişim sonucunda ortaya çıkmış olabilir.

çağır- “vurmak, çaktırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çağır- (İH), çağır- (KFT).

“çağır-” fiili çağ(ğ) + *Ir* biçiminde türemiş olabilir. çağ(ğ) + *KIr* > çağ + (k)*Ir* tabanından gelişmiş olması da kuvvetli bir ihtimaldir.

çaķır- (~çaķur-, çağır- > çağur-) “çağırmaq, bağırmaq; davet etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çağırış- (DLT), çağır- (KT Ryl.), çağır-, çağur-, çağuruş- (KTSV), **Har:** çağır- (KE Rab.), çağır-, çağırış- (ME), çağır-, çağırış- (NF), **Kıp:** çağır- (GT Kıp.), çağır- (İM), çağır-, çağır-, çağırış- (KE), çağır-, çağır- (KFT), çağır- (KK), çağır- (MT), **Oğ:** çağır-, çağırış-, çağur- (AMT), çağır-, çağır- (BN), çağır-, çağır- (DKK), çağır- (DN), çağır- (EDM), çağır- (FN), çağır- (GT Oğ.), çağır- (KG), çağır-, çağırış-, çağur-, çağır- (KY), çağır- (MN), çağır- (NHT), çağır-, çağır- (SN), çağır- (TN), çağır-, çağırış- (YZ), **Çağ:** çağır-, çağır- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çağırmaq (KTLS I 110), **Az:** çağırmaq (KTLS I 110), **Baş:** sakıriv (KTLS I 110), **Kaz:** şakıriv (KTLS I 110), **Kır:** çakırū (KTLS I 110), çarkıra- (KS I 254), **Öz:** çakırmaq (KTLS I 111), **Tat:** çakırū (KTLS I 111), **Tkm:** çağırmaq (KTLS I 111), **Uy:** çakırmaq (KTLS I 111).

EDPT’de geçen “çakırış-” fiilinin (Clauson, 1972: 411), OTWF’de + *KIr* eki ile türediği kabul edilmiştir (Erdal, 1991: II, 466). Bu kelime TTL’de + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenmiştir (Tietze, 2002: I, 463). TTM’de bu fiil için çağır- < *çaqır- < *çāqıra- < *çarqıra biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 62, 100, 101, 157). KBS’de ise TTM’deki açıklamaya benzer bir görüş bildirilerek çā[r] + kır türemesi uygun görülmüştür (Gülensoy, 2007: I, 211).

çığır- “bağırmaq, çağırmaq”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: çığirt-, çığırış-, çığırışdur- (DKK), çığır- (DN), çığır- (HN), çığır-, çığirt- (SN), çığır- (YZ).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çığırmaq (TS I 469), **Az:** çığırmaq (ADL I 472), **Tkm:** çığır- (TTS 119).

TTL’de bu kelimenin “çağır-” fiilinin farklı bir sesletimi olduğu görüşü belirtilerek kök biçimi “çığır”ya dayandırılmıştır (Tietze, 2002: I, 504). TTM’de “çağır-” fiilinden farklı bir kelime olarak kabul edilerek çığır- < *çīqır- < *çırkır- < *çırkırā- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 101). KBS’de ise “çığır-” fiilinin çī + kır biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 235).

äkir- “bağırmaq”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: äkirt- (EUTS).

Bu kelime muhtemelen *ä + *KIr* biçiminde türemiştir. “aķır-” fiili ile ilgisi de bulunabilir.¹⁰

ınçķır- (~ inçķur-) “hıçķırmak; gagaalamak, gaga vurmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: inçķır- (İM), inçķır-, inçķur- (KE), **Oğ:** inçķır- (BL), inçķır- (TN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hıçķırmak (KTLS I 336), **Az:** hıçķırmag (KTLS I 336), **Kır:** eçķir- (KS I 320), **Öz:** hikıçák tutmák (KTLS I 337).

TTL’de + *KIr* eki ile türediğı belirtilen yansılmalı “hıçķır-” fiili (Tietze, 2009: II, 303) ile biçim bakımından benzer olması dikkat çekicidir. “hıçķır-” fiili muhtemelen “ınçķır-” tabanından *ınçķır- > *hınçķır- > hıçķır- biçiminde gelişerek meydana gelmiştir. KBS’de ise “hıçķır-” fiili için *kī + [ç] + kır biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek, yansılmalı kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 408).

inçķir- (~ inckir-) “hıçķırmak; gagaalamak, gaga vurmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: inckir- (AL), inçķir- (ML).

---

¹⁰ Bk. aķır-, s. 23.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hıçkırmak (KTLS I 336), **Az:** hıçgırmag (KTLS I 336), **Kır:** eçkir- (KS I 320), **Öz:** hikıçák tutmák (KTLS I 337).

Bu kelime muhtemelen *inç + *KIr* biçiminde türemiştir. “ınçkır-” fiilinin ince sıradan sesletimi olabilir. Sadece Çağatay Türkçesine ait metinlerde tesbit edilen bu kelimenin “inckir-” biçimi /-ç-/ > /-c-/ değişimi ile meydana gelmiş farklı bir sesletim olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹

kaķır- (> kağır-) “genizden kanrığı çıkarıp tükürmek; hafifçe öksürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: kaķır- (KB), **Har:** kaķır- (KE Rab.), **Kıp:** kağır-, kakır- (İH), **Oğ:** kağır- (KG), kağır- (TN), **Çağ:** kakır- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: kakırdamak (TS II 1161), **Kaz:** qaqıruv (KTS 157), **Kır:** kakır- (KS II 385), **Tkm:** ga:gır-: (TTS 217).

OTWF’de + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenen “kaķır-” kelimesi (Erdal, 1991: II, 466), TTM’de de yansılmalı olarak kabul edilmiş ve qaqır- < *qāqır- < *qarqır- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 62, 100, 157). KBS’de ise “kağır-” fiilinin kâ + kır biçiminde türediği ve yansılmalı olduğu ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 451).

---

¹¹ Bk. inçkır-, s. 31.

kägir- (> gegir-, kegir-, kekir-) “geğirmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: kegir- (DLT), **Har:** kegir- (ME), kegir- (NF), **Kıp:** kegir- (İM), kegir- (KE), **Oğ:** gegir- (BL), **Çağ:** kekir- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: geğirmek (KTLS I 262), **Az:** gäyirmäk (KTLS I 262), **Baş:** kikiriv (KTLS I 262), **Kaz:** kekirüv (KTLS I 262), **Kır:** kekirü (KTLS I 262), **Öz:** kekirmäk (KTLS I 263), **Tat:** kikirü (KTLS I 263), **Tkm:** gäğirmek (KTLS I 263), **Uy:** kekirmäk (KTLS I 263).

EDPT’de geçen “kekir-” fiili (Clauson, 1972: 712), OTWF’de + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak kabul edilmiştir (Erdal, 1991: II, 466). TTM’de “kekir-” için käkir- < *kākir- < *kekire- < *kerkire- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 63, 100, 157, 333). Fiilin KBS’de *kē + kir biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 360). Metinlerde tesbit edilen “gegir-” sesletiminin ön seste /k-/ > /g-/ değişimi ile “kekir-” tabanından ortaya çıkmış olması mümkündür. TTL’de “geğir-” fiili yansılmalı kabul edilmesine rağmen kelimenin kökeni hakkında bir bilgi verilmemiştir (Tietze, 2009: II, 121).

kıçkır- (> kıcğır-, kıcķır-, kıcığır-, kıçğır-, kışķır-) “bağırarak, çağırarak, seslenmek; hıçkırarak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: kıçķır- (KE Rab.), **Kıp:** kıcğır-, kıcķır- (Hul.), kışķır- (KK), **Oğ:** kıçğır- (DN), **Çağ:** kıcğır-, kıcğırış-, kıcığırış- (AL), kıçķır- (BD), kıçķır- (MK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: kıskırıv (KTLS I 44), **Öz:** kıçkırmak (KTLS I 45), **Tat:** kıçkır (KTLS I 45),
Uy: kıçkarmak (KTLS I 111).

Bu kelime muhtemelen *kığ + *KIr* biçiminde türemiştir. Orta sesteki /-ç-/ sesinin /-c-/ ve /-ş-/ seslerine dönüşmesi ile “kıçkır-” ve “kışkır-” sesletimleri ortaya çıkmış olabilir. “kıcığır-” fiili muhtemelen orta seste /-ı-/ türemesi ile oluşmuş farklı bir sesletimdir. “kıcığır-” ve “kıçığır-” biçimlerinin ise orta seste /-k-/ > /-ğ-/ ses değişimi ile meydana gelmiş sesletimleri olma ihtimali oldukça kuvvetlidir.¹²

kı kır- (~ kığır-, kığur-, kıkur- > kıyğur-, kuğur-) “çağırarak, seslenmek, bağırarak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: kı kır- (AY), kı kırış-, kı kırış- (ÇBH), kı kır-, kı kırış- (EUTS), **Kar:** kı kır-, kı kırış- (DLT), kığır- (KT Ryl.), kığur-, kı kır- (KTSV), **Har:** kığır-, kığur- (KE Rab.), kı kır-, kı kırış- (ME), **Oğ:** kığır- (ADD), kığır- (BL), kığır- (BN), kığır- (DKK), kığır-, kı kır- (DN), kığır- (FN), kığır- (HN), kığır- (KG), kığır-, kığur-, kı kır-, kıyğur-, kuğur- (KY), kığır- (MN), kığır-, kığur- (SN), kığır- (YZ), **Çağ:** kığır-(İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: kıyquvlav (KTS 167), **Kır:** kıy kırū (KTLS I 44), **Tkm:** gığırarak (KTLS I 45).

EDPT’de yansılmalı olarak verilen “kı kır-” fiilinin “kıkı:” kökünden türediği kabul edilmiştir (Clouston, 1972: 612). OTWF’de + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenen “kı kır-” için (Erdal, 1991: II, 466), TTM’de kıkır- < *kıkır- < *kıkıra- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 63, 333). KBS’de ise “kığır-” fiilinin *kī + kır biçiminde türediği ileri sürülmüştür (Gülensoy, 2007: I, 506).

¹² Bk. kı kır-, s. 34.

“kıkur-” fiili muhtemelen “kıkır-” biçiminin farklı bir sesletimidir. “kıkır-” fiilinin başka bir sesletimi “kıygur-” fiili, “*kī” kök biçiminin “*kıy” biçimine dönüşmesi ile ortaya çıkmış olabilir. Orta seste /-k-/ > /-ğ-/ ses değişimi olması mümkündür. “kıygur-” fiili ise “kığır-” tabanından gelişmiş olabilir. “kuğur-” fiili de “kığur-” biçiminden ilerleyici benzeşme ile /-ı-/ < /-u-/ ses değişimi sonucunda meydana gelmiş olabilir. Güvercin sesini anlatan “koğur-” fiili ile biçim bakımından benzer olan “kuğur-” fiili, anlam bakımından “kıkır-” fiili ile aynı kavramı karşıladığı için “kuğur-” fiiline burada yer verilmiştir.

koğur- “(güvercin) ötmek, kuğurmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: koğur- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: kuğurmak (TS II 1397).

KBS’de “kuğur-” fiili için kũ + kIr biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek yansılmalı kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 564).

kuzğır- “şiddetli rüzgâr esmek, fırtına çıkmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: quzgır- (DLT).

Bu kelime muhtemelen *kuz + KIr biçiminde türemiştir. “kuz” kök biçimi Ön Türkçe dönemine ait yansılmalı bir ad olabilir. Muhtemelen zetasizm sonucu “kuz” /-r/ > /-z/ değişimi ile “kur”a dönüşmüş olabilir. Bu kabul doğrultusunda, Mançucadaki “birbirine hırlayan kaplanların ve başka hayvanların çıkardığı ses” anlamına gelen “kur” yansılması ile (Tekin, 2003a: 102) ilişkilendirilebilir. “kür”, “kur” yansılmasının farklı bir sesletimi olması mümkündür. Bu bağlamda, “Şiddetli

rüzgâr esmek, fırtına çıkmak” anlamına gelen “kuzgır-” fiili, “gök gürlemesi” anlamına gelen “kükre-” fiilinin arkaik bir örneği olarak kabul edilebilir.¹³

ögür- “öğürmek; öğüre öğüre ağlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ögür- (ME), **Kıp:** öğür- (İH), **Çağ:** ögür- (AL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: öğürmek (KTLS I 674), **Az:** öyümek (KTLS I 674), **Baş:** ukşuv (KTLS I 674), **Kır:** okşū (KTLS I 674), **Öz:** ohçımák (KTLS I 675), **Tat:** ukşu (KTLS I 675), **Tkm:** öğemek (KTLS I 675), **Uy:** ohsumak (KTLS I 675).

Bu kelime için TTM’de *ö:kir- < *ö:-kir- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 63, 155). Muhtemelen “ögür-” fiilinin farklı bir sesletimi olan “öğür-”ün (Zülfikar, 1995: 111), KBS’de *ö: + kür biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 654).

ökür- “öksürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: ökür- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: öksürmek (KTSL I 674), **Az:** öksürmək (KTSL I 674), **Baş:** yütkiriv, yütälläv (KTSL I 674), **Kaz:** jötelüv (KTSL I 674), **Kır:** cötölü (KTSL I 674), **Öz:** yötälmák (KTSL I 675), **Tat:** yötkirü, yütälläv (KTSL I 675), **Tkm:** üşgürmek (KTSL I 675), **Uy:** yötälmák (KTSL I 675).

---

¹³ Bk. kökrä-, s. 69.

“ökür-” fiili muhtemelen *ö + *KUr* biçiminde türemiştir. Ancak *ök + (*U*)*r* biçiminde türemiş olması da muhtemeldir.

sıkır- (~ sığır-) “(kuş) ıslık çalar gibi ötmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: sıkır-, sıqrış- (DLT), sığır- (KT Ryl.), **Kıp:** sıkır- (KE), **Çağ:** sıkır- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: sıkırlav (KTS 252), **Tkm:** sığır- (TTS 574).

OTWF’de + *KIr* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak kabul edilen “sıkır-” fiilinin (Erdal, 1991: II, 467), EDPT’de “sıkkır-” biçiminde olabileceği de işaretlenmiştir (Clauson, 1972: 815). TTM’de ise sığır- < *sığır- < *sī-qır- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 63, 333).

sızgur- “cızırdamak, (yağ) erimek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: sızgur- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: cızırdamak (TS I 405), **Az:** cızıldamaq (ATL I 415), **Kır:** sızğır- (KS II 654).

EDPT’de “eritmek” ve “tıslamak, cızırdamak” anlamları verilen “sızgur-” fiilinin (Clauson, 1972: 861, 862) *Divānu Lugati’t-Türk*’te “cızırdamak” anlamına gelen başka bir anlamdaşı “çivīlā-” fiilidir. Her iki kelimenin de “çır” tabanından türemiş olması mümkündür. Bu kabul doğrultusunda kelime muhtemelen ön seste /ç- / > /s-/ ve son seste, zetasizm sonucunda, /-r/ > /-z/ ses değişimi ile “çır”, “sız”

yansılmasına dönüşmüştür. “sızgur-” fiili ise bu kök biçimden + *KUr* eki ile türemiştir.

sümkür- (~ simkir-, simkür-) “sümkürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: simkir-, simkür- (İM), simkir- (KK), sümkür- (MS), simkür- (MT), **Oğ:** simkür-, sümkür- (EDM).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: sümkürmek (KTSL I 800), **Kaz:** şıngıröv (KTSL I 800), **Kır:** çimkirü (KTSL I 800), **Tat:** şıngırü (KTSL I 801), **Tkm:** sümğürinmek (KTSL I 801).

TTM’de simkir- fiili için *simki-r- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 155). KBS’de ise “sümkür-” fiili için *sIm + kür biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek bu kelime yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 819). “simkir-”, “simkür-” biçimleri “sümkür-” biçiminden daha eski sesletimler olabilir.

şüşkür- (> çöşkür-) “aksırmak, hapşürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: şüşkür- (KK), **Çağ:** çöşkür- (AL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: sösköröv (KTLS I 12), **Kaz:** üşkiröv (KTS 299), **Kır:** çüçkürü (KTLS I 12), **Tat:** töçkirü (KTLS I 13), **Uy:** çüşkürmek (KTLS I 13).

Bu kelime muhtemelen *şüş + *KUr* biçiminde türemiştir. “çöşkür-” sesletimi ön seste /ş-/ > /ç-/ ses değişimi ve orta seste /-ü-/ > /-ö-/ yuvarlaklaşması ile meydana gelmiş olabilir.

tüfkür- (> dükür-, tükür-, tuskür-, tüvkir-, tüvkür-) “tükürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: tüfkür- (KTSV), **Har:** tüwkür- (KE Rab.), tüvkür- (ME), tüwkür- (NF), **Kıp:** tuskür- (İH), tüfkür-, tüwkür- (İM), tüvkir-, tüvkür- (KE), tükür- (KK), tükür- (MT), **Oğ:** tükür- (BN), dükür-, tükür- (EDM), tükür- (TN), **Çağ:** tükür- (GT Çağ.), tükür- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tükürmek (KTSL I 906), **Az:** tüpürmək (KTSL I 906), **Baş:** tököröv (KTSL I 906), **Kaz:** tükürv (KTSL I 906), **Kır:** tükürü (KTSL I 906), **Öz:** tüpürmək (KTSL I 907), **Tat:** tökirü (KTSL I 907), **Tkm:** tükürmek (KTSL I 907), **Uy:** tükürmək (KTSL I 907).

Kelimenin TTM’de + *KUr* eki ile türediği belirtilmiştir (Tekin, 2003a: 151). KBS’de ise *tü: + w (~y/p) + kür biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olduğu ifade etmiştir (Gülensoy, 2007: II, 942, 943).

Farklı sesletimleri olan bu kelime, Moğolcada “(at) bağırmaq, kişnemek” anlamına gelen yansılmalı “turgi-” fiilinden hareketle (Lessing, 2003: II, 1301), muhtemelen *türkür- > *tükür- > *tüvkür-, *tüvkir- > tüfkür- biçiminde bir gelişim göstermiştir. Zetasizm sonucu “*tür” yansılması “*tüz” biçimine dönüşmüş olabilir. /-z/ sesinin ötümsüzleşmesi ile “*tüzükür-” biçiminin, tuskür- biçiminde gelişmesi mümkündür.

ügür- “bağırarak, feryat etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ügür- (ME).

Bu kelime muhtemelen *ü + *KUr* biçiminde türemiştir. Ancak *üg + (*U*)*r* biçiminde türemiş olması da kuvvetle muhtemeldir.

üykür- “haykırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: üykür- (ME).

Bu kelime muhtemelen *üy + *KUr* biçiminde türemiştir. Ancak “aykır-” fiilinin ince sıradan bir sesletimi olması da mümkündür.¹⁴

yangır- (~ yangğur-, yangkur-) “yankılamak, ses çıkarmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: yangkur-, yangkurt- (AY), yangğur-, yangkır-, yangkur-, yangkurt- (EUTS),

Kar: yangqur- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: cangıruv (KTS 92), **Kır:** çangır- (KS I 250).

OTWF’de yansılmalı bir fiil olarak geçen “yangra-” fiili için (Erdal, 1991: II, 470) TTM’de, yanra- < *yanğıra- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiş ve kelimenin yansılmalı kökü “yang” olarak belirtilmiştir (Tekin, 2003a: 161). Bu

---

¹⁴ Bk. aykır-, s. 25.

kelimenin “yaᅇg” yansılama kökünden türediği varsayılırsa, “yaᅇgır-” fiilinin *yaᅇg + *KIr* biçiminde türemiş olması muhtemeldir.

yütkür- “öksürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: yütkür- (İM), yütkür- (KK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: yütkiriv, yütälläv (KTSL I 674), **Kaz:** jötelüv (KTSL I 674), **Kır:** cötölü (KTSL I 674), **Öz:** yötälmäk (KTSL I 675), **Tat:** yötkirü, yütälläv (KTSL I 675), **Uy:** yötälmäk (KTSL I 675).

“yütkür-” fiili muhtemelen *yüt + *KUr* biçiminde türemiştir. Fakat kelimenin, ön sesteki /y-/nin protez “y”si olması ihtimalinden hareketle “*ütkür-” tabanından geliştiğini söylemek de mümkündür.

2.1.7. + *IA* Eki ile Türeyenler

Türkçenin en işlek eklerinden birisi olan + *IA* eki (Banguoğlu, 2007: 214; Korkmaz, 2007: 116), yansılmalı köklerden de fiil türetebilir (Banguoğlu, 2007: 214, 215; Korkmaz, 2007: 117; Zülfikar, 1995: 113).

ağla- (~ ağıla-, ığla- > ıđlä-) “ağlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: ağla- (Aç Bars), ağıla- (AY), ağıla-, ağla-, ığla-, ığlaş- (EUTS), ığla-, ığlaş- (KP), **Kar:** ıđlä-, ığlaş- (DLT), ığla- (KT Ryl.), **Har:** ığlat- (ME), ığla- (MM), **Kıp:** ığla- (KE), ağla- (KK), ığla- (MT), **Oğ:** ağla-, ağlat- (ADD), ağla-, ağlaş-, ağlat- (AMT), ağla-, ağlaş- (BN), ağla-, ağlaş-, ağlat- (DKK), ağla-, ağlaş- (DN), ağla-, ağlat- (EDM), ağla-, ağlaş- (FN), ağla- (GT Oğ.), ağlat- (KG), ağla-, ağlaş-, ağlat-

ağlatdur- (KY), ağla- (MN), ağla-, ağlaş-, ağlat- (SN), ağla- (TN), ağla-, ağlaş-, ağlat- (YZ), **Çağ**: ağla-, ağlat- (İML), ağla- (SH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ağlamak (KTLS I 8), **Az**: ağlamag (KTLS I 8), **Kır**: ığlō (KTLS I 8), **Tkm**: ağlamak (KTLS I 9).

“ağıla-”, “ağla-” ve “ığla-” biçimleri tesbit edilen fiilin /y-/ ön sessiz “ağla- /ığla-” biçiminin Batı Türkçesinde; /y-/ ön sesli “yığla-” biçiminin de Doğu Türkçesinde kullanıldığı belirtilmiştir (Eraslan, 1999: 334). EDPT’de fiilin muhtemel bir “ığ” (Clauson, 1972: 85), KBS’de ise “hığ” yansılama kökünden *hığla- > ığla- > ığla- biçiminde türediği bilgisi verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 56). TTM’de Ana Türkçedeki biçiminin “ığıla-” olduğu ifade edilmiştir (2003a: 312). TTM’de ayrıca kelimenin, “*āğī ~ ığī” kökünden ığla- ~ yığla- < *ığıla- ve ağla- < *āğıla- biçiminde türediği bilgisi de mevcuttur (Tekin, 2003a: 312). Kelimenin “yığıla-” biçimi, *Rabguzī*’nin *Kıśāsü’l-Enbiyâsı*’nda geçmektedir (Ata, 1997: 733). Ayrıca, “ağlama” anlamına gelen “yığı” biçiminde bir ad da yine bu eserde tesbit edilmiştir (1997: 733). OTWF’de yansılmalı bir fiil olarak işaretlenen “yığla-” fiilinin (Erdal, 1991: II, 451) farklı sesletimleri olan “ağla-” ve “ığla-” biçimleri muhtemelen /a-/ > /ı-/ daralması veya /ı-/ > /a-/ genişlemesi sonucu ortaya çıkmıştır.

āğīlā- “(eşek) anırmak; haykırmak, kükremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: āğīlā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: anırmak (TS I 110), **Az**: anqırmaq (ADL I 118), **Kır**: anğgıra- (KS I 34), **Uy**: hañrimağ (YUTS 148).

EDPT’de “aᅇgī” kökünden türediği işaretlenen “aᅇi:la:-” fiili için (Clason, 1972: 186), TTM’de Mançucada develerin ve eşeklerin bağırmasını anlatmak için kullanılan “aᅇg” tabanından aᅇi-la- < *aᅇi + la < *aᅇla- biçiminde türediği belirtilmiştir (Tekin, 2003a: 160, 367).

avla- “(köpek) havlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: avlat- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: havlamak (KTLS I 322), **Az:** havlamağ (ADL II 336), **Uy:** havlimak (KTLS I 323).

“avla-” fiili muhtemelen *av + *la* biçiminde türemiştir. Bu kelime “havla-” fiilinin (Zülfikar, 1995: 114), /h-/ ön sessiz bir sesletimi olabilir.

+ *KIr/KUr* ekinden türemiş, “havlamak” anlamına gelen “āfkır-” (Gülensoy, 2007: I, 50) ve “afgur-” fiilleri (Tietze, 2002: I, 105) biçim olarak “avla-” fiiline benzemektedir. Muhtemelen, /-v-/ > /-f-/ ses değişimi ile “av” kök biçimi “af”a dönüşmüştür. + *la* eki yerine ise + *KIr/KUr* eki tercih edilmiştir. “av” ve “af” yansılama kökleri, TTM’de geçen “ar” yansılama kökünden (Tekin, 2003a: 100, 156, 362) af < *av̄ < *ā < *ar biçiminde bir gelişim göstermiş olabilir. Ayrıca, “kır” tabanından *kır > *ᅇır > *ᅇi > *ᅇiv̄ biçiminde gelişmiş de olabilir. “*ᅇiv̄” yansılmasının, /-i/ > /-a-/ ünlü genişlemesi sonucunda “ᅇav” biçimini alması mümkündür.

baᅇgla- (> banla-) “(hayvan) bağırmak, inlemek; melemek; ezan okumak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: baᅇgla- (ME), **Oğ:** baᅇla- (AMT), baᅇla-, baᅇlat- (DKK), baᅇla- (MZN), baᅇgla- (NHT), **Çağ:** banla- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: banlamak (TS I 216), **Az:** banlamaq (ADL I 219).

Bu kelime muhtemelen *baᅡg + *IA* biçiminde türemiştir. Bu fiilin kök biçimi “baᅡg” hakkında bazı kaynaklarda Farsçadan geçmiş olabileceğine ilişkin görüşler bulunmaktadır (Battal, 1997: 16; Banguoğlu, 2007: 214). Ancak yansılmalı bir kök olduğuna görüşler de vardır (Hamilton, 1998: 204). TTL’de “baᅡla-” fiili için yapılan açıklamada bu fiilin “baᅡ” kökünden türediği belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 277).

“maᅡgra-” fiili, “baᅡgla-” fiili ile biçimce benzerdir; anlamca aynıdır. Bu iki fiil Türk lehçelerinde ön seslerde görülen /m-/ > /b-/ ses değişimi ile ortaya çıkmış farklı sesletimler olabilirler. “baᅡgla-” fiilinin “baᅡg” kökünden + *IA*; “maᅡgra-” fiilinin “maᅡg” kökünden + *°rA* eki ile türediği söylenebilir.¹⁵

belē- “(koyun) melemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: belē- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: melemek (KTLS I 574), **Az:** mälämäk (KTLS I 574), **Baş:** mäyildäv, bäyildäv (KTLS I 574), **Kaz:** maᅡırav (KTLS I 574), **Kır:** mayrō (KTLS I 574), **Öz:** mä’rämäk (KTLS I 575), **Tat:** mayildäv, bayıldäv (KTLS I 575), **Tkm:** mälemek (KTLS I 575), **Uy:** märimäk (KTLS I 575).

Fiilin EDPT’de koyun melemesini anlatan “be” kökünden + *IA* eki ile türediği belirtilmiştir (Clouston, 1972: 332). Türkiye Türkçesindeki “mele-” fiili ile biçim yönünden benzer, anlam yönünden aynıdır (Zülfikar, 1995: 114).

---

¹⁵ Bk. maᅡgra-, s. 77.

bozlā- (> bozıla-, bozla-, buzla-) “(deve) bağırarak, kükremek; ötmek, şakılamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: bozlā-, bozlat- (DLT), **Oğ:** buzla-, buzlaş-, buzlaşdur-, buzlat- (DKK), bozıla- (HN), bozla- (KY), **Çağ:** bozla- (AL), buzla- (İML), bozla- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: bozlamak (TS I 341), **Az:** bozlamaq (ADL I 346), **Tkm:** bo:zla- (TTS 81), **Uy:** bozlimak (YUTS 50).

Deve bağırmasını anlatmak için kullanılan “bozla-” fiilinin (Erdal, 1991, II, 433) muhtemel kök biçimi olarak EDPT’de “bo:z” tabanı önerilmiştir (Clauson, 1972: 392). TTL’de yansılmalı olarak işaretlenen fiilin *-la-* genişlemesi ile ortaya çıktığı belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 378). KBS’de ise “bozla-” fiili için yapılan açıklamada *boz(u) + la biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 167). TTM’de bu fiil farklı bir kökene dayandırılarak bozla- < *bōzla-, *būzla- < *bōr + la, *būr + la biçiminde bir açıklama verilerek zetasizm sonucu “bōr” kökünün “būz”a dönüştüğü ifade edilmiştir (Tekin, 2003a: 118, 119, 127, 128, 212).

çağılā- (~ jagılā-, şağılā- > çağla-, şağla-) “çağlamak, akmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çağılā-, jagılā-, şağılā- (DLT), **Kıp:** çağla- (KE), **Oğ:** çağla- (DKK), çağla- (DN), çağla- (SN), **Çağ:** şağla- (AL), çağla- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çağlamak (TS I 422), **Az:** çağlamaq (ADL I 436), **Kır:** şakılā- (KS II 676), **Tkm:** ça:gla- (TTS 107).

EDPT’de “çağı:la:-/çoğı:la:-” fiili için yapılan açıklamada “çağı:/çoğı:” kökünden türeyebileceği önerilen “çağılā-” fiilinin (Clauson, 1972: 408), OTWF’de çağı + *IA* biçiminde türediği belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 451). TTL’de ise “çağla-/çağla-” fiilinin “çak” kökünden -la- eki ile genişlediği ileri sürülmektedir (Tietze, 2002: I, 412). KBS’de bu fiil için *çag + la köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 211). “jağılā-” ve “şağılā-” biçimlerinin “çağılā-” fiilinin farklı sesletimleri olduğu *Divānu Lüğâti’t-Türk*’te belirtilen fiilin (Dankoff ve Kelly, 2005: 217), “çağla-” ve “şağla-” biçimleri muhtemelen ünlü düşmesi ile ortaya çıkmış farklı sesletimlerdir.

çakıla- (> çakla-, şakla-) “çak çak ses çıkarmak, çakırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: şakla- (İH), çakıla- (KE), **Çağ:** çakla- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: şaklamak (KTLS I 810), **Az:** şaxlamaq (ADL IV 185), **Kaz:** şak etüv (KTLS I 810), **Kır:** şalk etüv (KTLS I 810), **Öz:** şak şak etmák (KTLS I 811), **Tkm:** şakgıl-da- (TTS 598), **Uy:** şaklimak (KTLS I 811).

“çakıla-” kelimesi muhtemelen çak(*I*) + *IA* biçiminde türemiştir. “şakla-” sesletimi /ç-/ > /ş-/ ses değişimi sonucunda meydana gelmiş olabilir. KBS’de “şakla-” fiilinin *şā + k + la biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 835). “çakla-” fiili ise “çakıla-” fiilinin ünlü düşmesi yoluyla ortaya çıkmış farklı sesletimi olabilir.

çangılā- “(köpek) inlemek, çenilemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çangılā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çenilemek (TS I 460).

EDPT’de “çanġ” kökünden türediği ileri sürülen “çanġilā” fiili (Clauson, 1972: 426), TTL’de bu fiilin muhtemel sesletimi “çenile-/çenele-” için yapılan açıklamada yansılmalı olarak işaretlenmiştir (Tietze, 2002: I, 496). KBS’de ise “çene” kelimesi için verilen köken bilgisi açıklamasında kelimenin *çanġı + la biçiminde türediği belirtilerek, “çanġı” kökünün “çene” anlamına gelebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur (Gülensoy, 2007: II, 230). Türkiye Türkçesinde “çok konuşmak” anlamında kullanılan “çen çen etmek” deyiimi ve “1. (köpek) sert ve acı sesle havlamak, 2. acı sözler söylemek” anlamında kullanılan “çenġ çenġ itmek” deyiimi (Zülfikar, 1995: 386), muhtemelen “çanġilā-” kelimesinin köküyle ilgilidir.

çapla- (> şapla-) “elin ayası ile vurmak, şaplamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çapla-, şapla- (MT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: şaplamak (KTLS I 814), **Az:** şaplamag (KTLS I 814), **Baş:** sâp itiv (KTLS I 814), **Kaz:** şag etüv (KTLS I 814), **Kır:** şap etü (KTLS I 814), **Öz:** şalâplâmâk (KTLS I 815), **Tat:** çap itü (KTLS I 815), **Tkm:** şarpıldamak (KTLS I 815), **Uy:** şap ätmäk (KTLS I 815).

“çapla-” kelimesi muhtemelen çap + *IA* biçiminde türemiştir. “şapla-” biçimi /ç-/ > /ş-/ değişimi ile meydana gelmiş farklı bir sesletim olabilir. KBS’de “şapla-” fiilinin *şā + p + la biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 838).

çarla- (> çarlā-) “bağırarak, çağırarak; davet etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çarla- (EUTS), **Kar:** çarlā-, çarlaş-, çarlat- (DLT), **Har:** çarla- (KE Rab.), **Oğ:** çarla- (KY), **Çağ:** çarla-, çarlat-(AL), çarla- (LD), çarla- (RRH).

EDPT’de geçen “çarla-” fiilinin (Clauson, 1972: 429) TTM’de Moğolca “gürültü, ses” anlamına gelen “çar” kökünden + *la* eki ile türediği belirtilmiştir (Tekin, 2003a: 100, 101, 157). KBS’de, muhtemelen “çarla-” tabanından /ç-/ > /c-/ yumuşaması ile meydana gelen “bağırarak konuşmak” anlamındaki “carla-” fiili için *car + la köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 199).

çatılā- (> çatla-) “şaklamak, çat sesi vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çatılā- (DLT), **Kıp:** çatlat- (İM), **Oğ:** çatla- (AMT), çatlat- (DKK), çatlat- (KG).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çatlamak (KTLS I 118), **Az:** çatlamag (KTLS I 118), **Baş:** şartlav (KTLS I 118), **Kaz:** şatnav (KTLS I 118), **Öz:** çātnāmāq (KTLS I 119), **Tat:** çatnav (KTLS I 119), **Tkm:** çatlamak (KTLS I 119).

“çatılā-” fiilinin “çat” kökünden (Clauson, 1972: 403) + *la* eki türediği belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 483). KBS’de kelimenin *çat(1) + la biçiminde türediği ve yansılmalı kelime olduğu ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 224). “çatla-” biçimi muhtemelen ünlü düşmesi (-i-) ile ortaya çıkmıştır.

çavlā- “pişmek, kızarmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çawlā-, çawlan- (DLT).

Muhtemelen + *IA* eki ile türemiş olan “çavlā-” fiilinin EDPT’de “çıglā-” ile “çinglā-” arasında bir sesi ifade ettiği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 397). /v/ sesinin /g/ veya /ng/ sesinin yanlış seslendirme ile meydana geldiği düşünülmüştür (Clauson, 1972: 397). Kelime yanlış seslendirmeyle oluşmamış, “gürültü, ses” anlamına gelen (Tekin, 2003a: 100, 101) “çar” tabanından *çar > *çā > çav biçiminde gelişmiştir. Ayrıca, *Divānu Lügâti’t-Türk*’te “cızırdamak” anlamına gelen “çivlā-” fiilinin /-i/ > /-a-/ genişlemesi ile ortaya çıkmış farklı bir sesletimi de olabilir.

çenle- “(köpek) inlemek, çenilemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çenle- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çenilemek (TS I 460).

Bu kelime muhtemelen *çen + *IA* biçiminde türemiştir. H. Zülfikar’a göre yansılmalı bir fiildir (1995: 114). Ayrıca “çanglā-” fiilinin ince sıradan bir sesletimi olabilir.¹⁶

---

¹⁶ Bk. çanglā-, s. 46.

çıkla- “gıcırdamak, çıtırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: çıklat- (ME).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çıtırdamak (KTLS I 130), **Az:** çıtırdamağ (KTLS I 130), **Baş:** sıtırzav, şığırlav (KTLS I 130, 272), **Kaz:** şıtırlav, şıkırlav (KTLS I 130, 272), **Kır:** çıtırō (KTLS I 130), **Tat:** çıtırdav, şığırdav (KTLS I 131, 273), **Tkm:** şıtırdamak (KTLS I 131).

EDPT’de geçen “çıkra:-” fiili (Clauson, 1972: 410), OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak gösterilmiştir (Erdal, 1991: II, 470). “çıkla-” fiili ise muhtemelen aynı tabandan (çık) + *IA* eki ile türemiştir.¹⁷

çingla- “çınlamak, çın çın ses çıkmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: çınla- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çınlamak (KTLS I 130), **Az:** çınlamağ (ADL I 478), **Baş:** sınılav (KTLS I 130), **Kaz:** şınıldav (KTLS I 130), **Kır:** çingıl-da- (KS I 270), **Öz:** cārānglāmáğ (KTLS I 131), **Tat:** çınılav (KTLS I 131), **Tkm:** şınırdamak (KTLS I 131), **Uy:** zinildimak (KTLS I 131).

Bu kelime muhtemelen “çing” kök biçiminden + *IA* eki ile türemiş yansılmalı bir fiildir. KBS’de “çınla-” fiili için yapılan açıklamada, “çın” yansılmalı kelimesinin “çing” tabanından geliştiği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I,

---

¹⁷ Bk. çıkra-, s. 67.

238). Muhtemelen kelime “çingrā-” fiili ile aynı tabana sahip olmasına rağmen + *IA* eki ile türemiş başka bir sesletimdir. EDPT’de “çırır” kelimesi ile akrabalığı ihtimali üzerinde durulan “çingra” fiilinin ise yansılmalı bir kökten geldiği kabul edilmiştir (Clauson, 1972: 426). “çingra” kelimesi, OTWF’de + °*rA* eki ile türemiş, yansılmalı bir fiil olarak işaretlenmiştir (Erdal, 1991: II, 469). Bu kabul doğrultusunda “çingra-” ile “çingla-” fiillerinin akraba olduğu düşünülebilir.¹⁸

çır-la- “gürültü ile akmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: çır-la- (KE Rab.).

TTM’de “çır” tabanından çırılā-, *çır + *la* ve < çırır- < *çırır- < *çırır- < *çırırā- biçiminde, + *IA* ve + *KIr* ekleriyle türeyen iki fiilden biri olarak kabul edilmiştir (Tekin, 2003a: 101, 157).

çiv-lā- “cızırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çiv-lā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çivlamak (TS I 480).

EDPT’de “çıfı:la:-” (? çıvı:la:-) fiilinin “çıf (çıv)” tabanından geliştiği belirtilmesine rağmen yansılmalı olup olmadığına ilişkin bir görüş belirtilmemiştir (Clauson, 1972: 397). Bu kelime muhtemelen “çır” yansılmasından, *çır > *çī > çiv (> çıf) biçiminde bir gelişim gösterdikten sonra, “çiv” kökünden + *IA* eki ile türemiştir.

---

¹⁸ Bk. çingrā-, s. 73.

çivli- “vıCIR vıCIR konuşmak; sayıklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: çivli- (MK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uy: çivildimağ (YUTS 84).

Bu kelime muhtemelen *çiv + /A biçiminde türemiştir. Biçimce “çivli-”ye benzeyen “civilde-” fiili ile bir ilgisi bulunabilir. TTL’de “civılda-/civilde-” fiili, yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Tietze, 2002: I, 441). KBS’de ise “civilti” kelimesi için civ + il – ti biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek kelime kökünün yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 207). Bu bağlamda, “çivli-” fiilindeki muhtemel “çiv” kökünün, ön seste /ç-/ > /c-/ yumuşaması ile “civ”e dönüştüğü düşünülebilir. “çiv” yansılması ise “çävşe-” fiilinin kök biçimi olan “*çäv”den ünlü daralması sonucunda gelişmiş olabilir.¹⁹

çoğılā- (~ çoğlā- > çoğıla-, çoğla-, çokna-) “bağırarak, gürültü etmek; kötü söylemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çoğılā-, çoğlā- (DLT), çoğla- (KB), **Har:** çoğla-, çoğlaş- (ME), çoğla- (NF), **Kıp:** çokna- (İH), **Oğ:** çoğıla-, çoğılaş- (KY).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uy: çulimağ (YUTS 88).

---

¹⁹ Bk. çävşe-, s. 90.

“çoğlā-” fiili muhtemelen çoğ(I) + IA biçiminde türemiştir. Ancak DLT’deki, “gürültü” anlamına gelen “çoğı” tabanından (Dankoff ve Kelly, 2005: 239) + IA eki ile türeme ihtimali de kuvvetle muhtemeldir. EDPT’de “çoğla:-” fiilinin “çoğ”dan türemiş olabileceği ileri sürülmüştür (Clauson, 1972: 407). TTL’de ise “curcuna, ses gürültüsü yapmak (kalabalık hakkında)” anlamına gelen “çoğuldaş-” fiilinin yansılmalı olduğu işaretlenmiştir (Tietze, 2002: I, 526). “çoğuldaş-” fiili muhtemelen ikincil tabandan gelişmiş yansılmalı bir fiildir. Bu kabul doğrultusunda “çoğuldaş-” kelimesinin çoğ + (U)l + dA + ş biçiminde türemiş olması mümkündür. Bu durumda “çoğlā-” fiilinin *çoğ(I) + IA biçiminde türediği düşünülebilir. “çoğna-” fiili, “çoğla-” fiilinin /-l-/ > /-n-/ ses değişimi sonucunda ortaya çıkmış farklı bir sesletimi olabilir.

dıngla- “tınlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: dınglat- (ME).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tınlamak (TS II 2217), **Az:** dıngılatmaq (ADL I 613), **Kaz:** dınıldav (KTS 71).

KBS’de “tınla-” fiili için tī + n + la biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmektedir (Gülensoy, 2007: II, 893). “dıngla-” kelimesi muhtemelen “tıngla-” biçimindeki bir fiilden /t-/ > /d-/ ses değişimi sonucunda meydana gelmiş farklı bir sesletimdir.

fafla- “oflamak, poflamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: fafla- (İH).

Bu kelime muhtemelen *faf + *IA* biçiminde türemiştir. Ancak TTL’de yansılmalı olarak verilen ve “solumak (?)” anlamına gelen “fıfla-” fiilinin farklı bir sesletimi de olabilir (Tietze, 2009: II, 53).

fırlla- “fırlamak, fır fır ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: fırlla- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: fırlamak (TS I 781), **Az:** fırlamaq (ADL II 190).

Bu kelimenin “fır” tabanından (Gülensoy, 2007: I, 354) + *IA* eki ile türediği ileri sürülmüştür (Tietze, 2009: II, 55). Türkiye Türkçesinde de anlam ve biçim olarak aynı, “fırlla-” fiili bulunmaktadır (Zülfikar, 1995: 114).

ğijlla- “hırlamak, hışılamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ğijlla- (ME).

Bu kelime muhtemelen *ğij + *IA* biçiminde türemiştir. Ayrıca TTL’de “ğijlla-” fiili ile “ğijllada-” fiilinin aynı tabandan (ğij) türediği belirtilmiştir (Tietze, 2009: II, 147). “ğij” yansılması, *ğij < *ğız < *ğır < *ğır < *ğır biçiminde bir gelişim sonucu ortaya çıkmış olabilir.

gümle- “gümlemek, güm sesi vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: gümle- (DN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: gümlemek (TS I 905), **Kaz:** kümbirlev (KTS 145), **Tkm:** gümle- (TTS 318).

Bu fiil muhtemelen *güm (Tietze, 2009: II, 204) + *IA* biçiminde türemiştir. Ayrıca Türkiye Türkçesinde anlam ve biçim olarak aynı, “gümle-” fiili bulunmaktadır (Zülfikar, 1995: 114).

hırla- “hırlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: hırlaş- (KE Rab.), **Kıp:** hırla- (İH), **Oğ:** hırlat- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hırlamak (KTLS I 338), **Baş:** ırıldav (KTLS I 338), **Kaz:** ırıldau (KTLS I 338), **Kır:** ırıldō (KTLS I 338), **Öz:** irillāmák (KTLS I 339), **Tkm:** hırlamak (KTLS I 339).

KBS’de “hırla-” fiilinin hır + la biçiminde geliştiği ve yansılmalı bir kelime olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 409). “hırla-” fiilinin eskicil biçiminin “kırla-” olması kuvvetle muhtemeldir. “mırın kırın etmek” (Zülfikar, 1995: 571) deyimindeki “mırın” kelimesi kediler için kullanılan “mırla-” ile aynı tabandan (mır), “kırın” kelimesi ise köpekler için kullanılan “hırla-” ile aynı tabandan (kır) türemiş olabilir. Bu kabul doğrultusunda, “kır” yansılmasından + *IA* eki ile türemiş bir “kırla-” fiilinden söz etmek mümkündür.

horla- (> hortla-, korla-) “horlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: horla-, hortla-, korla- (İH), **Oğ:** hortla-, hortlaş- (DN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: horlamak, (TS I 1003), hortlamak (TS I 1004), **Tkm:** horla- (TTS 351).

KBS’de “horla-” fiilinin hōr + la biçiminde türediği belirtilmiş ve kelime yansılmalı kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 411). TTL’de ise “horla-” fiiline benzer, yansılmalı “horkla-” fiili bulunmaktadır (Tietze, 2009: II, 326). “hortla-”, orta seste /-t-/ > /-k-/ ses değişimi sonucunda ortaya çıkmış bir sesletim olabilir. Ancak “horla-” ve “hortla-” biçim bakımından farklı köklere sahip fiiller de olabilirler. Bütün bunlardan farklı olarak ağız ya da lehçe farklılıklarından meydana gelmiş iki farklı sesletim olmaları daha muhtemeldir. “horla-” ise muhtemelen “horla-” fiilinin eskicil bir biçimidir.

ingile- (> inile-, ingile-) “ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ingile- (NF), **Kıp:** inile- (KE), **Oğ:** inile- (ADD), inile-, inile- (AMT), inile- (BL), inile- (DKK), inile- (DN), in(i)le- (FN), inile- (GT Oğ.), inile- (HN), inile- (KY), inile- (MN), inile-, inile- (SN), inile-, inile- (TN), inile-, inilet-, inile-, iniled-, inileş- (YZ), **Çağ:** ingileş- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: inlemek (KTLS I 390), **Az:** inlāmāk (KTLS I 390), **Baş:** inğıraşiv (KTLS I 390), **Kaz:** inırsuv, inkıldav (KTLS I 390), **Kır:** enğgire- (KS I 333), **Öz:** inğrāmāk (KTLS I 391), **Tat:** inğıraşu (KTLS I 391), **Tkm:** inlemek (KTLS I 391), inıran- (TTS 364), **Uy:** inırimak (KTLS I 391).

Batı Türkçesinde çokça kullanıldığı vurgulanan (Tietze, 2002: II, 400) “ingile-/ingile-” fiilinin “ing” ~ “ing” yansılmalı kökünden türediği belirtilmiştir (Eraslan, 1999: 347). EDPT’de, “anğır/inğır” tabanından türediği işaretlenen “anğrā-/inğrā-” fiilinin değişik türevleri olarak “ingile-/ingilde-” biçimleri de geçmektedir (Clouston,

1972: 189). T. Gülensoy ise “inile-” fiilinin in(i) + le biçiminde türediğini ifade etmiştir (2007: I, 437).²⁰

kaķıla- “karga kaķılamak, ötmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: kaķıla- (KB), **Çağ:** kakıla- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: ga:gıl-da- (TTS 217), **Uy:** kaķıldimaķ (YUTS 217).

EDPT’de “kaki” tabanından türediğı ileri sürülen ve yansılmalı “kiki” kelimesi ile akrabalığı vurgulanan “kaķıla-” fiili (Clauson, 1972: 611), KBS’de, “kakala-” kelimesi için yapılan açıklamada ele alınmış ve fiilin “kak-” kökünden türediğı ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 452).

kürle- (> gürle-) “gürlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: kürlen- (DLT), **Oğ:** gürle- (AMT), gürle- (BN), gürle- (DKK), kürle- (KY), gürle- (TN), gürle- (YZ).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: gürlemek (TS I 914), **Kaz:** kürkirev (KTS 148), **Tkm:** gürle- (TTS 321).

KBS’de “gürle-” fiili için *kür + len biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 398). EDPT’de geçen “kürlen-” fiili ise (Clauson, 1972: 745) TTL’de, “gürle-” biçiminde ve yansılmalı kelime olarak kabul edilmiştir

---

²⁰ Bk. mgra-, s. 74.

(Tietze, 2009: II, 216). “kürle-” fiiliyle ilgili olarak TTM’de, “kükrä-” fiili için (Tekin, 2003a: 102, 158, 159) “kür” yansılmasından + *IA* eki ile türediği belirtilmiştir.

küvle- “uğuldamak, gürlmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: küvle- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: küvildev (KTS 142), **Kır:** güüldö- (KS I 347), **Öz:** güvillämäk (KTLS I 915), **Tkm:** güvle- (TTS 323), **Uy:** güvillimäk (KTLS I 915).

TTL’de “gürlmek” anlamına gelen “güvle-” fiili yansılmalı kelime olarak geçmektedir (Tietze, 2009: II, 218). Bu kelime muhtemelen *küv + *IA* biçiminde türemiştir. “küv” yansılması, “kürle-” ve “kükre-” fiilinin tabanı olan (Tekin, 2003a: 61) “kür”den, *kür > *kū > küv biçiminde bir gelişim göstererek meydana çıkmış olabilir.

maᅇᅇla- “(hayvan) bağırmak, inlemek; melemek; ezan okumak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: maᅇᅇla- (KE Rab.), **Kır:** maᅇᅇla- (GT Kır.), **Oğ:** maᅇᅇla- (DKK).

EDPT’de “maᅇᅇra:-” kelimesi için yapılan açıklamada “baᅇᅇᅇla-” ve “maᅇᅇla-” biçimlerinin bu fiilin farklı sesletimleri olduğu ifade edilmiştir (Clouston, 1972: 770). OTWF’de + °*rA* eki ile türemiş yansılmalı fiil olduğu ifade edilen “maᅇᅇᅇla-” kelimesinin (Erdal, 1991: II, 469) ve TTL’deki “baᅇᅇᅇla-” fiilinin kökünün “baᅇᅇ” olduğu belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 277). KBS’de ise *mā veya maᅇ + kır + a biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 112). Fiilin

“bañ/mañ” tabanından (Hamilton, 1998: 204) + *IA* eki ile türemiş olması kuvvetle muhtemeldir.²¹

mavla- “(kedi) miyavlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: mavla- (İH), **Oğ:** mavla-, mavlat- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: miyavlamak (TS II 1572), **Az:** miyovlamaq (ADL III 380), **Kır:** miyoloo- (KS II 566), **Tkm:** mavla- (TTS 448), **Uy:** miyañlimağ (YUTS 274).

Bu kelime muhtemelen *mav + *IA* biçiminde türemiştir. Ayrıca “mav” yansılmalı kökünün, “mır” tabanından *mır > *mī > miv gelişimini göstererek, /-i-/ > /-a-/ ünlü genişlemesi sonucunda oluşması mümkündür.

mırla- “mırlamak, mırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: mırla- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: mırlamak (TS II 1557), **Az:** mırıldamag (KTLS I 590), **Baş:** mırıldav, mığırdav (KTLS I 590), **Kaz:** miñgirlev, miñgırlav (KTLS I 590), **Kır:** mırıldö (KTLS I 590), **Öz:** miñgırlámák (KTLS I 591), **Tat:** mırıldau, mığırdau (KTLS I 591), **Tkm:** mırla- (TTS 459).

Bu kelime muhtemelen *mır + *IA* biçiminde türemiştir.²²

²¹ Bk. mañgra-, s. 77.

²² Bk. ħırla-, s 55.

orla- (~ urla- > orĭlā-) “bağırarak, gürültü yapmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: orla- (AY), urla- (EUTS), **Kar:** orĭlā-, orĭlaş-, orlaş- (DLT), **Har:** urla- (KE Rab.), **Oğ:** urlaş- (DKK), **Çağ:** urla- (İML), urla- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Az: urlamaq (ADL IV 405), **Tkm:** orlaş- (TTS 491).

Bu kelime muhtemelen or(*I*) + *IA* biçiminde türemiştir. EDPT’de + *IA* eki ile “orı:” tabanından türemesi ihtimali üzerinde durulmuştur (Clauson, 1972: 230). Aynı biçimde OTWF’de de + *IA* eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olduğu yönünde açıklama yapılmıştır (Erdal, 1991: II, 442). TTM’de ise “oğra-” fiili ile aynı kökten (or) geldiği yönünde görüş bildirilmiştir (Tekin, 2003a: 62, 101). “urla-” sesletimi ise muhtemelen “orla-” biçiminin /o-/ > /u-/ ünlü daralması sonucunda ortaya çıkmıştır.

pırla- “fırlamak, fırlayıp parçalamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: pırla- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: pırlamak (TS II 1800), **Az:** pırıldamaq (ADL III 600), **Uy:** pırlıdımak (YUTS 323).

KBS’de “pırla-” fiili için yapılan açıklamada onun yansılmalı bir fiil olduğu belirtilmiş ve kelimeye *pır + *la* biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 694).

püle- “nefes etmek, püfleme”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: püle- (AL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: püfleme (TS II 1833), **Az:** püflämäk (ADL III 629), **Uy:** pülimäk (KTLS I 927).

Bu kelime muhtemelen *pü + *IA* biçiminde türemiştir. Ayrıca “bükür-” fiili ile yansılama kök bakımından bir yakınlığı olabilir. Muhtemelen *bür > *bū > pü biçiminde gelişmiştir.

şıkla- (> sıkla-, sıkna-) “ağlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: şıkla- (DKK), sıkla-, sıkra- (MZN), **Çağ:** sıknat-(AL).

Bu kelime muhtemelen *sık + *IA* biçiminde türemiştir. “sıkna-” sesletimi, /-l-/ > /-n-/ ses değişimi ile ortaya çıkmış olabilir.

sımla- (> singilā-) “ağlamak, inlemek; (köpek) çenilemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: sımla- (EUTS), **Kar:** singilā- (DLT).

Bu kelime muhtemelen *sın(sing) + (*I*) + *IA* biçiminde türemiştir. “singilā-” fiilinin kalın sıradan sesletimi olabilir.

singilā- “çinlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: singilā- (DLT).

Bu kelime muhtemelen *sing + (I) + IA biçiminde türemiştir. “çingla-” kelimesinin daha eskicil bir sesletimi olabilir. “çingla-” kelimesi ise muhtemelen ön seste /s-/ > /ç-/ ses değişimi ile ortaya çıkmıştır.

singilā- (~ singile-> singilē-, single-) “ağlamak, inlemek; (köpek) çenilemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: siñilā- (Aç Bars), singile- (AY), singilā- (EUTS), **Kar:** singilē- (DLT), **Har:** siñgle- (ME), **Oğ:** siñle- (DKK).

EDPT’de “siñi:le:” fiili için yapılan açıklamada S. G. Clauson olası bir “siñi” kökünü işaret etmiştir (1972: 840). OTWF’de ise kelimenin “siñ” tabanından türediği belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 445). Ancak *sing(I) + IA biçiminde türemiş olması daha muhtemeldir.²³

şegle- “çağlamak, akmak, çağlayarak akmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: şegle- (AL).

Bu kelime muhtemelen *şeg + IA biçiminde türemiştir. *Abuşka Lügati*’nde “şağla-” fiili ile birlikte verilen “şegle-” biçimi, “şağla-”nın ince sıradan sesletimi olabilir.²⁴

²³ Bk. çangilā-, s. 46.

²⁴ Bk. çağilā-, s. 45.

şıġla- “ıslık çalmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çaġ: şıġla- (AL).

Bu kelime muhtemelen *şıġ + *IA* biçiminde türemiştir. Ayrıca “şıġla-” biçimi, “sıġta-” biçiminin farklı bir sesletimi olabilir. Kelime muhtemelen ön seste /s-/ > /ş-/ ses deġişimi ile ortaya çıkmış ve farklı bir tabandan (sıġ > şıġ) + *IA* eki ile türemiştir.

şorla- “şorul şorul akmak, şoruldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oġ: şorla-, şorlat- (DKK).

Çaġdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: şorlamak (TS II 2100), **Kır:** şorulda- (KS II 692).

+ (A)*k* eki ile “şorulda-” fiilinden ad durumuna gelmiş, “şoruldak” kelimesi KBS’de “şor” köküne dayandırılmıştır (Gülensoy, 2007: II, 848). “şorulda-”, “şorla-” fiilinin ikincil tabandan türemiş biçimidir. Bu kabul doğrultusunda, “şorla-” kelimesinin *şor + *IA* biçiminde türemiş olması mümkündür. “şor” ise muhtemelen “çor” yansılamasının /ç-/ > /ş-/ ses deġişimi sonucunda meydana gelmiş biçimidir.

tikilē- “tıkılamak, hışırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: tikilē- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tıklatmak (KTSL I 888), **Az:** tıggıldatmag (KTSL I 888), **Kır:** tıkıldatū (KTSL I 888), **Öz:** tıkillätmək (KTSL I 889), **Tkm:** tıkırdatmak (KTSL I 889), **Uy:** tikıldatmak (KTSL I 889).

OTWF’de “tigre-” ve “tikile-” fiillerinin akraba olduğu belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 448, 470, 471). Bu bilgi doğrultusunda “tikilē-” kelimesinin *tik(I) + IA biçiminde türemiş olması mümkündür; ancak *Divānu Lügâti’t-Türk*’te “geceleri işitilen hışırtı sesi” anlamına gelen “tiki” (tägi) kelimesinden (Dankoff ve Kelly, 2005: 566, 567) + IA eki ile türemiş olması da muhtemeldir.

toqılā- “tok tok ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: toqılā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: toqıldav (KTS 273), **Uy:** toqıldimağ (YUTS 417).

EDPT’de geçen “tokı:la:-” fiilinin (Clauson, 1972: 470), KBS’deki “tokurda-” fiili ile akraba olması muhtemeldir (Gülensoy, 2007: II, 906). Gülensoy “tokurda-” fiili için *tō + kur + da biçiminde bir köken bilgisi açıklaması vererek bu fiili yansılmalı kabul etmiştir (2007: II, 906). “toqılā-” fiili ise muhtemelen *toğ(I) + IA biçiminde türemiştir.

tonğla- (> tonğılā-) “donklamak, vurmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: tongla- (EUTS), **Kar:** tonğılā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: toñkulda- (TTS 632).

Muhtemelen *tonġ(I) + IA biçiminde türemesi mümkün olan bu kelimenin, OTWF’de “toķı-” fiili ile birlikte kullanıldığı belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 448). Bu durum ile “toķ” ve “tonġ” yansılamlarının benzerliği vurgulanmıştır.

ulu- (> ulī-, ulu-, ūlı-) “ulumak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: ulı-, ulıŝ- (Aç Bars), ulı-, ulıŝ- (AY), ulı- (KP), **Kar:** ulī-, ulıŝ-, ūlıt- (DLT), ulı-, ulıt- (KB), **Har:** ulu-, uluŝ- (ME), **Kıp:** ulı- (KE), **Oġ:** ulıŝ-, ulıt- (DKK), **Çağ:** uluŝ- (MK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: ulumak (TS II 2280), **Kaz:** uluv (KTS 291), **Uy:** huvlimaķ (YUTS 158).

KBS’de “ulu-” kelimesinin *ū + lu(/ı) biçiminde türediği belirtilerek bu fiil yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 965).

yıġla- (> yıġıla-, yıġlā-) “aġlamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: yıġla-, yıġlaŝ- (Aç Bars), yıġla-, yıġlaŝ- (AY), yıġlaŝ- (EUTS), yıġla- (KP), **Kar:** yıġlā-, yıġlaŝ-, yıġlat- (DLT), yıġla-, yıġlat- (KB), yıġla- (KT Ryl.), yıġla-, yıġlaŝ-, yıġlat- (KTSV), **Har:** yıġla-, yıġılaŝ-, yıġlaŝ-, yıġlat- (KE Rab.), yıġla-, yıġlaŝ-, yıġlat- (ME), yıġla- (MM), yıġla-, yıġlaŝ- (NF), **Kıp:** yıġla- (DM), yıġla- (GT Kıp.), yıġla-, yıġlan- (İM), yıġla-, yıġlat- (KE), yıġla- (KK), **Oġ:** yıġla-, yıġlaŝ- (KY), yıġla- (MN), **Çağ:** yıġla- (AL), yıġla- (BD), yıġla-, yıġlaŝ-, yıġlat- (GT Çağ.),

yıgla-, yıglat- (LD), yıgla-, yıglat- (MK), yıgla- (ML), yıgla-, yıglat- (MSD), yıgla-, yıglaş- (RRH), yıgla- (SH), yıgla- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: yılav (KTLS I 8), **Kaz:** jılav (KTLS I 8), **Öz:** yiğlámák (KTLS I 9), **Tat:** cılau (KTLS I 9), **Uy:** jiğlimak (KTLS I 9).

Muhtemelen “ağla-/ıgla-” fiilinin /y-/ protezi ile meydana gelmiş bir sesletimidir.²⁵

2.1.8. + °rA Eki ile Türeyenler

Yansılmalı adlardan fiil türeten bu ek T. Banguoğlu’na ve Z. Korkmaz’a göre + rA biçimindedir (2007: 221; 2007: 121). M. Erdal ve T. Tekin bu ekin + *KIrA/KUrA* ekinden geliştiği görüşündedirler (1991: II, 467, 469; 2003: 153, 154, 156). Erdal’a göre + *KIrA/KUrA* ekindeki birinci ünlünün düşmesi sonucunda meydana gelen + *krA* ekinden, /k-/ > /g-/ yumuşaması ile + *grA* eki; /g-/ > /ng-/ damaksıllaşması ile + *ngrA* eki meydana gelmiştir (1991: II, 469). Aynı zamanda + *krA* ve + *grA* ekleri ile birlikte, /-rA/ sesinden önce /k-/ ve /g-/ dışında farklı sesleri alarak ortaya çıkmış bir + (X)rA eki de bulunmaktadır (1991: II, 469). Bu bilgilere dayanarak + *KIrA/KUrA* tabanından, + *KIrA/KUrA* > + *krA* > + *grA* > + *ngrA* > + (X)rA biçiminde bir gelişim göstererek dört tane ekin ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

2.1.8.1. + grA Biçiminde Türeyenler

tigre- “tıkırdatmak, (at) koşturmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: tigret- (IB), **Kar:** tigret- (DLT).

²⁵ Bk. ağla-, s. 41.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tıkırdamak (KTLS I 888), **Az:** tıggıldamag (KTLS I 888), **Öz:** tıkırlámák (KTLS I 889), **Tkm:** tıkırdamak (KTLS I 889), **Uy:** tikıldimak (KTLS I 889).

EDPT’de geçen “tigre:-” fiili (Clauson, 1972: 486), OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olduğu ifade edilmiştir (Erdal, 1991: II, 470). Muhtemelen *tig + grA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-g-/ sesi düşmüş olmalıdır.

2.1.8.2. + krA Biçiminde Türeyenler

çıkra- (> çikrā-) “gıcırdamak, çitirdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çıkırat- (ÇBH), çıkra-, çıkırat- (EUTS), **Kar:** çiqrā-, çiqraş-, çiqrat- (DLT), **Kıp:** çıkırat- (KE), **Oğ:** çıkraş- (YZ).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çitirdamak (KTLS I 130), **Az:** çitirdamag (KTLS I 130), **Baş:** sıtırzav, şığırlav (KTLS I 130, 272), **Kaz:** şıtırlav, şıkırlav (KTLS I 130, 272), **Kır:** çitirō (KTLS I 130), **Tat:** çitirdav, şığırdav (KTLS I 131, 273), **Tkm:** şıtırdamak (KTLS I 131).

EDPT’de geçen “çıkra:-” fiili (Clauson, 1972: 410), OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 470). TTM’de yer alan “çırkırā-/çikire-” fiili ile ilgisi bulunabilir (Tekin, 2003a: 101, 157). Muhtemelen *çık + krA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-k-/ sesi düşmüş olmalıdır.

çikrē- “gıcırdatmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çikrē- (DLT).

OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı fiillerden biri olarak işaretlenen “çikrē-” fiili (Erdal, 1991: II, 470), muhtemelen “çikrā-” fiilinin ince sıradan sesletimidir.²⁶

çoğra- (> çoğrā-) “kaynamak; fişkirmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çoğra-, çoğrat- (EUTS), **Kar:** çoğrā-, çoğraş-, çoğrat- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çokramak (TS I 498).

EDPT’de “kaynamak” anlamı verilen “çokra:-” fiili (Clauson, 1972: 410), OTWF’de + rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenmiştir (Erdal, 1991: II, 470). TTL’de de yansılmalı olarak kabul edilen “çokra-” fiilinin çokur + A biçiminde türediği belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 528). TTM’de ise bu kelime için çoğra- < *çorkra- < *çorkıra- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 102, 158). KBS’de “çokra-” fiilinden - k eki ile türemiş ve “suyu çok olan kaynak, pınar, kaplıca” anlamına gelen “çokrak” kelimesi için yapılan açıklamada *çorkra- < *çorkıra- biçiminde bir gelişim öne sürülmüştür (Gülensoy, 2007: I, 248, 249).

---

²⁶ Bk. çıkra-, s. 67.

kağra- “davul çalmak, gürültü çıkarmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: qaqrat- (DLT).

EDPT’de “kağra-” fiilinin “kakrıt-” biçiminde olması gerektiği belirtilmiştir (Caluson, 1972: 612). Ancak fiilin kökeni hakkında herhangi bir yorum yapılmamıştır. “kağra-” fiili muhtemelen *kağ + *krA* biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-k-/ sesi düşmüş olmalıdır.

kikre- “huysuzlanmak, kikirlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: kikre- (İH).

Bu kelime muhtemelen *kik + *krA* biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-k-/ düşmüş olmalıdır.

kökrä- (~ kükre- > kökre-, kökrē-, küküre-) “kükremek, gürlmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: kükre- (AY), kökrä- (EUTS), **Kar:** kökrē-, kökreş- (DLT), kökre- (KB), kökre- (KT Ryl.), **Har:** kökre- (KE Rab.), kükre- (ME), **Kıp:** kükre-, küküre- (KE), **Oğ:** kükre- (DKK), kükre- (DN), kükre- (KY), **Çağ:** kükre- (GT Çağ.), kükre- (RRH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: kükremek (KTLS I 526), **Az:** kükrämäk (KTLS I 526), **Kaz:** kürkirev (KTLS I 294), **Tkm:** kükremek (KTLS I 526), **Uy:** gükürimek (YUTS 136).

EDPT’de “gök gürlemesi”, “at kişnemesi” ve “savaşçıların bağırması”nı anlatmak için kullanılan “kökre:-” fiili (Clauson, 1972: 713), OTWF’de yansılmalı bir fiil olarak (kükrä-) işaretlenmiştir (Erdal, 1991: II, 470). TTM’de ise kükire-, kükre- < *kürkire- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 102, 158, 159). KBS’de de “kükre-” fiili için *kür + kire biçiminde bir açıklama verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 588, 589). “kökrä-” kelimesinin türevleri arasında ilk hecedeki /-ö-/ ve /-ü-/ ses değişimleri, lehçe farklılıkları ile açıklanabilir. Ya da T. Gülensoy’un belirttiği gibi fiil, yanlış okuma sonucunda ortaya çıkmış da olabilir (2007: I, 588).

oḡrā- (> oḡra-) “atlar su ve yem için kişnemek, hayvanların homurtusu”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: oqrā-, oqraş- (DLT), **Oğ:** ‘oḡra- (DKK), **Çağ:** oḡran- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: okramak (TS II 1674), **Az:** oxranmaq (ADL III 517).

EDPT’de geçen “okra:-” fiili (Clauson, 1972: 92), OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak gösterilmiştir (Erdal, 1991: II, 470). TTM’de bu kelime için oqra- < *oḡira- < *orḡira- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 62, 102, 102, 103, 157, 158). KBS’de ise *oḡ + ra biçiminde türediği belirtilmiş ve kelimenin yansılmalı olduğu ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 618).

örküre- “uyuklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: örküre- (AL).

Bu kelime muhtemelen *ör + *KUrA* biçiminde türemiştir. + *KIrA/KUrA* ekinin eskicil bir örneği olması mümkündür. Aynı zamanda Moğolcadan Türkçeye ödünçlenmiş bir fiil olması da kuvvetle muhtemeldir. “oıra-” fiilinin muhtemel eskicil biçimi “orkira-”nın, ince sıradan sesletimi olması ihtimal dâhilindedir. Ancak anlam bakımından “oıra-” fiilinden farklıdır.

saıra- “(saksagan) ötmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: sakra- (İH).

KBS’de “şakımak” anlamına gelen “şakra-” fiili için *şā + k + ı + ra biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir. (Gülensoy, 2007: II, 835). “saıra-” ve “şakra-” fiilleri ön seste /s-/ > /ş-/ ses değişimi ile ortaya çıkmış farklı sesletimleri olabiliceği gibi “(kuş, horoz) ötmek” anlamına gelen “sayra-” fiilinin farklı bir sesletimi de olabilir. Bu kelime muhtemelen *sar (Tekin, 2003a: 15) + *krA* biçiminde türemiş ve *sarkra- > *sākra- > saıra- gelişimi ile ortaya çıkmış olmalıdır.²⁷

soıra- (> soıra-) “ağız içinden anlaşılmaz söz söylemek, mırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: soıran- (ME), **Kıp:** sokran- (İH), **Oğ:** sokran- (YZ), **Çağ:** soıran- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: sokranmak (TS II 2004).

---

²⁷ Bk. sayra-, s. 84.

KBS’de “sokran-”ın, “sokra-” fiilinin dönüşlü çatı biçimi olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 793). TTM’de bu kelime için soxra-n- < *sorkra- < *sorkıra-biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 103).

tikrē- “tıkırdatmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: tikrē-, tikreş-, tikret- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tıkırdamak (KTLS I 888), **Az:** tıggıldamag (KTLS I 888), **Öz:** tıkırlāmāk (KTLS I 889), **Tkm:** tıkırdamak (KTLS I 889), **Uy:** tikıldimak (KTLS I 889).

OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak işaretlenen “tikrē-” fiili (Erdal, 1991: II, 470), muhtemelen *tik + krA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-k-/ sesi düşmüş olmalıdır.

2.1.8.3. *ngra* Biçiminde Türeyenler

aŋgra- (> anra-, aŋgıra-) “ağlamak; (eşek) anırmak; haykırmak, kükremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: aŋgra-, aŋgraş- (DLT), **Kıp:** anra- (İH), **Oğ:** aŋra- (AMT), aŋra- (DKK), aŋra-, aŋıra- (DN), aŋra- (MZN), aŋra- (SN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: anırmak (TS I 110), **Az:** anqırmaq (ADL I 118), **Kaz:** aqıruv (KTS 11), **Kır:** aŋgıra- (KS I 34), eŋgire- (KS I 333), **Tat:** akır- (Ta. TS 25), **Uy:** haŋrimağ (YUTS 148).

Bu kelimenin “ağlamak” anlamına gelen “anğra-” biçimi Karahanlı Türkçesinde görülmektedir (Dankoff ve Kelly, 2005: 145). EDPT’de “anğır/ingır” tabanından türediği belirtilen kelimenin değişik türevleri olarak “ingle-/ingilde-” biçimleri verilmiştir (Clauson, 1972: 189). TTL’de yansılmalı olduğu belirtilen “anır-” fiilinin (Tietze, 2002: I, 178) KBS’de ā + kır < *arkır- < *arkıra- biçiminde geliştiği ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 70). TTM’de ise “ang” yansılama kökünden agra- < *ağyıra- ve anır- < *ağyır- < *ağyıra- biçiminde türediği bilgisi vardır (Tekin, 2003a: 160).

çingra- “çınlamak, çın çın ses çıkmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çingra-, çingrat- (DLT), **Har:** çingra- (ME), **Kıp:** çıgra- (KE), **Oğ:** çıgra- (KY), çıgra-, çıgrat- (YZ).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çınlamak (KTLS I 130), **Az:** çınlamak (ADL I 478), **Baş:** sınılav (KTLS I 130), **Kaz:** şınıldav (KTLS I 130), **Kır:** çingilda- (KS I 270), **Öz:** cārānglāmāk (KTLS I 131), **Tat:** çınlav (KTLS I 131), **Tkm:** şınırdamak (KTLS I 131), **Uy:** zinildimak (KTLS I 131).

KBS’de “çın” kelimesi için yapılan açıklamada, “çing” tabanının yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 237). OTWF’de ise + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olduğu belirtilen “çingra-”nın (Erdal, 1991: II, 469), EDPT’deki “çıgrır” kelimesinin akrabası olduğu ifade edilmiştir (Clauson, 1972: 426). TTM’de ise bu kelime için çıgra- < *çığ-yıra- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 160).

ıngır- “ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: ı(1)r- (GT Çağ.).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: inlemek (KTLS I 390), **Az:** inlâmäk (KTLS I 390), **Baş:** ıngıraşiv (KTLS I 390), **Kaz:** ırsuv, ınkıldav (KTLS I 390), **Kır:** enğgire- (KS I 333), **Öz:** ingrämäk (KTLS I 391), **Tat:** ığıraşu (KTLS I 391), **Tkm:** ınlemek (KTLS I 391), ınran- (TTS 364), **Uy:** ınrimak (KTLS I 391).

Çağatay Türkçesindeki “ıngır-” fiili için Berbercan, ırı- < ır + ar – ı [ırer-/ırır- ~ ırir] biçiminde bir köken bilgisi açıklaması vererek, kelimenin + *I* gerundium ekini aldıktan sonra orta hecede ses düşmesi sonucunda “ıngır-” biçimine dönüştüğünü belirtmiştir (2011: 268). TTM’de ise Yakut Türkçesinde “çağırmaq, davet etmek” anlamında kullanılan “ıngır-” fiilinin ırır- < *ırır- < *ırır- < *ırır- biçiminde geliştiği bilgisi vardır (Tekin, 2003a: 160).

ıgra- (> ınra-) “ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: ıgran-, ıgrat- (DLT), **Har:** ırı-, ırın-, ırış- (KE Rab.), **Kıp:** ınra- (İH), ırış- (KY), **Çağ:** ıngran- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: inlemek (KTLS I 390), **Az:** inlâmäk (KTLS I 390), **Baş:** ıngıraşiv (KTLS I 390), **Kaz:** ırsuv, ınkıldav (KTLS I 390), **Öz:** ingrämäk (KTLS I 391), **Tat:** ığıraşu (KTLS I 391), **Tkm:** ınlemek (KTLS I 391), ınran- (TTS 364), **Uy:** ınrimak (KTLS I 391).

EDPT’de “aḡra:-/iḡra:-” fiilinin açıklamasında “aḡır/iḡır” tabanından geliştiği belirtilerek değişik türevler olarak “iḡle-/iḡilde-” biçimleri verilmiştir (Clauson, 1972: 189). OTWF’de “iḡra-” fiilinin + *nḡrA* eki ile türediği belirtilmiştir (Erdal, 1991: II, 467). TTM’de ise iḡra- < iḡ-ḡira- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması mevcuttur (Tekin, 2003a: 160).

iḡre- (> igre-) “ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: iḡre-, iḡret- (ME), iḡre-, iḡreḡ- (NF), **Kıp:** iḡre- (KE), **Oğ:** iḡren-, iḡreniḡ- (AMT), iḡre- (KY), **Çağ:** iḡren- (AL), iḡre-, iḡret- (LD), iḡren- (MK), igren-, ingre- (ML), iḡre- (MSD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: inlemek (KTLS I 390), **Az:** inlāmāk (KTLS I 390), **Baş:** inḡıraḡıv (KTLS I 390), **Kaz:** inḡırsuv, inḡıldav (KTLS I 390), **Kır:** enḡgire- (KS I 333), **Öz:** inḡrāmāk (KTLS I 391), **Tat:** inḡıraḡı (KTLS I 391), **Tkm:** inḡlemek (KTLS I 391), inḡran- (TTS 364), **Uy:** inḡrimak (KTLS I 391).

“iḡ” ~ “iḡ” yansılamasından türeyen bu fiilin, “iḡre-” biçiminin Doğu Türkçesinde, “iḡle-” biçiminin de Batı Türkçesinde tercih edildiği K. Eraslan tarafından belirtilmektedir (1999: 347). “iḡle-”, “iḡile-”, “iḡilde-” biçimindeki türevleri Batı Türkçesinde kullanılan bu fiil, A. Tietze ve T. Gülensoy tarafından yansılmalı olarak kabul edilmiştir (2002: II, 400; 2007: I, 437). Ancak Gülensoy fiil kökünün “in(i)” olduğunu vurgulamıştır (2007: II, 437). Kelimenin “igre-” sesletimi, “iḡre-” biçiminden /-nḡ-/ > /-g-/ ses değişimi sonucunda ortaya çıkmış bir türev olabilir (Özönder, 2011: 118). Harezmi Türkçesi ve sonraki dönemlerde tesbit edilen kelime, muhtemelen “iḡra-” fiilinin ince sıradan bir sesletimidir.²⁸

²⁸ Bk. iḡra-, s. 74.

keṅgre- (> ginre-, keṅgrā-, kiṅgrā-) “homurdamak, mırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: keṅgren- (IB), **Uyg:** : kiṅgrān- (EUTS), keṅrān- (KP), **Kar:** keṅgren- (DLT), **Kıp:** ginren- (İH).

Kalyanamkara Papamkara'da “keṅrān-” fiili için yapılan açıklamada bu fiilin “köṅrān-” biçiminde okunması gerektiği belirtilmiştir (Hamilton, 1998: 144). TTM'de ise kāṅrā-n- < *kāṅgirā- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 160).

koṅgrā- “ses kalınlaşmak, çatallaşmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: qoṅgrā- (DLT).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hüngürdemek (TS I 1014), **Kaz:** qonırlatıv (KTS 172), **Uy:** ḡuṅḡurlimak (KTLS I 345).

OTWF'de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak kabul edilen “koṅgrā-” fiilinin (Erdal, 1991: II, 470) EDPT'de “koyun melemesi” anlamına geldiği belirtilmiştir (Clouston, 1972: 640). TTM'de ise “qoṅra-” fiili için qoṅra- < *qoṅyira- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Tekin, 2003a: 161).

maṅgra- (> maṅgrā-, maṅgrı-) “(hayvan) bağırarak, inlemek; melemek; ezan okumak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: mangra- (EUTS), maṅra- (KP), **Kar:** maṅgrā-, maṅgrat- (DLT), **Oğ:** maṅrı-, maṅrış- (DKK), **Çağ:** maṅgra (AL).

EDPT’de “maṅra:-” fiili için yapılan açıklamada “baṅgla-” ve “maḡla-” biçimlerinin de bu fiilin türevleri olduğu belirtilmiştir (Clauson, 1972: 770). OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak kabul edilen “maṅgrā-” fiilinin (Erdal, 1991: II, 469), *Kalyanamkara Papamakara*’da “baṅ/maṅ” tabanından türediği ileri sürülmüştür (Hamilton, 1998: 204). KBS’de ise *mā veya maṅ + kır - a biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 112).

muṅgra- “böğürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: muṅgra- (AL).

Bu kelime muhtemelen *muṅ + grA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-ṅg-/ sesi düşmüş olmalıdır. “müṅgrā-” fiilinin kalın sıradan bir sesletimi olması kuvvetle muhtemeldir.²⁹

möṅgre- (> möṅgrā-, müṅgre-, müṅgrā-, müṅgrē-) “böğürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: müṅrā- (IB), **Uyg:** möṅgre- (AY), möṅgrā-, müṅgrā- (EUTS), **Kar:** müṅgrē-, müṅgret- (DLT), **Kıp:** müṅre- (KE), **Oğ:** böğürt- (AMT), böğüş-, böğür-, böğürt- (DKK), böğür- (SN), **Çağ:** müṅre- (İML).

²⁹ Bk. müṅgrā-, s. 77.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: möñrāv (KTLS I 80), **Kaz:** möñirev (KTLS I 80), **Kır:** mōrō (KTLS I 80), **Tat:** möñrāv (KTLS I 81), **Tkm:** mö:la- (TTS 463), **Uy:** mörimäk (KTLS I 81).

EDPT’de geçen “müñre:-” fiili (Clauson, 1972: 770), OTWF’de + °rA eki türemiş yansılmalı bir fiil olarak kabul edilmiştir (Erdal, 1991: II, 469). TTM’de ise “möñrā-” fiili için yapılan açıklamada möñrā- < *möñjürā- < *möñgirā- biçiminde türediği bilgisi mevcuttur (Tekin, 2003a: 160).

siñgre- “ağlamak, inlemek; (köpek) çenilemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: siñgre- (AL), singre- (ML).

“siñgilē-” fiilinin + °rA eki ile türemiş farklı bir sesletimi olabilir. Muhtemelen *siñg + ñgrA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-ñg/ sesi düşmüş olmalıdır.

yañgra- (> yañgrā-) “ses çıkarmak, yankılamak; bir sırrı ifşa etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kök: yañgra- (IB), **Kar:** yañgrā-, yañgrat- (DLT).

OTWF’de yansılmalı bir fiil olarak geçen “yañgra-” fiili için (Erdal, 2003a: II, 470) TTM’de, yañra- < *yañyıra- < yañ biçiminde köken bilgisi açıklaması verilerek kelime yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Tekin, 2003a: 161).

2.1.8.4. + (X)rA Biçiminde Türeyenler

çalrā- (> çaldrā-, çaldıra-) “tepinmek, gürültü yapmak; takırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çaldrā-, çalrā-, çalrat- (DLT), **Kıp:** çaldıra- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Baş: şöltöräv (KTLS I 318), **Kaz:** saldirav (KTS 232), **Kır:** şıldırō (KTLS I 338), **Öz:** şildirämâk (KTLS I 319).

EDPT’de kökeni hakkında yorum yapılmayan bu kelimenin “çalrā-” ve “çaldrā-” biçimlerinin farklı sesletimleri olduğu belirtilmiştir (Clouston, 1972: 419). OTWF’de de aynı düşünceden hareketle, + °rA eki ile türediği kabul edilen “çalrā-” ve “çaldrā-” fiillerinin yansılmalı karakterde oldukları vurgulanmıştır (Erdal, 1991: II, 471). M. Erdal’a göre, son seste /-l/ bulunan yansılmalı tabanlara + °rA eki geldiğinde /-l/ ve /r-/ sesleri arasında /-d-/ sesi türemektedir (1991: II, 471). “çaldrā-”, “çaldrā-”, “küldrē-”, “toldrā-” fiilleri bu duruma örnek teşkil eder.

çemre- “çemkirmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çemre- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çemkirmek (TS I 459), **Az:** çämķirmäk (ADL I 464), **Tkm:** çıñkır-, çıñşa- (TTS 120).

TTL’de ve KBS’de “kolları sıvamak” anlamı verilen “çemre-” fiili için (Tietze, 2002: I, 494; Gülensoy, 2007: I, 230) KBS’de çem + re biçiminde bir köken

bilgisi açıklaması bulunmaktadır (2007: I, 230). Bu kelimenin “çemkir-” fiilinin (2002: I, 494; 2007: I, 230) + (X)rA eki ile türemiş farklı bir sesletimi olması muhtemeldir. “çem” yansılması muhtemelen /-ng/> /-m/ değişimi ile “çangîlâ-” fiilinin yansılmalı tabanı olan “çang”dan gelişmiştir.

gömre- (> köngre-, küngre-) “ses kalınlaşmak, çatallaşmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: gömren- (İH), **Çağ:** köngren- (AL), küngren- (MK), küngren- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hüngürdemek (TS I 1014), **Kaz:** qonırlatıv (KTS 172), **Uy:** ğunğurlimak (KTLS I 345).

TTL’de “gümre-/gümren-” fiili için güm + re-/ren- biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek kelimenin yansılmalı bir fiil olduğu ifade edilmiştir (Tietze, 2009: II, 206). Eski Kıpçak ve Çağatay Türkçelerinde bulunan “gömre-”, “köngre-”, “küngre-” biçimlerinin “kongrâ-”nın ince sıradan sesletimleri olabilir. “çangîlâ-” ve “çemre-” fiillerindeki muhtemel /-ng/> /-m-/ ses değişimi bu fiilde de görülebilir.

“gömre-”, “köngre-” ve “küngre-” fiillerine göre daha erken dönemdeki bir eserde geçmesine rağmen, “köngre-” ve “küngre-” sesletimleri muhtemelen daha eskicil olmalıdır.³⁰

qaldrâ- (> kaldıra-) “haşırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: qaldrâ- (DLT), **Kıp:** kaldıra- (İH).

---

³⁰ Bk. kongrâ-, s. 76.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: galdıra- (TTS 220).

EDPT’de “kaldra:-” fiilinin muhtemel bir “kaldur” tabanından türediği belirtilmiş ve kelimenin yansılmalı olduğu ifade edilmiştir (Clauson, 1972: 620). Bu kelime muhtemelen *kal + (d) + (X)rA biçiminde türemiştir. “/-d-” sesi, /-l/ ile /r-/ sesleri arasında görülen türemelerdendir (1991: II, 471).

kıldıra- “hışkırdamak, tıkırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: kıldıra- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uy: gildirlimağ (YUTS 143).

Bu kelime muhtemelen *kıl + (d) + (l) + (X)rA biçiminde türemiştir. /-l/ ile /r-/ sesleri arasında /-d-/ türemesi meydana gelmiştir (Erdal, 1991: II, 471). Ayrıca ağız veya lehçe farklılıklarından dolayı /-d-/ ünsüzünden sonra, söyleyişi kolaylaştıran /-ı- / ünlüsü de türemiş olabilir. Bu fiilin ikincil tabandan türemiş bir yansılmalı fiil olma ihtimali oldukça düşüktür.

kultur- “guruldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: kultur- (İH).

Bu kelime “küldür-” fiilinin ince sıradan sesletimi olabilir ve muhtemelen *kul + (d) + (X)rA biçiminde türemiştir. Türeme sırasında /-l/ ve /-r/ sesleri arasında

/-d-/ ünsüzü türemiştir. Son sesteki /-a/ ünlüsü ise türeme sırasında düşmüş olmalıdır.³¹

külre- (> küldrē-, küldür-, küldüre-) “gürlemek, gürüldemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: küldrē-, külre- (DLT), **Har:** küldür- (KE Rab.), küldüre- (ME), **Kıp:** küldüre- (KE).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: gürüldemek (KTLS I 294), **Az:** gürüldamag (KTLS I 294), **Baş:** (kük) kükräu (KTLS I 294), **Kaz:** küldirlev (KTS 145), **Kır:** kürüldō (KTLS I 294), **Öz:** gürüllämäk (KTLS I 295), **Tat:** göröldäu (KTLS I 295), **Tkm:** gürrüldemek (KTLS I 295), **Uy:** güdürlimek (YUTS 137).

EDPT’de “külre-” ile birlikte geçen “küldrē-” fiili (Clauson, 1972: 717), OTWF’de + °rA eki ile türemiş yansımalı bir fiil olarak kabul edilmiştir (Erdal, 1991: II, 471). “küldrē-” ve “küldüre-” fiillerinde türeme sırasında /-l/ ve /-r/ sesleri arasında /-d-/ ünsüzü türemiştir (Erdal, 1991: II, 471). “küldüre-” biçiminde ağız veya lehçe farklılıklarından dolayı /-d-/ ünsüzünden sonra /-ü-/ ünlüsü türemiş olabilir. “küldür-” fiili ise muhtemelen son sesteki /-e/ ünlüsünün düşmesi sonucunda ortaya çıkmış bir sesletimdir.

muldura-“ağlamak, gözyaşı dökmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: muldura- (ŞHD).

---

³¹ Bk. külre-, s. 82.

Bu kelime muhtemelen *mul + (d) + (U) + (X)rA biçiminde türemiştir ve *Divânu Lügâti't-Türk*'te geçen “buldur” kelimesine biçim olarak benzemektedir (Dankoff ve Kelly, 2005: 205).

samra- “homurdamak, mırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: samra- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: samra- (TTS 559).

KBS'de “samra-” fiili için *sā + mır + a biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 728). Kelime muhtemelen sam + °rA biçiminde türemiştir. “*sam” tabanı ön seste /ç-/ > /s-/, son seste /-ng-/ > /-m-/ ses değişimi ile “çang” yansılamasından gelişmiş olabilir. *Divânu Lügâti't-Türk*'te “çang”, “çangîlâ-” ve “çanglı manglı” gibi yansılmalı kelimeler ile “sam” yansılması akraba olabilir.

sarna- “şarkı mırıldanmak, şakımak, ötmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: sarna- (KE Rab.), **Oğ:** sarna- (MN).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: sarna- (TTS 563).

“sarna-”, “samra-” fiilinin /-m-/ > /-n-/ değişimi sonucunda meydana gelmiş farklı bir sesletimi olabilir. Muhtemelen /-nr-/ > /-rn-/ metatezi ile oluşmuştur. Başka bir ihtimal ise “san” tabanının “çang” yansılamasından gelişmiş olmasıdır. Kelime ön

seste /ç-/ > /s-/, orta seste /-ng-/ > /n-/ ses değişimi ile “çang” biçiminden “sang” biçimine dönüşmüş olabilir. /-ng-/ > /-n-/ ses değişimi ile “sang” tabanının “san”a dönüşmüş olması mümkündür.³²

sayra- “ötmek, şakımak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: sayrā-, sayraş-, sayrat- (DLT), sayra- (KB), **Har:** sayra- (KE Rab.), **Kıp:** sayra- (GT Kıp.), sayraş- (İH), **Oğ:** sayra- (DKK), **Çağ:** sayra-, sayrat- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Az: şagramag (KTLS I 810), **Baş:** sayrav (KTLS I 810), **Kaz:** sayrav (KTLS I 810), **Kır:** sayrō (KTLS I 810), **Öz:** säyrāmāk (KTLS I 811), **Tat:** sayrau (KTLS I 811), **Tkm:** sayramak (KTLS I 811), **Uy:** sayrimak (KTLS I 811).

EDPT’de geçen “sayra:-” fiilinin (Clauson, 1972: 859) “sağra-” fiili ile yakınlığı olabilir. T. Tekin’e göre, Moğolca yansılmalı tabanlarda sonu /-ar/ sesi ile biten kök biçimler, Türkçede /-ā/ sesine dönüşmektedir (2003a: 62). Bu bilgiden hareketle, “sayra-” fiilinin “*say” tabanından *sar > *sā > say biçiminde gelişmiş olması mümkündür. “say” tabanı ise muhtemelen + (X)rA eki ile birleşerek “sayra-” fiilini meydana getirmiştir.

taprī- “(deve) sıçramak, tapırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: taprī-, taprış-, taprı- (DLT).

---

³² Bk. samra-, s. 83.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tapırdamak (TS II 2135), **Tkm:** dabırda- (TTS 129).

KBS’de “tapırda-” fiili için *tā + p + ır + da biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek bu kelimenin yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 859). Kelime muhtemelen *tap + (X)rA biçiminde türemiştir. Ayrıca *tapra- > taprī- biçiminde bir değişim ile “taprī-” sesletimi ortaya çıkmış olabilir.

täprä- (~ tepre-, täbrä- > debre-, depre-, teprē-, täpre-, täpre-, tibre-, tipre-)
“kımıldamak, hareket etmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: täprä- (Aç Bars), tepre-, tepret- (AY), tepre-, tepret- (AY III), täprä- (AYS VI), tebre- (ÇBH), täbrä-, täbräş-, täbrät- (EUTS), täprä- (KP), tepre- (UD), **Kar:** teprē-, tepren-, tepeş-, tepret- (DLT), tepre-, tepren-, tepret- (KB), tepre-, tepret- (KT Ryl.), täbrä-, täbrät- (KTSV), **Har:** tepre-, tepren-, tepeş-, tepret- (KE Rab.), teprä-, tepret- (ME), tepren- (NF), **Kıp:** tepren-, tepret- (GT Kıp.), depren-, depret-, tebre-, tepret-, tepred-, tepren-, tepret- (Hul.), tepre-, tepren-, tepret- (İM), tepren-, tepret- (KE), depren-, depret- (KFT), tepeş-, tepret- (KK), tipren-, tipret- (MG), tibre- (MS), tepret- (MT), **Oğ:** depret- (ADD), depren-, depret- (AMT), depren- (BL), debren- (BN), depret- (DKK), depren-, depret- (DN), depret- (EDM), depret- (GT Oğ.), depren-, depret- (HN), depren-, depret- (KG), depre-, depren-, tepre-, tepren- (KY), depren-, depret- (MN), depren-, depret- (SN), depren- (TN), tepret- (YZ), **Çağ:** tipre-, tipren- (AL), tépre-, tepret-, tépret- (GT Çağ.), tebre-, tebre-, tepret- (İML), tipren-, tipret- (LD), tipret- (MK), tipren-, tipret- (MSD), tipre-, tipren-, tipret- (ŞHD).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: deprenmek (TS I 560).

EDPT'deki "tepre:-" fiilinin (Clouston, 1972: 443) "täp" yansılmasından -r- ettirgenlik eki ile türediği belirtilmiştir (Hamilton, 1998: 221). TTL ve KBS'de de geçen "täprä-" fiilinin yansılmalı olduğuna ilişkin bir açıklama bulunmamaktadır. Kelime muhtemelen *täp + (X)rA biçiminde türemiştir. Orta seste /-ä-/ > /-e-/ , /-i-/ değişimi ile "tepre-", "tipre-"; ön seste /t-/ > /d-/ değişimi ile "depre-"; /-p-/ > /-b-/ ses değişimleri ile "debre-", "täbrä-" ve "tibre-" sesletimleri ortaya çıkmış olabilir.

titrä- (~ titre-, titri- > didre-, ditre-) "titremek"

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: titrä- (Aç Bars), titre- (AY), titrä- (AYS VI), titrä-, titrät-, titri- (EUTS), titre- (UD), **Kar:** titreş- (DLT), titre- (KT Ryl.), titrä-, titräş- (KTSV), **Har:** titre- (KE Rab.), titre-, titret- (ME), titre- (NF), **Kıp:** titre- (GT Kıp.), ditre-, titre-, titred- (Hul.), titre-, titret-(KE), titre-, titret- (MG), **Oğ:** ditre-, ditret- (ADD), ditre- (AMT), ditre- (BL), ditre-, ditret-, titre- (BN), ditre- (DKK), ditre- (DN), ditre- (EDM), ditre- (FN), ditre- (GT Oğ.), ditre- (HN), titreş- (KY), ditre- (MN), didre-, ditre- (SN), titre-, titreş- (YZ), **Çağ:** titre- (GT Çağ.), titre-, titren-, titret-(İML), titre- (LD), titre- (MK), titre- (MSD), titre- (RRH), titret- (SH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: titremek (KTSL I 892), **Az:** titrämək (KTSL I 892), **Baş:** dirildäv (KTSL I 892), **Kaz:** titrev, dirildev (KTSL I 892), **Kır:** titirō (KTSL I 892), **Öz:** titrämək (KTSL I 893), **Tat:** dirildäv (KTSL I 893), **Tkm:** titremek (KTSL I 893), **Uy:** titrimäk (KTSL I 893).

EDPT'de geçen "titre:-" fiili için (Clouston, 1972: 460) KBS'de *ti: + *ti: + re biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek kelime yansılmalı olarak kabul edilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 901). TTL'de ise "ditre-/titre-" fiili bulunmasına rağmen, bu fiilin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapılmamıştır (Tietze, 2002: I, 630). Kelime muhtemelen *tirkire- > *tirkre- > titre- biçiminde gelişmiştir.

toldrā- “dağılmak, parçalanmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: toldrā- (DLT).

EDPT’deki “toldra:-” fiilinin yansılmalı bir kelime olduğu ve kelimenin “toldır” tabanından türediği belirtilmiştir (Clauson, 1972: 495). OTWF’de ise kelime + °rA eki ile türemiş yansılmalı bir fiil olarak değerlendirilmiştir (Erdal, 1991: II, 471). Kelime muhtemelen *tol + (d) + (X)rA biçiminde türemiştir ve türeme sırasında /-l/ ve /-r/ ünsüzlerinin arasında bir /-d-/ ünsüzü türemiş olmalıdır.

2.1.9. + sIr/sUr Eki ile Türeyenler

H. Zülfikar’a göre bu ek sonu /-s/ ile biten yansılmalı köklere + *kIr/kUr* ekinin gelmesiyle oluşan fiilde, /-sk-/ > /-ks-/ göçüşmesi sonucunda yaygınlık kazanarak meydana gelmiştir (1995: 113). Bu yaygın kullanım, ses olayları sonucunda meydana gelmiş + *sIr/sUr* sesine müstakil bir ek niteliği kazandırmıştır.

aḥsur- (> aḡsur-, aḥsır-, aḡsar-, aḡsır-, aḡsur-, aḡsur-, aḡsır-) “aksırmak, hapşürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: aḥsur- (KE Rab.), aḥsur- (ME), **Kıp:** aḡsur- (İM), aḥsur- (KE), aḡsur- (KFT), aḥsur- (MS), aḡsur- (MT), **Oğ:** aḡsır- (BN), aḡsur- (EDM), aḡsar- (TN), **Çağ:** aḥsır-, aḡsır- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: aksırmak (KTLS I 12), **Az:** asḡırmag (KTLS I 12), **Öz:** äksirmāk (KTLS I 13), **Tkm:** asḡırmak (KTLS I 13).

H. Zülfikar'a göre, sonu /-s/ ile biten yansılmalı tabanlara + *KIr* ekinin gelmesiyle bir metatez sonucu oluşan + *sIr/sUr* ekinden (1995: 113) türeyen “aḥsur-” fiili ve türevleri muhtemelen *as + *KUr* biçiminde meydana gelmiştir. Kelime, türeme sırasında /-sḳ-/ > /-ḳs-/ metatezi sonucu “aḳsur-” biçimini almış olmalıdır. /-ḳ-/ > /-ḥ-/ ses değişimi ile “aḥsur-”; /-u-/ > /-ı-/ daralması ile “aḥsır-” fiili meydana gelmiş olabilir. TTL’de yansılmalı bir fiil olarak kabul edilen “aksır-” fiilinin (Tietze, 2002: I, 131), KBS’de ve TSYK’de *as + kır biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 60, 70, 72; Zülfikar, 1995: 110, 111). “aḳsır-” ve “aḳsur-” biçimleri /-ı-/ ve /-u-/ sesleri arasındaki daralma ve genişleme ile meydana gelmiş olabilir. “aḳsar-” biçiminin ise /-ı/u-/ > /-a-/ ses değişimi ile ortaya çıkmış olması mümkündür. “aḡsur-” biçimi de /-ḳ-/ > /-ḡ-/ ses değişimi ortaya çıkmış olabilir. Bu kelimenin “ansır-” biçiminin “anḡsır-” sesletiminden /-nḡ-/ > /-n-/ ses değişimi ile oluşması muhtemeldir. TTL’de “ansır-” kelimesinin yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 182). KBS’de ise kelimenin *as + kır biçiminde türediği bilgisi bulunmaktadır (Gülensoy, 2007: I, 70, 72).

öksür- “öksürmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: öksür- (ME), **Kıp:** öksür- (Hul.), öksür-, (KE), öksür-, (KK), öksür- (MS), öksür- (MT), **Oğ:** öksür- (BL), öksür- (KG), öksür- (TN), **Çağ:** öksür- (İML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: öksürmek (KTSL I 674), **Az:** öksürmək (KTSL I 674), **Baş:** yütkiriv, yütälläv (KTSL I 674), **Kaz:** jötelüv (KTSL I 674), **Kır:** cötölü (KTSL I 674), **Öz:** yötälmäk (KTSL I 675), **Tat:** yötkirü, yütälläv (KTSL I 675), **Tkm:** üşgürmek (KTSL I 675), **Uy:** yötälmäk (KTSL I 675).

KBS’de “öksür-” fiili için *ö:s + kür biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilerek bu kelimenin yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 657). Muhtemelen “öksür-” biçimi /-sk-/ > /-ks-/ metatezi sonucunda “oluşturmuştur.

2.2. İkincil Tabandan Türeyen Yansılmalı Fiiller

İkincil tabandan türeyen yansılmalı fiiller, birincil tabanların + (I/U)l -, + (I/U)r -, + (I/U)ş - ekleri ile genişletilerek, bunlara + A, + dA, + lA eklerinin getirilmesiyle addan fiil durumuna gelen biçimlerdir.

2.2.1. + A Eki ile Türeyenler

+ A eki; n, l gibi akıcı ve d, p gibi patlayıcı, ş, z gibi sızıcı ünsüzlerle sonuçlanan tek heceli ad köklerinden geçişli ve geçişsiz fiiller türeten bir ektir (Korkmaz, 2007: 111). Yansılmalı birincil tabanlara gelen bu ek, Z. Korkmaz'a göre, ikincil tabanlara da gelebilmektedir (2007: 112). Ayrıca H. Zülfikar bu ekin hem birincil tabanlara hem ikincil tabanlara gelen bir ek olduğunu belirtmiştir (1995: 116, 126).

2.2.1.1. + (I/U)ş + A Biçiminde Türeyenler

H. Zülfikar'a göre sonu - şA ile biten yansılmalı fiiller, yansılmalı birincil tabanın /-ş/ sesi ile genişletilmiş ikincil tabanına + A ekinin getirilmesiyle oluşan fiilerdir (1995: 129).

çaḡṣā- (> çaḡṣa-, çaḡṣı-) “çaḡṣamak, kaḡṣamak, şingırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: çaḡṣā- (DLT), **Har:** çaḡṣa- (KE Rab), **Oğ:** çaḡṣıt- (MN).

EDPT'de “çaxşa-” fiilinin “çak-” tabanından türediği ileri sürülmüştür (Clauson, 1991: 412). TTL'de ise “çaḡṣa-” fiili için yapılan açıklamada Clauson'a atıf yapılarak bu fiilin “gevşemek, eskimek (duvar hakkında)” anlamına geldiği belirtilmiştir (Tietze, 2002: I, 464). Bu kelime muhtemelen *çak + (I)ş + A biçiminde türemiştir. Orta seste /-k-/ > /-ḡ-/ ses değişimi; son seste /-ā/ > /-a/ ve /-ā/ > /-ı/ ses değişimleri sonucunda farklı sesletimlerin ortaya çıkma ihtimali yüksektir.

çävşe- “fısıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: çevşeş- (ME).

Bu kelime muhtemelen *çäv + (I)ş + A biçiminde türemiştir ve muhtemelen “çävşa-” fiilinin ince sıradan bir sesletimidir.³³

çınşa- “çınılamak, çın çın ses çıkmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çınşa- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çınılamak (KTLS I 130), **Az:** çınlamaq (ADL I 478), **Baş:** sınılav (KTLS I 130), **Kaz:** şınıldav (KTLS I 130), **Kır:** çınğıl-da- (KS I 270), **Öz:** cārānglāmáq (KTLS I 131), **Tat:** çınılav (KTLS I 131), **Tkm:** şınırdamak (KTLS I 131), **Uy:** zinildimak (KTLS I 131).

Kelimenin TTM’de geçen “çin” ve “çağ” (Tekin, 2003a: 160) tabanlarından hareketle *çın + (I)ş + A biçiminde türemesi mümkündür. Ayrıca orta seste ünlü düşmesi (-i-) sonucunda “çınşa-” fiili ortaya çıkmış da olabilir.

engşe- (engşi-) “için için ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: añşaş- (KTSV), **Oğ:** eñşiş- (DKK).

---

³³ Bk. suvşā- s. 91.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: eñre- (TTS 202).

“eñşe-” kelimesi “aᅇgīlā-” ve “aᅇgra-” fiillerinin muhtemelen farklı eklerle ortaya çıkmış, ince sıradan biçimidir. Kelimenin *eᅇg + (I)ş + A biçiminde türemesi ihtimali oldukça yüksektir. Ayrıca son seste /-e/ > /-i/ ünlü daralması ile “eᅇşi-” sesletimi ortaya çıkmış olabilir.

ıkşa- “gıcırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: ıkşa- (ME).

Kelimenin *ık + (I)ş + A biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olabilir.

kığşa- “çıkırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: k1ğşa- (İH).

*k1g + (I)ş + A biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olabilir.

suᅇşā- (~ şuvşa- > çavşa-) “fısıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: suwşā-, şuwşaş-, şuwşat- (DLT), şuwşa- (KT Ryl.), çavsa-, çavşaş- (KTSV).

EDPT’de yansılmalı karakterde olduğu işaretlenen “suvşa:-” fiili (Clauson, 1972: 793), muhtemelen *s(ş)uw + (I)ş + A biçiminde türemiştir. “çavşa-” biçimi ise ön seste /ş-/ > /ç-/ ses değişimi ve /-u-/ > /-a-/ gerileyici benzeşmesi sonucunda

ortaya çıkmış da olabilir. “çevşe-” biçiminin de “çavşa-” fiilinin ince sıradan bir sesletimi olması muhtemeldir.

şorşa- “şorul şorul akmak, şoruldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: şorşa- (DKK).

Kelime *şor + (I)ş + A biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olabilir. Muhtemelen “şorla-” fiilinin farklı eklerle meydana gelmiş bir biçimidir.³⁴

yangşa- “çok konuşmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kar: yangşat- (DLT).

TTM’de “yangşa-” ve Moğolca “yang-si-” fiillerinin anlam olarak aynı, biçim olarak benzer olması (Tekin, 2003a: 161), Türkçeden Moğolcaya yangşa- > yangsi- veya Moğolcadan Türkçeye yangsi- > yangşa- geçişini mümkün kılmaktadır. Bu kelimenin aslen Türkçe olduğu varsayılırsa, “yangrā-” fiili ile aynı tabana sahip olduğu görülebilir. Ayrıca kelime “*yang” kök biçimine + (I)ş + A eklerinin gelmesi ile ortaya çıkmış olabilir.

2.2.2. + dA Eki ile Türeyenler

Eski Türkçede ve Doğu Türkçesindeki + dA eki, + lA eki kadar yaygın bir kullanım alanına sahiptir (Banguoğlu, 2007: 204). Genellikle yansılmalı adlardan fiil türeten bu ekle türemiş birkaç tek heceli ad da bulunmaktadır (Korkmaz, 2007: 114). Bu ek genellikle - Ir/Ur ekleri ile genişletilmiş biçimlere gediği için /+dA/ sesi ile addan fiil türetir (Korkmaz, 2007: 114). /+tA/ sesi - Iş/Uş eki ile genişletilmiş tabanlara geldiğinde görülür (Zülfikar, 1995: 129).

---

³⁴ Bk. şorla-, s. 63.

2.2.2.1. + (I/U)l + dA Biçiminde Türeyenler

bingılda- “kımıldamak, cumbuldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: bingılda- (İH).

TTL’de “bingıl bingıl bingılda-” fiili için “şımanlıktan sallanmak (etler, yağlar)” anlamı verilmiştir (Tietze, 2002: I, 332). KBS’de ise “bingıl bingıl” ikilemesi için “etli, yağlı, şişman” anlamı verilerek kelimenin *bing + ı - l biçiminde türediği ileri sürülmüştür (Gülensoy, 2007: I, 141). TSYK’de “sıvı oynamak” anlamı verilen “bingılda-” fiili (Zülfikar, 1995: 129) muhtemelen *bing + (I)l + dA biçiminde türemiştir.

çığılda- “çığıl çığıl ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çığılda- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Az: çığıldamaq (ADL I 410), **Tkm:** cığıldamak (KTLS I 273), **Uy:** çikildimek (YUTS 78).

TTL’de yansılmalı olduğu belirtilen “cığıla-/çığıla-” fiili ile (Tietze, 2002: I, 437) KBS’de yer alan “çığıltı” kelimesinin aynı kökten gelme ihtimali oldukça yüksektir (Gülensoy, 2007: I, 235). KBS’de bu kelimenin çī + ğ + (ı)l + tı biçiminde türediği belirtilmiştir (2007: I, 235). Bu bilgiler ışığında “çığılda-” kelimesinin *çığ + (I)l + dA biçiminde türediği söylenebilir.

çivilde- “vıcır vıcır konuşmak; sayıklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çivilde- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uy: çivildimağ (YUTS 84).

TTL’de geçen “civılda-/civilde-” ile “çivilde-” fiilleri anlam ve biçim olarak birbirlerine yakındır (Tietze, 2002: I, 441). Kelime muhtemelen *çiv + (I)l + dA biçiminde türemiştir. Ayrıca “çiv” kökü, “çäv” yansılmasının ünlü daralması sonucu ortaya çıkmış farklı bir biçimi olabilir.³⁵

dökülde- “yürek çarpıntısı olmak, kalbi helecanla atmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: dökülde- (AL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: lüpildev (KTS 191), **Tkm:** bükgülde- (TTS 90), **Uy:** düküldimek (YUTS 107).

Bu kelime muhtemelen *dök + (U)l + dA biçiminde türemiştir.

dürpülde- “tıpır tıpır ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: dürpülde- (İH).

---

³⁵ Bk. çävşe-, s. 90.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: dükildev (KTS 69), **Tkm:** dükürde- (TTS 181), **Uy:** düpüldimek (YUTS 108).

Bu kelime muhtemelen *dü(r)p + (U)l + dA biçiminde türemiştir. “dürp” tabanı, kert- < *ket-, sark- < *sak-, serp- < *sep-, kırp- < *kıp- (Gülensoy, 2007: II, 221) kelimelerinde görüldüğü üzere, son seste sert ünsüz /-p/’den önce /-r-/ türemesi almış olabilir.³⁶

ğızıl-da- “vızıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: ğızıl-da- (DKK).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: vızıldamak (KTLS I 948), **Az:** gizildämäk (ADL II 253), **Kaz:** ızıldav (KTLS I 948), **Öz:** vizillämäk (KTLS I 949), **Tkm:** vızıldamak (KTLS I 949), **Uy:** vjildimak (KTLS I 949).

TTL’de “gij” tabanından türediği belirtilen “gijıl-da-” ile “ğızıl-da-” fiilinin anlam olarak aynı, biçim olarak benzer olduğu belirtilmiştir (Tietze, 2009: II, 147). Ayrıca kelime /-j-/ > /-z-/ veya /-z-/ > /-j-/ ses değişimi ile “*ğız” tabanından + (I)l + dA ekleri ile türemiş olabilir.³⁷

hırıl-da- “hırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: hırıl-dat- (DKK).

³⁶ Bk. düpürde-, s. 102.

³⁷ Bk. ğijla-, s. 54.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: hırıldamak (KTLS I 336), **Az:** hırıldamag (KTLS I 336), **Baş:** gırıldav, hırıldav (KTLS I 336), **Kaz:** kırıldav (KTLS I 336), **Kır:** kırıldö (KTLS I 336), **Öz:** hırillámák (KTLS I 337), **Tat:** gırıldav, hırıldav (KTLS I 337), **Tkm:** hıjjıldımak (KTLS I 337), **Uy:** hırildimak (KTLS I 337).

KBS’de “hırıl-da-” fiili için hır + ıl + da biçiminde bir köken bilgisi verilerek kelimenin yansılmalı karakterde olduğu ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 409). Kelime, “hır-la-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir sesletimi olması muhtemeldir.³⁸

horıl-da- “horlamak, uykuda burnundan ses çıkarmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: horıl-da- (BL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: horuldamak (TS I 1005), **Az:** horuldamag (KTLS I 348), **Kaz:** korıldav (KTLS I 336), **Öz:** horillámák (KTLS I 349), **Tkm:** horuldamak (KTLS I 349), **Uy:** horildimak (KTLS I 349).

Bu kelime muhtemelen *hor + (I)l + dA biçiminde türemiştir. Ayrıca “hor-la-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir sesletimi olması kuvvetli bir ihtimaldir.³⁹

ingilde- (> inilde-, yingilde-) “ağlamak, inlemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: ingilde- (İM), yingilde- (MG), **Oğ:** inilde- (HN).

³⁸ Bk. hır-la-, s. 55.

³⁹ Bk. hor-la-, s. 55.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: inlemek (KTLS I 390), **Az:** inlâmäk (KTLS I 390), **Baş:** inğıraşiv (KTLS I 390), **Kaz:** inrsuv, inkıldav (KTLS I 390), **Kır:** enğgire- (KS I 333), **Öz:** ingrämäk (KTLS I 391), **Tat:** inğıraşu (KTLS I 391), **Tkm:** inlemek (KTLS I 391), inran- (TTS 364), **Uy:** inrimak (KTLS I 391).

Bu kelime muhtemelen *ing + (I)l + dA biçiminde türemiştir ve “ingle-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir biçimi olabilir. “yingilde-” biçimi ise ön sesteki /y-/ türemesi ile ortaya çıkmış bir sesletim olmalıdır.⁴⁰

karkılda- “gülerken kıkırdamak, titremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: karkılda- (KG).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: qarqıldav (KTS 163), **Tkm:** garkılda- (TTS 233).

Bu kelime muhtemelen *ka(r)k + (I)l + dA biçiminde türemiştir. Kelime “karık” tabanı, kert- < *ket-, sark- < *sak-, serp- < *sep-, kırp- < *kıp- (Gülensoy, 2007: II, 221) biçimlerinde görüldüğü üzere, son sesteki sert ünsüz /-k/’den önce /-r-/ ünsüzünün türemesi ile ortaya çıkmış olabilir.

kegilde- (> kekilde-) “(tavuk) gıdaklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: kegilde- (ME), **Kıp:** kekilde- (İH).

---

⁴⁰ Bk. ingra-, s. 74.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kır: kakıl-da- (KS II 385), **Tkm:** kürkül-de- (TTS 430).

Kelime *kek + (I)l + dA biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olabilir. Bu kelimenin “kegilde-” sesletimi muhtemelen orta seste /-k-/ > /-g-/ ses değişimi ile ortaya çıkmıştır.

kırçıl-da- “gıcırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: kırçıl-dat- (AL).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Az: xırçıl-datmaq (ADL II 458), **Kır:** kırsıl-da- (KS II 460).

Bu kelime muhtemelen *kırç + (I)l + dA biçiminde türemiştir. “kırç” yansılması kert- < *ket-, sark- < *sak-, serp- < *sep-, kırp- < *kıp- (Gülensoy, 2007: II, 221) biçimlerinde görüldüğü üzere, son sesteki sert ünsüz /-ç/’den önce /-r-/ türemesi almış olabilir.

sakıl-da- “titremek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: sakıl-da- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: sakırdamak (TS II 1891), **Kaz:** saqıldav (KTS 231), **Tkm:** sandıramak (KTLS I 1009).

“sakıldı-” kelimesi muhtemelen *sak + (I)l + dA biçiminde türemiştir. KBS’de bu kelime ile anlam bakımından aynı, biçim bakımından benzer olan “sakırda-” fiili için *sā + kır + da biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 718).

sonkulda- “inlemek, ıkılamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: sonkulda- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: zonklamak (KTLS I 1020), **Az:** zogguldamağ (KTLS I 1020), **Kaz:** solkıldav (KTLS I 1020), **Tkm:** sorkulda- (TTS 583).

Bu kelime muhtemelen *sonk + (U)l + dA biçiminde türemiştir. Kelime, Türkiye Türkçesinde “zongulda-” biçimindedir. Bu sesletim muhtemelen ön seste /s- / > /z- / ses değişimi ile ortaya çıkmıştır.

şagalda- “çağıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Çağ: şagalda- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çağıldamak (KTLS I 110), **Az:** çağıldamağ (KTLS I 110), **Kaz:** şarıldav (KTLS I 110), **Kır:** şarıldō (KTLS I 110), **Öz:** şarıllāmāk (KTLS I 111), **Tkm:** şağğıldamak (KTLS I 111), **Uy:** şaşıldımağ (YUTS 373).

Muhakemetü'l-Lügateyn’de yansılmalı fiil olarak geçen “şagalda-” kelimesi (Özönder, 2011: 144), “şagılā-” kelimesinin ikincil tabandan türemiş farklı bir

sesletimi olabilir. TTL’de “cağıl-da-” fiili, “çağ/çağ” tabanından türemiş yansılmalı bir fiil olarak değerlendirilmiştir (Tietze, 2002: I, 412). Bu kelime ise *çağ + (I)l + dA biçiminde türedikten sonra ön seste /ç-/ > /ş-/ ses değişimi ve ilerleyici benzeşme sonucu (-ı- > -a-) “şağal-da-” biçimini almış olabilir.⁴¹

todıl-da- “kızgınlıkla anlaşılmaz sesler çıkarmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: todıl-da- (SN).

Kelime, *tod + (I)l + dA biçiminde türemiş yansılmalı bir fiil olabilir.

torıl-da- “kızgınlıkla anlaşılmaz sözler söylemek, homurdanmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: torıl-da- (SN).

Kelime, *tor + (I)l + dA biçiminde türemiş bir yansılmalı fiil olabilir.

2.2.2.2. + (I/U)r + dA Biçiminde Türeyenler

boğur-da- “kaynamak; fişkirmek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: boğur-da- (ME).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çokramak (TS I 498).

---

⁴¹ Bk. çağılâ-, s. 45.

Bu kelime muhtemelen *boḡ + (U)r + dA biçiminde türemiştir, ancak “çoḡra-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir sesletimi olabilir. Bununla birlikte ön sesteki /ç-/ /b-/ değişiminin izahı güçtür.⁴²

çepürde- “kekelemek, mırıldamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: çepürde- (İH).

Bu kelime muhtemelen *çep + (U)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca “*çep” tabanı, “*çap”ın ince sesletimi olabilir.

çıkırta- “gıcırdamak, çıtırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Har: çıkırtat- (ME).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çıtırdamak (KTLS I 130), **Az:** çıtırdamag (KTLS I 130), **Baş:** sıtırzav, şıḡırlav (KTLS I 130, 272), **Kaz:** şıtırlav, şıkırlav (KTLS I 130, 272), **Kır:** çıtırō (KTLS I 130), **Tat:** çıtırdav, şıḡırdav (KTLS I 131, 273), **Tkm:** şıtırdamak (KTLS I 131).

Bu kelime muhtemelen *çıḡ + (D)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca “çıḡra-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir sesletimi olabilir.⁴³

---

⁴² Bk. çoḡra-, s. 68.

⁴³ Bk. çıḡra-, s. 67.

çoğurda- “kaynamak; fişkırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: çoğurda- (EUTS).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: çokramak (TS I 498).

Bu kelime muhtemelen *çok + (U)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca “çoğra-” fiilinin ikincil tabandan türemiş farklı bir sesletimi olması muhtemeldir.⁴⁴

düpürde- “tıpır tıpır ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: düpürde- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kaz: dükildev (KTS 69), **Tkm:** dükürde- (TTS 181), **Uy:** düpüldimek (YUTS 108).

KBS’de “düpürde-” fiilinin *düp + (ü)r + de biçiminde türediği belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 313).

fıkırdada- “fıkırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: fıkırdada- (İH).

---

⁴⁴ Bk. çoğra-, s. 68.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: fıkırdamak (KTLS I 244), **Az:** pıggıldamak (KTLS I 244), **Tkm:** bıgırda- (TTS 64), **Uy:** poriklimak (KTLS I 245).

TTL’de yansılmalı karakterde olduğu belirtilen “fıkırda-” fiili için (Tietze, 2009: II, 53) KBS’de *fı + kır + da biçiminde bir köken bilgisi açıklaması verilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 353). Ancak kelimenin *fık + (I)r + dA biçiminde türemiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Çünkü ikincil tabandan türeyen yansılmalı fiillerde, addan fiil türeten + *KIr/KUr* ve + *dA* eklerinin art arda kullanılması düşük bir ihtimaldir.

güldürde- “gürlemek, gürlüdemek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: güldürde- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: gürlüdemek (KTLS I 294), **Az:** gûruldamağ (KTLS I 294), **Baş:** (kük) kükräu (KTLS I 294), **Kaz:** küldirlev (KTS 145), **Kır:** kürüldö (KTLS I 294), **Öz:** gürollämäğ (KTLS I 295), **Tat:** göröldäu (KTLS I 295), **Tkm:** gürrüldemek (KTLS I 295), **Uy:** güldürlimek (YUTS 137).

“güldürde-” kelimesinin biçimce “küldrē-” fiiline benzemesinden hareketle bu fiilin *gül + (d) + (U)r + dA biçiminde türediği söylenebilir.⁴⁵

kekirde- “(tavuk) gıdaklamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: kekirde- (İH).

⁴⁵ İkincil tabandan türediği için bu kelime burada yer verilmiştir.

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tkm: kürkülde- (TTS 430).

Bu kelime muhtemelen *kek + (I)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca bu kelime “kekilde-” fiiline ile anlam ve biçim bakımından benzemektedir.

keykirde- “heyecanlanmak, yürek çarpmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: keykirde- (SN).

Bu kelime muhtemelen *ke(y)k + (I)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca “kekirde-” fiilinin farklı bir sesletimi olabilir.

kıkırda- “kıkırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: kıkırda- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: kıkırdamak (TS II 1288).

KBS’de “kıkırda-” fiilinin yansılmalı karakterde olduğu belirtilerek kelimenin *kī + kır + da biçiminde türediği ifade edilmiştir (Gülensoy, 2007: I, 506). Ancak *kık + (I)r + dA biçiminde türemiş olması da muhtemeldir. Çünkü ikincil tabandan türeyen yansılmalı fiillerde, addan fiil türeten + *KIr/KUr* ve + *dA* eklerinin art arda kullanılması oldukça düşük bir ihtimaldir. Kelime birincil tabandan türeyen “kıkır-” kelimesi ile akraba olabilir.⁴⁶

---

⁴⁶ Bk. kıkır-, s. 34.

kömürde- (> gümürde-, künğürde-) “homurdamak; ses kalınlaşmak, çatallaşmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Oğ: gümürden-, kömürde- (SN), **Çağ:** künğürde- (ML).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: homurdanmak (KTLS I 344), hüngürdemek (TS I 1014), **Kaz:** qonırlativ (KTS 172), **Tkm:** hünürdemek (KTLS I 345), **Uy:** ğunğurlimak (KTLS I 345).

TTL’de “gümürde-” ve “gümürden-” fiillerinin yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Tietze, 2009: II, 207). Bu kelime muhtemelen *köm + (U)r + dA biçiminde türemiştir, ayrıca “gümürde-” kelimesi ön seste /k-/ > /g-/ yumuşaması ile ortaya çıkmış olabilir. “künğürde-” fiili ise orta seste /-m-/ > /-ng-/ ses değişimi ile biçimlenmiş olmalıdır. Ancak bu ses değişimi ters yönde de gerçekleşmiş olabilir. Çünkü “künğürde-”, “kömürde-” kelimesinden daha eskicil bir sesletim olabilir. bk. kôngra-, gümre-

takıırda- “yürürken tak tak diye ses vermek”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: takırda- (İH), takırda- (KE).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: takırdamak (KTLS I 840), **Az:** taggıldamag (KTLS I 840), **Öz:** tākırlāmāk (KTLS I 841), **Tkm:** takırda- (TTS 614), **Uy:** taqıldimağ (YUTS 385).

KBS’de “takırda-” fiilinin *tā + kır + da biçiminde türediği ve yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 852). Ancak kelimenin *tağ + (I)r + dA biçiminde türemiş de olması da muhtemeldir. Çünkü ikincil tabandan

türeyen yansılmalı fiillerde, addan fiil türeten + *KIr/KUr* ve + *dA* eklerinin art arda kullanılması düşük bir ihtimaldir.

tanğırda- “tangırdamak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Kıp: tangırda- (İH).

Çağdaş Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Tür: tangırdamak (KTLS I 848), **Kaz:** danğırlav (KTLS I 848), **Kır:** danğırō (KTLS I 848), **Öz:** dängırlámák (KTLS I 849), **Tkm:** tannırdamak (KTLS I 849), **Uy:** dañıldimağ (YUTS 93).

KBS’de “tangırda-” fiilinin *tā[n] + KIr + da biçiminde türediği ve yansılmalı karakterde olduğu belirtilmiştir (Gülensoy, 2007: II, 855). Ancak kelime *tanğ + (Dr) + dA biçiminde türemiş de olabilir. Çünkü ikincil tabandan türeyen yansılmalı fiillerde, addan fiil türeten + *KIr/KUr* ve + *dA* eklerinin art arda kullanılması düşük bir ihtimaldir.

2.2.3. +IA Eki ile Türeyenler

İkincil tabanlardan genellikle + *dA* eki ile fiil türetilmektedir. + *IA* eki ise genellikle birincil ad tabanlarından fiil türetmektedir. Ancak incelenen metinlerde, + *IA* ekinin ikincil tabanlardan da fiil türettiği görülmektedir. Türkiye Türkçesinde + *IA* ekinin, yansılmalı karakterdeki ikincil tabanlara pek gelmediği görülmektedir (Zülfikar, 1995: 140).

2.2.3.1. + (I/U)k + IA Biçiminde Türeyenler

ınçıkla- “hıçkırarak ağlamak, inlemek, hıçkırmak”

Tarihî Türk Lehçelerindeki Biçimleri

Uyg: ınçıkla- (AY), ınçıkla- (EUTS), **Kar:** ınçıkla- (KB), **Har:** ınçıkla-, ınçıklan- (KE Rab.).

Bu kelime muhtemelen *ınç + (I)k + IA biçiminde türemiştir. “ınçık” kelimesi “gıcık, hıçkırık” anlamına gelen bir ad da olabilir. Bu durumda kelimenin yansılmalı tabandan türemiş bir fiil olma ihtimali düşüktür.

SONUÇ

“Tarihî Türk Lehçelerinde Yansılmalı Fiiller” adlı köken bilgisi çalışmasına kaynaklık eden eserler, yaklaşık sekiz yüzyıllık bir tarih aralığını kapsamaktadır. Tarihî kaynaklardan derlenen fiiller, F. de Saussure’ün nedensizlik ilkesine ters düşen nedenli göstergelerdir. Tarihî Türk lehçelerinde yer alan yansılmalı fiillerden ise çalışmaya dâhil edilenler, biçimsel olarak nitelenen, doğrudan ses yansıması ile ortaya çıkan fiillerdir. Tesbit edilen 191 kelimenin 151’i birincil ad tabanından, 40’i ikincil ad tabanından türemiştir. Birincil ad tabanından türeyen kelimelerden 14’ü “Yalın Durumda Bulunanlar”, 3’ü “+ A Eki ile Türeyenler”, 1’i “+ *Al* Eki ile Türeyenler”, 6’sı “+ (*I/U*)*r* Eki ile Türeyenler”, 5’i “+ *KI/KU* Eki ile Türeyenler”, 34’ü “+ *KIr/KUr* Eki ile Türeyenler”, 49’u “+ *IA* Eki ile Türeyenler”, 1’i “+ *grA* Biçiminde Türeyenler”, 11’i “+ *krA* Biçiminde Türeyenler”, 12’si “*n̄grA* Biçiminde Türeyenler”, 15’i “(*X*)*rA* Biçiminde Türeyenler”, 2’si “*sIr/sUr* Eki ile Türeyenler” başlıkları altında incelenmiştir. İkincil ad tabanından türeyen kelimelerden ise 9’u “+ (*I/U*)*ş* + *A* Biçiminde Türeyenler”, 17’si “(*I/U*)*l* + *dA* Biçiminde Türeyenler”, 13’ü “(*I/U*)*r* + *dA* Biçiminde Türeyenler”, 1’i “+ (*I/U*)*k* + *IA* Biçiminde Türeyenler” başlıkları altında incelenmiştir. İncelenen kelimelerden 8’i Köktürk Türkçesi dönemine, 35’i Eski Uygur Türkçesi dönemine, 83’ü Karahanlı Türkçesi dönemine, 60’ı Harezmi Türkçesi dönemine, 92’si Eski Kıpçak Türkçesi dönemine, 87’si Eski Oğuz Türkçesi dönemine, 65’i Çağatay Türkçesi dönemine aittir. Bu kelimelerden 4’ü sadece Eski Uygur Türkçesinde, 21’i sadece Karahanlı Türkçesinde, 12’si sadece Harezmi Türkçesinde, 27’si sadece Eski Kıpçak Türkçesinde, 23’ü sadece Eski Oğuz Türkçesinde, 14’ü sadece Çağatay Türkçesinde tesbit edilmiştir. İkincil ad tabanından türeyen fiiller genellikle Orta Türkçe dönemine aittir. İkincil ad tabanından türeyen kelimelerden sadece “çoğurda-” ve “ınçıkla-” fiilleri, Eski Uygur Türkçesi metinlerinde geçmektedir. Ancak, Eski Uygur Türkçesinin 13. yüzyıla kadar devam ettiği göz önünde bulundurulursa, ikincil ad tabanından yansılmalı fiil türetmenin Orta Türkçede görülen bir özelliğini söylemek mümkün olmaktadır. Bu tesbitler dışında, yansılmalı fiillerde göze çarpan biçim özellikleri ise şunlardır:

Bazı yansılmalı fiillerde ön seste /ç-/ yerine /ş-/ kullanıldığı görülmektedir: çağılā- ~ şağılā-, çağla- ~ şağla- (şegle-), çaqla- ~ şakla-, çap- ~ şap-, çapla- ~ şapla-, çöşkür- ~ şüşkür-, çavşa- ~ şuvşa-.

Bazı yansılmalı fiillerin farklı ekler ile aynı kökten türediği görülmektedir: anğılā-/anğıra-, begir-/belē-, çakır-/çarla-, çavla-/çavşa-, çıkırta-/çıkla-/çıkra-, çınşa-/çingla-/çingra-, çokra-/çokurda-, gümle-/gümürde-, hırılta-/hırila-, horılta-/horla-, inğilde-/ingile-/ingre-, kükre-/kürle-, manğla-/manğra-, okrā-/orilā-, singile-/singre-, şorla-/şorşa-, tigre-/tikilē-/tikrē-, toka-/toķı-/toķilā-/toķu-, yanğgur-/yanğkır-/yanğkur-/yanğra-/yanğşa-.

Bazı yansılmalı fiillerde ön seste /y-/ protezi görülmektedir: ığla- ~ yığla-, inğilde- ~ yingilde-.

Bazı yansılmalı fiillerin ince ve kalın ünlülerle kurulmuş farklı sesletimleri görülmektedir: aķır- ~ āķir-, bağır- ~ begir, çanğılā- ~ çenle-, çavşa- ~ çävşe-, çıkırā- ~ çikrē-, inçkır- ~ inçkir-, inğra- ~ ingre-, konğrā- ~ könğre-, kultur- ~ küldür-, munğra- ~ münğre-, op- ~ öp-, singilā- ~ singilē-, şağla- ~ şegle-.

Bazı yansılmalı fiillerde ön seste /h-/türemesi görülmektedir: ayķır- ~ hayķır-, ür- ~ hür-.

Bazı yansılmalı fiillerde ön seste /s-/ yerine /ç-/ kullanıldığı görülmektedir: çanğılā- ~ singilā-, çenle- ~ singilē-, çingla- ~ singilā-.

MADDE BAŞLARI DİZİNİ

-A-		begir-	26
ağıla-	41	belē-	44
ağla-	41	bīngīlda-	93
ağsur-	87	bırkır-	26
ağır-	23	bısgır-	27
ahsır-	87	bıskır-	27
aḥsur-	87	boқurda-	100
aқır-	23	bozıla-	45
aқsar-	87	bozla-	45
aқsır-	87	bozlā-	45
aқsur-	87	bögür-	28
aқşur-	87	buzla-	45
alākır-	24	bügür-	28
anra-	72	bükür-	28
angīlā-	42	bülgü-	19
angīra-	72	bürkir-	28
angra-	72	bürkür-	28
angsır-	87	büvkir-	28
angur-	24		
asur-	16	-Ç-	
avla-	43	çağ-	5
aykır-	25	çağīlā-	45
		çağır- (I)	29
		çağır- (II)	29
-B-		çağla-	45
bağır-	25	çağur-	29
baқır-	25	çaḥşa-	89
bākır-	25	çaḥşā-	89
banla-	43	çaḥşı-	89
bangla-	43		

çağ-	5	çınşa-	90
çağıla-	46	çingla-	50
çağır-	29	çingra-	73
çağla-	46	çırila-	51
çağur-	27	çivīlā-	51
çal-	6	çikrē-	68
çaldıra-	79	çivilde-	94
çaldrā-	79	çivli-	52
çalka-	13	çoğa-	14
çalp-	6	çoğıla-	52
çalrā-	79	çoğlā-	52
çangīlā-	46	çoğla-	52
çap-	6	çoğlā-	52
çap-	6	çoğu-	14
çapal-	15	çokna-	52
çapla-	47	çokra-	68
çarla-	48	çokrā-	68
çarlā-	48	çokurda-	102
çarp-	2	çöşkür-	38
çatīlā-	48		
çatla-	48	-D-	
çāvlā-	49	debre-	85
çāvşa-	91	dep-	10
çayka-	13	depre-	85
çemre-	79	dīngla-	53
çenle-	49	didre-	86
çepürde-	101	ditre-	86
çävşe-	90	doğı-	21
çıgılda-	93	doğu-	21
çıgır-	30	dökülde-	94
çıkırta-	101	dükür-	39
çıkla-	50	düpürde-	102
çıkra-	67	dürpülde-	94
çıkrā-	67		

-E, Ê-		ıġlā-	41
engşe-	90	ıķşa-	90
engşi-	90	ıķur-	16
ākir-	31	ınçıķla-	107
		ınçķır-	31
-F-		ınçķur-	31
fafla-	53	ınra-	74
fıķırda-	102	ıngır-	74
fırla-	54	ıngra-	74
		ıyın-	17
-G, Ğ-			
gegir-	33	-İ-	
ġijla-	54	ıgre-	75
ġızılđa-	95	ınckır-	31
ginre-	76	ınçķır-	31
gömre-	80	ınilde-	96
ġüldürde-	103	ınile-	56
ġümle-	54	ıngilde-	96
ġümürde-	105	ıngile-	56
ġürle-	57	ıngle-	56
		ıngre-	75
-H, Ğ-			
ħaķır-	25	-J-	
ħayķır-	25	ıagılā-	45
ħayķır-	25		
ħırılđa-	95	-K, Ķ-	
ħırılđa-	55	ķaġır-	32
ħorılđa-	96	ķaķ-	7
ħorılđa-	55	ķaķıla-	57
ħortılđa-	55	ķaķır-	32
ħür-	11	ķaķra-	69
		ķaldıra-	80
-I-		ķaldrā-	80
ıġla-	41	ķarkılđa-	97

ķars-	8	kömürde-	105
kegilde-	97	k�ngre-	80
kegir-	33	ķuġur-	34
keġir-	33	ķultur-	81
kekilde-	97	ķuzġır-	35
kekir-	33	k�kre-	69
kekirde-	103	k�k�re-	69
kengre-	76	k�ldr�-	82
kengr�-	76	k�ld�r-	82
keykirde-	104	k�ld�re-	82
k�gir-	33	k�lr�-	82
ķıċġır-	33	k�ngre-	80
ķıċıġır-	33	k�ng�rde-	105
ķıċķır-	33	k�rle-	57
ķıċġır-	32	k�vle-	58
ķıċķır-	33		
ķıġır-	31	-M-	
ķıġsa-	91	manġla-	58
ķıġur-	34	manġra-	77
ķıķır-	34	manġr�-	77
ķıķırda-	104	manġrı-	77
ķıķur-	34	mavla-	59
ķıldıra-	81	mırıla-	59
ķırķılda-	98	m�ngre-	77
ķıķķır-	33	m�ngr�-	77
ķıyġur-	34	muldura-	82
kikre-	69	munġra-	77
kinġr�-	76	m�ngre-	77
ķoġur-	35	m�ngre-	77
ķonġr�-	76	m�ngr�-	77
ķorla-	55		
k�kre-	69	-O-	
k�kr�-	69	oġra-	70
k�kr�-	69	oķı-	20

oķī- (I)	20	sayra-	84
oķī- (II)	20	sıgda-	14
oķu-	20	sıgır-	37
oķrā-	70	sıgta-	14
op-	11	sıgtā-	14
ōp-	11	sıhta-	14
öp-	11	sıqda-	14
orīlā-	60	sıqır-	37
orla-	60	sıqla-	61
oşır-	17	şıqla-	61
osur-	17	sıqna-	61
oşur-	17	sıqta-	14
		sınıla-	61
-Ö-		singīlā- (I)	61
ögür-	36	singīlā- (II)	62
öksür-	88	sıt-	10
ökür-	36	sızgur-	37
öp- (I)	8	simkir-	38
öp- (II)	11	simkür-	38
örküre-	70	singile-	62
öt-	9	singilē-	62
ötür-	18	singilā-	62
		single-	62
-P-		singre-	78
pırla-	60	sohra-	71
pırt-	9	sokra-	71
pükür-	28	sonkulda-	99
püle-	61	suşşā-	91
		sümkür-	38
-S, Ş-			
saķılđa-	98	-Ş-	
saķra-	71	şagalda-	99
samra-	83	şagīlā-	45
sarna-	83	şagla-	45

şakı-	21	toқа-	21
şakla-	46	toқı-	21
şap-	6	toқı-	21
şapla-	47	toқılā-	64
şegle-	62	toқu-	21
şığla-	63	toқu-	21
şorla-	63	toқu-	21
şorşa-	92	toldrā-	87
şuvşa-	91	tongılā-	64
şüşkür-	38	tongla-	64
		torılda-	100
-T, Ƨ-		tüfkür-	39
taқırda-	105	tükür-	39
tanğırda-	106	tüskür-	39
taprı-	84	tüvkir-	39
tep-	10	tüvkür-	39
tepre-	85		
teprē-	85	-U, Ū-	
tābrā-	85	ulı-	65
tāp-	10	ulı-	65
tāpre-	85	ulu-	65
tāpre-	85	ūlı-	65
tāprā-	85	up-	11
tibre-	85	urla-	60
tigre-	66		
tikilē-	63	-Ü-	
tikrē-	72	üfür-	18
tip-	10	ügür-	40
tipre-	85	ür- (I)	11
titre-	86	ür- (II)	12
titrä-	86	üykür-	40
titri-	86		
todılda-	100	-Y-	
toһı-	21	yangğur-	40

yangkır-	40	yıglā-	65
yangkur-	40	yırıt-	12
yangra-	78	yırt-	12
yangrā-	78	yırtı-	12
yangşa-	92	yıngilde-	96
yıgıla-	65	yurt-	12
yıgla-	65	yütkür-	41

KAYNAKÇA

- AĞAR**, Mehmet Emin (1989); *Kitâbu Fi'l-Fıkh Bi-Lisâni't-Türkî (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- AHMET**, Zemire (2009); *Eski Uygurca Altun Yaruk Sudur'dan "Aç Bars" Öyküsü (Metin-Çeviri-Açıklamalar-Sözlük)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İstanbul.
- AKALIN**, Şükrü Haluk; vd. (2009); *Yazım Kılavuzu*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKAR**, Ali (2012); *Türk Dili Tarihi –Dönem-Eser-Bibliyografya-*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- AKKUŞ**, Muzaffer (1995); *Kitab-ı Gunya İnceleme-Metin-İndeks-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSAN**, Doğan (2007); *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- AKSOY**, Ömer Asım; **DİLÇİN**, Dehri (2009); *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ARAT**, Reşit Rahmeti (1999); *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATA**, Aysu (1997); *Nasırü'd-din bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1997); *Nasırü'd-din bin Burhanü'd-din Rabguzi Kısasü'l-Enbiya (Peygamber Kıssaları) II Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (1998); *Nehcü'l-Feradis Uştmahlarning Açuk Yolu Cennetlerin Açık Yolu III. Dizin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2002); *Harezmi – Altınordu Türkçesi*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.

- _____ (2004); *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ATSIZ**, Bilgehan Atsız; **TÜRKMEN**, Seyfullah (2004); *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lugati't-Türkiye*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- AYAZLI**, Özlem (2009); *Altun Yaruk Sudur VI. Kitap*, Türk Dil Kurumu Yayınları, İstanbul.
- AZƏRBAYCAN DİLİNİN İZAHLI LÜĞƏTİ (I, II, III, IV)* (2006); Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi Adına Dilçilik İnstitutu, Bakı.
- BAĞDEMİR**, Abdullah (1997); *Müzekki'n-Nüfus Giriş-Metin-Sözlük*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Ankara.
- BALABAN**, Âdem (2011); *Muhammed İbni Hasan İbni Aliyyi'l-Hüseyn'in Tabirnamesi (Metin, Sözlük, Dil İncelemesi)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- BANGUOĞLU**, Tahsin (2007); *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BAŞKAN**, Özcan (1989); "İnsan Dilinin Doğuşu", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten (1968), Sayfa: 143-156, Ankara.
- BATTAL**, Aptullah (1997); *İbni-Mühenna Lügati*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BERBERCAN**, Mehmet Turgut (2011); *Çağatayca Gülistan Tercümesi (Grammer-Metin-Dizin)*, Hâkim Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN**, Azmi (1996); *Nazmü'l-Hilâfiyyat Tercümesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- BOROVKOV**, A. K. (Çev.: Halil İbrahim USTA; Ebülfez AMANOĞLU) (2002); *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII.-XIII. Yüztullar)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CAFEROĞLU**, Amet (2011); *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CANPOLAT**, Mustafa (1995); *Ömer bin Mezid Mecmuatü'n-Nezair Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CİN**, Ali (2004); *Ali, Kıssa-i Yūsuf*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- CLAUSON**, Sir Gerard (1972); *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At the Clarendon Press, Oxford.

- DANKOFF**, Robert; vd. (Çev.: Seçkin **ERDİ**; Serap Tuğba **YURTESER**) (2005); *Kâşgarlı Mahmûd Divânü Lugâti't-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- DEMİR**, Necati (2004); *Dânişmend-Nâme*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- _____ (2005); *Abdülaziz bin Mahmud el-İsfahani Sifatü'l-Haremeyn (Dil Özellikleri-Metin-Dizin)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DEMİRCAN**, Ömer (1997); “Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarında Anlamlama”, VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri, 191-206, Ankara.
- ECKMANN**, János (Ed.: Mehmet **AKALIN**) (1979); “Harezmi Türkçesi” (*Târîhi Türk Şîveleri*), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- _____ (Haz.: Günay **KARAAĞAÇ**) (1988); *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- _____ (Yay.: Semih **TEZCAN**; Hamza **ZÜLFİKAR**) (2004); *Nehcü'l-Feradis Uştmahlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) I. Metin, II. Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- EMİNOĞLU**, Emin (2011); *Abbâs ibni Hamza es-Sabrânî Kitâbü'l-Ef'âl -Kıpçakça Satır Arası Sözlük-*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERASLAN**, Kemal (1999); *Mevlâna Sekkâkî Divanı*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2012); *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____; vd. (1979); *Reşit Rahmeti Arat Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- ERCİLASUN**, Ahmet Bican; vd. (1991); *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- _____ (2007); *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ERDAL**, Marcel (1991); *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon (I, II)*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- ERGİN**, Muharrem (1997); *Dede Korkut Kitabı – 2 İndeks-Gramer*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2008); *Dede Korkut Kitabı – 1 Giriş-Metin-Faksimile*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- GADDAR**, Zeliha (2012); *Süheyl ü Nevbahār'ın Dilbilgisel Özellikleri ve Dizini*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Denizli.
- GÜLDAŞ**, Ayhan (1996); *Abdülvasi Çelebi Halilname*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜZELDİR**, Muharrem (2002); *Abuşka Lügati*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Erzurum.
- HAMILTON**, James Russell (Çev.: Ece **KORKUT**; İsmet **BİRKAN**) (1998); *Budacı İyi ve Kötü Kalpli Prens Masalının Uygurcası Kalyanamkara ve Papamkara*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- İZBUDAK**, Velet (1936); *El-İdrâk Haşiyesi*, Devlet Basımevi, İstanbul.
- KALJANOVA**, Elmira (2005); *Uygurca Dışastvustık (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- KARAAĞAÇ**, Günay (1997); *Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU**, Ali Fehmi (1989); *Seyf-i Sarâyî Gülistan Tercümesi (Gülistan Bi't-Türki)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KARASOY**, Yakup (1998); *Şiban Han Divanı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ**, Zuhâl **KARGI** (1993); *Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Ankara.
- KAYA**, Ceval (1994); *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2008); *Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- KOCA**, Ergün (2012); “Dede Korkut Hikâyelerindeki Yansıma Szölerin Leksiko-Semantik Analizi”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, XII/1 (Yaz 2012), Sayfa: 393-408, İzmir.
- KOÇOĞLU**, Vildan (2006); “An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (EDPT)”ın Söz Dizini”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 1, Sayfa: 111-149, İzmir.

- KORKMAZ**, Zeynep (2007); *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LESSING**, Ferdinand D. (Çev.: Günay **KARAAĞAÇ**) (2003); *Moğolca-Türkçe Sözlük (I, II)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MANSUROĞLU**, Mecdut (Ed.: Mehmet **AKALIN**) (1979); “Karahanlıca” (*Târîhî Türk Şîveleri*), Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- MÜLLER**, F. W.; vd. (Çev.: S. **HİMRAN**) (1945); *Çaştani Bey Hikâyesi Uigurica IV-A*, Bürhaneddin Erenler Basımevi, İstanbul.
- NECİP**, Emir Necipoviç (Çev.: İklil **KURBAN**) (1995); *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ORKUN**, Hüseyin Namık (2011); *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖLMEZ**, Mehmet (1991); *Altun Yaruk III. Kitap (= . Bölüm)*, Odak Offset, Ankara.
- ÖZKAN**, Abdurrahman (1994); *Kitâb-ı Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerkindî (İmlâ-Gramer-Tenkitli Metin-İndeks)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], Konya.
- ÖZKAN**, Mustafa (1993); *Mahmud b. Kadî-i Manyâs Gülistan Tercümesi Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZMEN**, Mehmet (2001); *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin-Gramer-Tıpkıbasım) I. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2001); *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Dizin) II. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ÖZÖNDER**, F. Sema BARUTÇU (2011); *Muhakemetü'l-Lügateyn*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- PAÇACIOĞLU**, Burhan (1993); *Battal-Nâme (İnceleme-Metin-İndeks)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Kayseri.
- PARLATIR**, İsmail; vd. (1998); *Türkçe Sözlük (I, II)*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- SARIKAYA**, Bekir (2010); *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkat Tercümesi (Giriş-Metin-Sözlük)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul.
- SAUSSURE**, Ferdinand de (2001); *Genel Dilbilim Dersleri*, Multilingual, İstanbul.
- SİS**, Nesrin; **GÖKÇE**, Bekir (2009); “Gülten Dayıoğlu'nun Çocuk Öykülerinde Yansımalar ve Kalıp Sözler”, *Turkish Studies International Periodical For*

The Languages, Literature and History of Turkhis or Turkic Volume 4/3
Spring, 2009.

- ŞAHİN**, Hatice (1993); *Hatiboğlu Ferah-Nâme (Dil Özellikleri-Metin-Söz Dizini)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Malatya.
- _____ (2011); *Eski Anadolu Türkçesi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- TAŞ**, İbrahim (2010); *Şeyyâd Hamza Yûsuf ve Zelîhâ*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- TEKİN**, Talat; vd. (1995); *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- _____ (2003a); *Makaleler I Altayistik*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- _____ (2003b); *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, İstanbul.
- _____; **ÖLMEZ**, Mehmet (2003); *Türk Dilleri -Giriş-*, Yıldız Dil ve Edebiyat Dizisi, İstanbul.
- _____ (2013); *İrk Bitig*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TIETZE**, Andreas (I. Cilt): (2002), (II. Cilt): (2009); *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (I, II)*, Simurg Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- TOPARLI**, Recep (1992); *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâtin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____; vd. (1999); *El-Kavâninü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____; vd. (2000); *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____ (2003); *Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- _____; **ARGUNŞAH**, Mustafa (2008); *Mu'înü'l-Mürîd İncelem-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- TURAN**, Fikret (2001); *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lügati*, Bilimsel Akademik Yayınlar, İstanbul.
- UÇAR**, Erdem (2009); *Altun Yaruk Sudur V. Kitap Berlin Koleksiyonundaki Fragmanların Transliterasyonu ve Transkripsiyonu Açıklamalar ve Dizin*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], İzmir.

- UĞURLU**, Mustafa (1987); *Münyetü'l-Guzat*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- UYGUR**, Nermi (1994); *Dilin Gücü*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- VARDAR**, Berke; vd. (2007); *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul.
- YEON**, Kyoo Seok (1995); *Türkçede ve Korecede Yansımaların (Onomatopeia) Karşılaştırılması*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, [Basılmamış Doktora Tezi], Ankara.
- YUDAHİN**, K. K. (Çev.: Abdullah **TAYMAS**) (1998); *Kırgız Sözlüğü (I, II)*, Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- YÜCE**, Nuri; vd. (1984); *Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- _____ (1993); *Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud bin Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari el-Hvarizmi Mukaddimetü'l-Edeb Hvarizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- YÜCEL**, Bilal (1995); *Bâbü'r Divanı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- ZÜLFİKAR**, Hamza (1995); *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ÖZGEÇMİŞ

Muhammed KARASU, 05 /05 / 1985 tarihinde Sivas'ta doğdu. İlköğrenimini Sivas Süleyman Sami Kepenek İlköğretim Okulu'nda, ortaöğrenimini Sivas Cumhuriyet Anadolu Lisesi'nde tamamladı. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü'nde yükseköğrenimini tamamlayarak, aynı yıl (2010) Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı alanında yüksek lisans eğitimine başladı. Yargı Akademi Eğitim Kurumları Sivas Şube Müdürü olarak eğitim alanında iş hayatına başlayan Muhammed KARASU, 2012-2013 Öğretim Yılı – Güz Dönemi'nde Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili Bölümü'nde “Türk Dili Okutmanı” unvanı ve geçici kadroyla “Türk Dili” ve “Türkçe 1: Yazılı Anlatım” derslerini verdi. Bekâr olan Muhammed KARASU, ailesi ile birlikte Sivas'ta ikâmet etmektedir.